

Ljiljana Rajnović

INSTITUT ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE BEOGRAD

**UGOVORI U PRIVREDI SA OSVRTOM NA
EKSTERNE UTICAJE NA UGOVORNI
ODNOS**

Monografija

Beograd, 2021

Ljiljana Rajnović
**UGOVORI U PRIVREDI SA OSVRTOM NA EKSTERNE UTICAJE
NA UGOVORNI ODNOS**
Monografija

Recezeni

Dr Duško Dimitrijević
Prof. Dr Jonel Subić
Prof. Dr Rajko Bukvić

Izdavač

Institut za ekonomiku poljoprivrede – Beograd,
Volgina 15, 11060 Beograd, Srbija
Tel: (011) 29-72-858; (011) 29-72-848

Za izdavača

Prof. dr Jonel Subić, direktor

Štamparija:

NS MALA KNJIGA PLUS, Novi Sad

Tiraž: 200 primeraka

ISBN 978-86-6269-106-4

eISBN 978-86-6269-107-1

Štampanje monografije je u celosti finansirano od strane Ministarstva prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

Predgovor	7
I. PRAVILA PONAŠANJA NA TRŽIŠTU	11
1.1. Uvod	11
1.2. Učesnici u pravnom prometu na tržištu	12
1.2.1. Privredni subjekti.....	12
1.2.2. Ugovaranje posla.....	13
1.3. Pravila ponašanja na tržištu - institucije	14
1.4. Osnovni pojmovi institucionalne ekonomije i njihov analitički značaj	15
1.4.1. Formalna i neformalna pravila i institucije	20
1.5. Autonomija volje.....	22
1.5.1. Uopšte o autonomiji volje.....	22
1.5.2. Istorija Autonomije volje	22
1.5.3. Autonomija volje kao osnovno načelo Zakona o obligacionim odnosima.....	28
1.5.4. Ograničenja autonomije volje	28
1.6. Dispozitivni karakter ugovora.....	31
1.7. Unifikacija pravila ponašanja u komercijalnim poslovima na međunarodnom tržištu	32
1.8. Nacionalni sistemi prava i međunarodni ugovorni odnosi.....	33
1.9. Metodi regulisanja međunarodnih ugovornih odnosa	34
1.10. Pravni sistemi koji se primenjuju u međunarodnom prometu roba i usluga	35
1.10.1. Veliki pravni sistemi.....	35
1.10.1.1. Ideja svetskog prava.....	41
1.10.1.2. Tipovi velikih pravnih sistema	43
1.11. Korporativno upravljanje.....	42
1.12. Društveno odgovorno poslovanje.....	44
II. O ČEMU JE BITNO VODITI RAČUNA PRILIKOM UGOVARANJA POSLOVNOG ODNOSA	46
2.1. Bitni elementi ugovora	46
2.1.1. Uvod	46
2.1.2. Predmet ugovora.....	46
2.1.3. Cena	50
2.1.4. Bitni elementi pojedinih imenovanih ugovora u privredi.....	53
2.1.5. Drugi bitni elementi koje strane najčešće ugovaraju.....	54
2.2. Dejstva ugovora.....	56
2.2.1. Uvod	56
2.2.2. Neposredno pravo trećeg.....	56

2.2.3.	Opozivanje koristi za trećeg.....	57
2.2.4.	Prigovor dužnika prema trećem licu.....	57
2.2.5.	Odbijanje trećeg.....	57
2.2.6.	Obećanje radnje trećeg lica.....	58
2.3.	Rokovi.....	58
2.3.1.	Uvod.....	58
2.3.2.	Dejstva rokova.....	58
2.3.3.	Vrste rokova.....	59
2.3.4.	Posledice nepoštovanja rokova.....	61
2.3.5.	Rok kao bitan element ugovora.....	62
2.4.	Forma ugovora.....	63
2.4.1.	Uvod.....	63
2.4.2.	Forma javne isprave.....	65
2.4.3.	Realna forma ugovora.....	66
2.4.4.	Podela formi prema njihovom pravnom dejstvu.....	66
2.4.5.	Vrste formi prema načinu nastanka.....	66
2.5.	Ugovaranje tela za rešenje sporova i merodavnog prava.....	67
2.6.	Viša sila.....	68
2.7.	Tumačenje ugovora, načini tumačenja ugovora, posebna pravila za tumačenje ugovora.....	68
2.7.1.	Teorija volje.....	71
2.7.2.	Teorija izjave.....	71
2.7.3.	Neka posebna pravila tumačenja ugovora.....	73
2.7.4.	Tumačenje ugovora prema Zakonu o obligacionim odnosima.....	74
III.	POSEBNO O EKSTERNIM UTICAJIMA NA UGOVORNI ODNOS.....	78
3.1.	Obaveza održivog poslovanja privrednih subjekata.....	78
3.2.	Značaj finansijske stabilnosti kompanija za državu i okruženje.....	79
3.3.	Upozoravajući signali koji mogu da ukažu na uzroke nestabilnosti poslovanja.....	80
3.4.	Vrste eksternih uticaja na ugovorne odnose privrednih subjekata.....	81
3.4.1.	Kriza izazivana spoljnim uticajima.....	84
3.4.2.	Posebno o prirodi i uticaju pandemije izazvane virusom COVID 19 na poslovne odnose.....	85
3.4.3.	Israživanje uticaja pandemije u Srbiji na ugovore u drumskom prevozu putnika.....	87
3.4.4.	Mogući pravci rešenja.....	87
3.4.5.	Cilj rada i korišćena metodologija istraživanja.....	88
3.4.6.	Rezultati istraživanja.....	89
3.4.7.	Zaključak istraživanja.....	98

3.5. Odgovornost ugovornih strana u slučaju neizvršenja ugovora usled spoljnog uticaja	99
3.6. Domino efekat.....	99
3.7. COVID-19 efekat na privredne ugovore	99
3.7.1. Šta je to viša sila? Da li se COVID-19 može smatrati događajem koji predstavlja višu silu?	100
3.7.2. Šta ako ugovor o tome ništa ne govori?	100
3.7.3. Šta ako se posledice COVID-19 mogu smatrati višom silom?	101
3.7.4. Postoji li mogućnost korišćenja instituta promenjenih okolnosti?	101
3.8. Viša sila (vis maior, force majeure, Act of God)	103
3.8.1. Oslobođanje ugovorne odgovornosti za štetu	103
3.9. Promenjene okolnosti (rebus sic stantibus)	104
IV. MEĐUNARODNI UGOVORI I NJIHOVA PRIMENA U SRBIJI	107
4.1. Pojam spoljnih poslova	107
4.1.1. Priroda i sadržina spoljnih poslova	108
4.2. Nadležnost za zaključivanje međunarodnih ugovora	108
4.2.1. Međunarodni poslovni ugovori	110
4.2.2. Pojam međunarodnog ugovora u unutrašnjem pravu.....	110
4.2.3. Bečka konvencija u domaćem pravu	110
4.2.4. Zakonsko određivanje međunarodnih ugovora	111
4.2.5. Objavljivanje međunarodnih ugovora	111
4.2.6. Stupanje na snagu i početak primene u unutrašnjem pravu	112
4.2.7. Primena međunarodnih ugovora	113
4.3. Položaj međunarodnih ugovora u hijerarhiji unutrašnjeg prava	113
4.3.1. Odnos između međunarodnog ugovora i ostalih izvora prava.....	113
4.3.2. Odnos između međunarodnog ugovora i prava istog ranga.....	115
4.3.3. Odnos između međunarodnog ugovora i prava višeg ranga – kontrola ustavnosti	116
4.4. Tumačenje međunarodnog ugovora u Republici Srbiji.....	117
4.5. Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji robe.....	118
4.5.1. Ugovori o prodaji na koje se Bečka konvencija ne primenjuje.....	120
4.5.2. Prodaje isključene s obzirom na cilj zbog koga se preduzimaju	120
4.5.3. Prodaje isključene s obzirom na način njihovog izvršenja.....	120
4.5.4. Prodaje isključene s obzirom na njihov predmet.....	121
4.5.5. Isključenje primene Bečke konvencije voljom ugovornih strana.....	121
4.5.6. Tumačenje Konvencije.....	122
4.6. Značaj poslovnih običaja.....	123
4.7. Unidroit principi za međunarodne trgovinske ugovore.....	124
4.8. Principi evropskog ugovornog prava	125

4.9. Zajednička obeležja i funkcije UNIDROIT principa i principa evropskog ugovornog prava.....	127
V. SREDSTVA OBEZBEĐENJA POTRAŽIVANJA	129
5.1. Uvod	129
5.2. Ekonomske posledice nenaplativosti kredita	129
5.3. Stvarna sredstva obezbeđenja.....	130
5.3.1. Založno pravo na nepokretnostima.....	130
5.3.2. Založno pravo na pokretnim stvarima.....	132
5.3.3. Pravo retencije.....	134
5.4. Lična sredstva obezbeđenja	135
5.4.1. Ugovorna kazna	135
5.4.2. Bankarska garancija	136
5.4.3. Jemstvo	137
5.5. Solidarnost dužnika	141
VI. REŠAVANJE SPOROVA KOJI NASTANU U POSLOVANJU	142
6.1. Rešavanje spora putem arbitraže	142
6.1.1. Njujorška konvencija o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka.....	143
6.2. Rešavanje spora sudskim i drugim alternativnim načinom	144
6.3. Merodavno pravo za rešavanje spora	145
VII. ZAKLJUČAK.....	146
VIII. Literatura.....	150
BIOGRAFIJA AUTORA	161
IZVODI IZ RECENZIJA	163

PREDGOVOR

Monografija „Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos“, istražuje i analizira suštinu i bitne elemente ugovora u privredi na koje je potrebno obratiti pažnju prilikom zaključivanja ugovora, eksterne uslove koji mogu uticati na ugovoreni poslovni odnos, ukazuje na značaj održivog poslovanja privrednih subjekata, za privredu u celini. Posebno istražuje i daje ocenu uticaja pandemije izazvane virusom Covid 19, na poslovanje privrednih subjekata.

Monografija je rezultat višegodišnjeg istraživačko publicističkog i praktičnog rada autora, koji je obavljajući naučno istraživačke, nastavne i ekspertske poslove u privrednim subjektima samostalno ili timski, aktivno učestvovala u brojnim analizama, projektima, studijama, programima, izradi propisa i drugim povezanim poslovima iz oblasti privrednog prava, planiranja razvoja, organizacionih promena, upravljanja promenama, tržišta kapitala i povezanih disciplina.

Tema monografije je uvek aktuelna u svetu s obzirom na činjenicu da se robna razmena pojavljuje kao najčešći i najvažniji vid privrednih odnosa među privrednim subjektima uključujući i države. Autor tretira ovu složenu problematiku na savremeni način primenljiv u praksi.

Globalno posmatrano monografija sadrži bitne elemente organizacionog, pravnog i ekonomskog istraživanja, sa mogućnošću primene u preduzećima, zasnovanog na obimnoj i relevantnoj istraživačkoj literaturi i poslednjim trendovima u praksi, primenjujući različite pristupe i metode istraživanja.

Svrha ovog rada ogleda se u postavljanju koncepcije neophodne za sistematsko sticanje znanja iz oblasti ugovornog prava, eksternih uticaja na ugovorni odnos i posledica tih uticaja. Rad je vođen idejom da čitaocima upozna sa osnovnim pravnim principima i pravilima bitnim za oblast poslovnog prometa, kako bi ih u praksi mogli što bolje primeniti na adekvatan način, da im pomogne da se suvereno kreću i snalaze u lavirintu pravnih normi i akata i prepoznaju one koji su relevantni za rešenje konkretnog pitanja ili problema, da pruži opšti pogled na najznačajnije izvore prava na nacionalnom i međunarodnom nivou i njihova osnovna rešenja u oblasti trgovačkih odnosa.

Monografija nastoji da spozna glavne aspekte koji se odnose na prednosti primene preciznih ugovornih elemenata, radi izbegavanja rizika u poslovanju privrednih subjekata i prilagođavanju okruženju.

Akcentat je stavljen na analizu najvažnijih elemenata ugovaranja, pravnu prirodu i položaj ugovarača u slučaju nastupanja eksternih uslova, uključujući i pandemiju izazvanu virusom Covid 19, primenu mogućih modifikacija ugovora nastalih kao potreba eksternih uticaja itd.

U stručnoj literaturi koja je korišćena za izradu monografije zastupljena je bogata literatura iz zemlje i inostranstva, javno dostupni podaci u zemlji i inostranstvu, zbornici radova sa stručnih skupova, godišnjaci značajnih institucija, empirijski podaci dostupni za obradu i analizu primenom statističkog i drugih različitih metoda, internet kao i dugogodišnje lično istraživanje i stečeno praktično iskustvo autora.

Konceptualni pristup u ovoj monografiji je razvijen u šest tematskih celina. Svaka od celina sadrži detaljna naučna saznanja autora o ugovorima u privredi, o značaju preciznog ugovaranja poslovnih odnosa koji nastaju iz zaključivanja i realizacije ugovora, mogućnostima ugovaranja i primene različitih elementa ugovora u praksi privrednih subjekata u Republici Srbiji i inostranstvu, prednostima koje primena dobrih pravila ugovaranja pruža privrednim društvima i drugim zainteresovanim licima, kao i eksternim uticajima koji mogu promeniti tok ugovorenih odnosa i uticati na poslovnu stabilnost privrednih subjekata ne samo ugovarača, već i na privredu cele zemlje, regiona i šire.

Prva dva poglavlja rukopisa prikazuju analizu uticaja autonomije volje na zaključivanje ugovora, zato što je najveći deo uslova ugovaranja prepušten ugovornim stranama, sa jedne strane, zbog toga što najbolje znaju koji je njihov interes ali i zbog toga što imaju veća znanja o poslovnim odnosima od regulatora. Sa navedenih razloga je uloga institucija svedena na regulisanje najosnovnijih postulata ugovornog prava. Prikazuju se pravni sistemi koji se primenjuju u međunarodnom pravnom prometu u delu sveta u kome i Srbija pretežno posluje i to Anglo – Saksonski i Romansko – Germansko – Slovenski. Ukazuju na vekovnu ideju unifikacije pravila ponašanja u komercijalnim poslovima na svetskom tržištu.

Takođe, analizira bitne elemente ugovora u privredi, ističe o čemu je važno voditi računa prilikom zaključivanja, a zatim izvršavanja ugovora. Objasnjava da se tumačenje ugovora svodi na istraživanje smisla i domašaja njegovih odredbi, analizi-

ra zašto je objektivni pristup u ovoj materiji građen uporedo sa kritikama upućenim teoriji autonomije volje, i zašto zakon Republike Srbije, insistira na dvostruko objektivnosti i to na onu koja se ogleda u zajedničkoj nameri ugovarača, a s druge strane, u primeni zakonskih načela.

Treće poglavlje, detaljno razrađuje značaj finansijske stabilnosti poslovanja svih privrednih subjekata u okruženju ali i u celoj zemlji, analizira i prikazuje spoljne uticaje koji mogu da ukažu na narušavanje stabilnosti poslovanja, uz jasan i detaljan opis unutrašnjih i spoljnih uzroka nestabilnosti poslovanja privrednih subjekata, uključujući i pandemiju izazvanu virusom COVID 19, pravnu prirodu ovog uzroka, kao eksternog iznenadnog uzroka. Izlaže mogućnosti izmena ugovornog odnosa i koje mogu da preduzmu ugovorne strane radi prilagođavanja promenama izazvanim pandemijom.

Četvrto poglavlje opisuje položaj ozakonjenog međunarodnog ugovor, u pravnom sistemu Srbije, s obzirom ti ugovori određuju odnose Srbije samo sa jednom ili više država potpisnica, odnosno sa svakom zemljom koja ga je ozakonila i, objašnjava dejstvo međunarodnog ugovora na zakone opšteg karaktera, kao i smisao njegovog delovanja kojom u stvari samo izuzima naše odnose sa državom potpisnicom iz opštih zakonskih propisa i stavlja pod naročite propise, tj. ozakonjeni međunarodni ugovor.

U petom poglavlju, autor je raspravljao sva važna pitanja i pravne situacije koja se mogu postaviti odnosno nastati u materiji sredstava obezbeđenja. Autor je institute analizirao sa gledišta relevantne pravne teorije i aktuelne sudske prakse predlažući donošenje primerenijih rešenja. Prikazuje vrlo detaljno mesto i značaj sredstava obezbeđenja kao subsidijernih ugovora ali i u kontekstu glavnog poslovnog odnosa za poslovanje privrednih društava pojedinačno, i za privredu u celini. Opisana je suština i elementi sredstva obezbeđenja u ugovorima u privredi sa domaćim i inostranim partnerima, eventualni rizici uspešnoj realizaciji sredstava obezbeđenja i, značaj opšte prihvaćenih načela poslovanja.

U šestom poglavlju analizirani su modeli rešavanja eventualnog spora koji može da proizađe iz ugovornog odnosa, sa preporukom da se spor pre svega rešava mirnim putem i očuvaju dobri odnosi partnera. Pri tom, daje prikaz primene različitih pravnih sistema i tela koje može da reši spor, uz preporuku unapređenja postojećih zakonskih rešenja.

Autor monografije se nada da će ovaj rad privrednim subjektima, donosiocima odluka, vlasnicima kapitala, menadžerima, profesionalcima, istraživačima, nastavnicima, studentima i drugim zainteresovanim licima, pružiti doprinos razumevanju problema i načina unapređenja donošenja profesionalnih odluka prilikom zaključivanja i izvršavanja ugovorenih prava i obaveza, uključujući i mere koje je moguće primeniti na konkretne slučajeve u zavisnosti od intencija, mogućnosti i znanja uprave kompanije i vlasnika kapitala.

U Beogradu, 2021. godine.

Autor

I. PRAVILA PONAŠANJA NA TRŽIŠTU

1.1. Uvod

Na kontinuirane promene koje nastaju u društveno-ekonomskim odnosima i razvoju sveta, u velikoj meri utiču robni promet i razmena, na domaćem i međunarodnom tržištu, kao i priroda svetskih društveno-ekonomskih odnosa. Promene u društvu su nastupile zbog preobražaja i razvoja proizvodnih snaga i promena u proizvodnim odnosima, usled permanentnog razvijanja, proširenja i obogaćivanja sadržaja i oblika ekonomske saradnje, između zemalja u razvoju i drugih zemalja, što predstavlja imperativ bržeg društveno-ekonomskog razvoja i ostvarivanja zadatih ciljeva unutrašnje i spoljne politike učesnika na tržištu (Aleksić, M., Unković, M., 1980).

U današnjim uslovima je neizostavno uključivanje svake nacionalne privrede u svetske tokove, što predstavlja neophodnu komponentu u privrednom razvoju svake zemlje. Savremeni svet sve više insistira i isključuje elemente autarhičnosti u razvoju nacionalnih privreda i potencira mnogo jaču povezanost nacionalne sa svetskom privredom. Putem uključivanja nacionalne privrede u svetsku, valorizuje se jedan deo njenog proizvodnog utrošenog rada pri razmeni roba i usluga na međunarodnom tržištu. Međutim, uključivanje jedne privrede u svetsku, determinirano je brojnim unutrašnjim i spoljnim faktorima.

Izgrađivanje konzistentnog pravnog sistema u ovoj oblasti na makro i mikro planu, usavršavanje oblika i modela društvenih dogovora prenošenje sve većih kompetencija u uređivanju ove materije na privredne subjekte, ostvarivanje uslova i pretpostavki za efikasniji sistem, neki su od osnovnih zadataka savremene faze izgrađivanja pravno-ekonomskog produktivnog odnosa i uspešne ekonomske saradnje zemlje u spoljnoj politici poslovanja sa inostranstvom (Goldštajn, A., 1960).

Zaključivanje i izvršavanje ugovorenih poslovnih odnosa i mogućnost širenja poslovanja privrednih društava na inostrana tržišta, postavlja kao imperativ stručno i kvalitetno zaključene ugovore u pisanoj ili usmenoj formi, precizno definisane i jasno ugovorene elemente ugovora, poznavanje običaja u poslovnom prometu, kao i blagovremeno prepoznavanje negativnih spoljnih uticaja na ugovorni odnos.

Nepreciznost, nedostaci ugovora, kao i nejasno uređivanje elemenata ugovora često u praksi uzrokuju brojne probleme u njihovom nastanku i realizaciji i povećava rizik poslovanja kako sa domaćim tako i sa stranim partnerima.

Zbog toga je izuzetno značajno poznavati ovu materiju, da bi se zaključili dobri ugovori koji su precizni, jasni i sprovodivi u praksi. Posebna pažnja prilikom ugovaranja posla, treba da bude posvećena pravnim i finansijskim uslovima ugovora, odnosno načinima, uslovima i rokovima plaćanja kao i mogućim eksternim uticajima na ugovorni odnos. Neprecizno definisanje finansijskih uslova, obaveza ugovornih strana, kvaliteta predmeta ugovora i adekvatnih instrumenata obezbeđenja mogu naneti velike štete i gubitke privrednim subjektima.

U ovoj materiji su evolucija i promene pravnih pravila i institucija nužne jer one treba da prate razvoj društvenih odnosa i zahteve koji proizilaze iz tog razvoja ali istovremeno moraju biti prožete načelom pravne sigurnosti koje mora stalno pratiti pravo u njegovoj dinamici. Načelo pravne sigurnosti je neminovni atribut svakog pravnog poretka jedne zemlje i šire, i ono ne sme biti dovedeno u pitanje. Istovremeno, načelo pravne sigurnosti ne sme imati takvu i toliku moć da pravne ustanove „okameni u večnosti,“ (Perović S. (1995).

Dužničko poverilački odnosi u poslovanju privrednih subjekata nastaju po raznim osnovama. Prava i obaveze između dva privredna subjekta mogu nastati na osnovu ugovora, prouzrokovanja štete, posloводства bez naloga, sticanja bez osnova, jednostrane izjave volje kao i po drugom osnovu. Predmet bližeg istraživanja i analiziranja u ovoj monografiji je jedan od dva najvažnija izvora obligacionih odnosa a to je ugovor.

1.2. Učesnici u pravnom prometu na tržištu

1.2.1. Privredni subjekti

Privredni subjekti su svi oni subjekti koji donose ekonomske i pravne odluke. Postoji nekoliko vrsta privrednih subjekata.

- Jednu čine pojedinci, fizička lica koja se u ekonomskom životu pojavljuju najčešće kao potrošači ali ponekad i kao ugovarači posla.
- Drugu grupu privrednih subjekata, o kojoj će ovde biti reč, čine različita pravna lica, poput privrednih društava koja se mogu formirati u različitim oblicima, koja se u ekonomskom životu pojavljuju kao proizvođači, na strani ponude, ali i na strani tražnje, kao prodavci/kupci usluga itd.
- Treću vrstu privrednih subjekata čini država, koja se javlja, odnosno može da se javi na strani potrošnje, ali i na strani proizvodnje. Njena osnovna

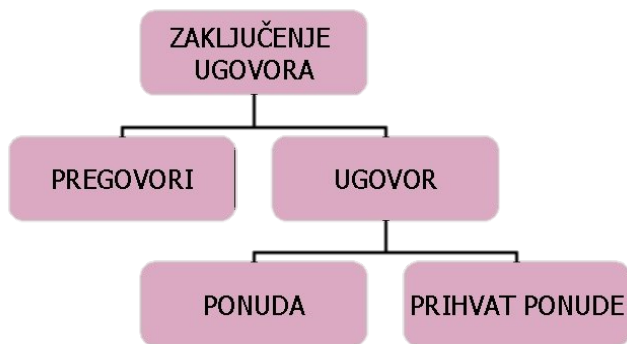
specifičnost je u tome što državnim politikama koje formuliše i sprovodi, definiše ključna pitanja pravila igre svih učesnika na tržištu.

1.2.2. Ugovaranje posla

Ugovori u privredi su oni ugovori koje u obavljanju svoje delatnosti zaključuju privredni subjekti koji su registrovani za obavljanje privredne delatnosti. Iz navedene definicije proizilazi da je za postojanje ugovora u privredi neophodno da se ispune dva kriterijuma, subjektivni, koji se odnosi na svojstvo lica, da je ugovor zaključen od strane lica koje je privredni subjekt i, objektivni, da je ugovor zaključen u obavljanju nekog privrednog posla koji je kao takav označen zvaničnom klasifikacijom delatnosti (Babić, Ilija., (2012).

Obaveze između privrednih subjekata nastaju zaključivanjem ugovora, u raznim formama, kada se postigne saglasnost o bitnim elementima ugovora, čiji je cilj stvaranje, promena ili ukidanje jednog ili više obligacionih odnosa. Dakle, ugovor je delo stranaka, one ga stvaraju saglasnošću volja. Ta moć subjekata prava da svojom voljom stvore, promene ili ukinu obligaciono pravne odnose zasniva se na opšte prihvaćenom, u svim pravima, principu autonomije volje ili slobode ugovaranja.

Grafikon 1. Postupak zaključivanja ugovora.

Izvor: Skica autora.

Ugovorni odnosi su u svim nacionalnim zakonodavstvima pretežno regulisani dispozitivnim normama, tj. normama čiju sadržinu ugovorne strane mogu da izmene svojom voljom i prilagode svojim interesima i okolnostima konkretnog pravnog posla.

Ugovor u principu proizvodi pravna dejstva koja se odnose samo na ugovorne strane u čemu se ogleda njegovo relativno obeležje. Dejstva ugovora ne prostiru se i na ona lica koja nisu ugovornici. Dejstva ugovora, prostiru se u principu i na univerzalne sukcesore, pravne sledbenike ugovornih strana. Međutim to se ne može reći i za ugovore zaključene *intuitu personae*. Naprotiv kod ovih ugovora, pravilo je da se obaveze upravo gase smrću ugovornika, pa prema tome ne prelaze na naslednike.

Pored navedenog slučaja, moguće je da i kod ugovora koji su zaključeni bez obzira na svojstva ličnosti, oni ne proizvode dejstvo na univerzalne pravne sledbenike ugovornih strana.

Tako će biti u slučaju ako su ugovorne strane ograničile dejstvo ugovora na trajanje života jedne ili druge strane, tj. isključile mogućnost univerzalne sukcesije prava i obaveza iz ugovora, npr. kod ugovora o zakupu nepokretnosti, ugovorne strane se sporazumeju da će ugovor važiti samo za života, odnosno dok postoje privredni subjekti – ugovarači.

Drugim rečima, ugovor uvek nadživljuje ugovornike, osim:

- kada je ugovorom drugačije određeno; ili
- ako to proizilazi iz prirode posla.

Izuzetno, savremeni pravni sistemi predviđaju mogućnost ugovaranja u korist trećeg, ali ne i na teret trećeg, čime se u izvesnoj meri odstupa od strogog poštovanja principa relativnog dejstva ugovora. Počev od druge polovine XIX veka, potrebe pravnog prometa su iziskivale mogućnost ugovaranja u korist trećeg i može se reći da je ta mogućnost danas opšte prihvaćena u uporednom pravu. Tu mogućnost predviđa i Zakon o obligacionim odnosima (ZOO).

1.3. Pravila ponašanja na tržištu - institucije

Institucije predstavljaju pravila igre, odnosno norme, tj. namerno stvorena ograničenja ponašanja ljudi, odnosno privrednih subjekata. Deo tih pravila definiše država, a deo pravila nastaje spontano, eksplicitnim ili prećutnim dogovorom zainteresovanih privrednih subjekata. Deo tih pravila je napisan, čak i kodifikovan kao zakon, a preostali deo su nepisana, odnosno neformalna pravila, poput poslovnog morala ili običajnih normi.

Institucije stvaraju osnovu za predvidljivost privrednog života, odnosno omogućavaju da se umanjí neizvesnost sa kojom se suočavaju svi privredni subjekti, odnosno da se umanjí neizvesnost koja neminovno postoji u privrednom životu, odnosno u međusobnim odnosima privrednih subjekata, naročito na rizičnim tržištima.

1.4. Osnovni pojmovi institucionalne ekonomije i njihov analitički značaj

Uloga u konstituisanju i usmeravanju ponašanja privrednih subjekata na tržištu uvek je bila od ključnog značaja za razvoj svake države i društva u celini. Zbog toga je od suštinske vrednosti za svaku državu i svet u celini uređivanje odnosa između privrednih subjekata, uključujući i državu. Skup pravila ponašanja predstavlja određeni sistem društvenih vrednosti, a skup društvenih vrednosti predstavlja društveni sistem, koji je sastavljen od niza međusobno povezanih podsistema, kao što su politički, kulturni, ekonomski itd. Navedeni pod sistemi funkcionišu na osnovu precizno utemeljenih pravila, kao i društvo u celini. Pravila se ne uspostavljaju jednom za sva vremena, ona su evolutivnog karaktera, menjaju se u zavisnosti od aktuelnih društvenih vrednosti. Tako se može reći, da se celokupni razvoj čovečanstva i njegova evolucija mogu posmatrati kao neprekidna evolucija pravila ponašanja.

Svaki privredni subjekt i društvo u celini, mora da proučava, prati i blagovremeno prepoznaje promene u svom užem i širem okruženju. Sposobnost određenog društva da opstane se prvenstveno može sagledati iz ugla njegovog prepoznavanja i sposobnosti prilagođavanja promenama i novim pojavama. Samim tim i pravila na kojima društvo počiva prolaze izazove prilagodljivosti i evolucije. Na tom putu, neka pravila se menjaju, prilagođavaju novim pojavama i zahtevima i kao takva opstaju, dok se ona zastarela nužno prevazilaze, postaju deo prošlosti, gube se i nestaju. Samo ona pravila, koja su izdržala test vremena postaju validno merilo ponašanja sa obavezujućom snagom u narednom periodu (Šumpeter J., 2012).

Priroda pravila je dvostrana. Ono može biti formulisano kao naredba (u pravnom smislu te reći), sa nagradama ukoliko se pravilo poštuje, odnosno kaznama ukoliko se pravilo ne poštuje. Razumevanje značaja, svrhe i suštine pravila je veoma važno za potpuniju teorijsku analizu institucija, ustanova i organizacija, kao i praktična primena pravila i njeni dometi.

Pravila mogu egzistirati u raznim formama, kao propis (ustav, opšti zakoni, posebni zakoni, uredbe itd.), kao meka pravila, prepoznatljivi standardi, poslovni moral, poznati poslovni običaji itd. Važna karakteristika pravila je vremenska dimen-

zija, tj. da važi u dugom vremenskom periodu. Dugim opstankom pravila se ogleda njihov direktan doprinos izgradnji stabilnih i dugoročno održivih institucija (pravni, ekonomskih i političkih) jednog društva.

Gotovo sve institucije savremenog društva nastaju na osnovu formalnih ili neformalnih pravila. Vremenom, usled potrebe za obezbeđenjem stabilnosti i dugotrajnosti, kao i pouzdanosti postojećih institucija, pribegavalo se sve većoj njihovoj formalizaciji. Tako da je poslednjih više decenija došlo do povećanja broja formalnih, u odnosu na naformalna pravila, usled procesa preobražaja starijih načina ponašanja na tržištu u savremen (Pejović, S., 2011). Skup neformalnih i formalnih pravila društva čini sistem vladavine prava u svakom, starijem ali i u modernom svetu. Vladavina prava predstavlja formirani međusobni odnos države i pojedinca i uspostavlja određenu ravnotežu između njih. Osnovni cilj vladavine prava je:

- ne samo da ograniči individualni izbor pojedinaca, čime se utiče na suzbijanje njihove samovolje i ličnih interesa, već i
- da ograniči diskrecionu moć države i omogući pojedincima da slede one privatne interese kojima će doprineti uvećavanju efikasnosti celokupne privrede, naravno uz istovremeno postizanje ciljeva pojedinaca.

Obe vrste pravila, formalna kao i neformalna, imaju za cilj da ograniče pojedince prilikom izbora optiranja između mogućih alternativa. Pravila u stvari predstavljaju jedan vid ograničavanja slobode ugovaranja pojedinca, pa se zbog te karakteristike može reći da imaju restriktivni karakter. Ali, u ovom slučaju pod slobodom se ne shvata sloboda shvaćena kao esencijalna kategorija liberalnog ideološkog koncepta, već pre svega, sloboda koja bi, ukoliko se ne bi ograničila pravilima, mogla da dovede do narušavanja društvene ravnoteže, a u ekstremnom slučaju i do vraćanja društva na nivo koncepta „Rat svih protiv svih,,.

Dakle, funkcije pravila su:

- restriktivne funkcije,
- pravila imaju i adekvatnu regulatornu, kao i
- stabilizacionu funkciju.

Zbog navedenog, pravila predstavljaju vitalan segment i fundament svih postojećih institucija, bez obzira da li su formalne i neformalne, u jednoj državi i šire, posmatrajući društvo kao skup međusobno isprepletanih individualnih interesa. Zbog

toga je uloga institucija presudna za smanjenje neizvesnosti ishoda ljudskih interakcija. Na taj način institucije direktno doprinose stabilnosti i opstanku (političkom i ekonomskom) određene društvene zajednice. Kao takve institucije su zadužene za „uvođenje reda,, u ekonomski sistem određene zemlje, čime direktno doprinose i stabilnosti i uređenosti privrednog života. Zbog toga se institucije mogu smatrati i kao ograničavajući činilac „nepoželjnog,, ekonomskog ponašanja, na slobodnom tržištu roba i usluga.

Razvijajući teoriju institucionalne ekonomije pojedini naučnici su istraživali značaj, funkciju i ulogu pravila u ekonomiji. Jedna od najzastupljenijih tipologija pravila u teoriji institucionalne ekonomije je ona koja dele pravila na sledeće kategorije, između kojih postoji snažna veza i koje se međusobno dopunjuju:

- konstitucionalna ili politička pravila u koja spadaju ona koja utvrđuju strukturu države, definišu postupak donošenja odluka i kroz oficijelnu formu određuju kako se ostvaruje kontrola realizacije donetih odluka.
- Ekonomska pravila (u čijoj osnovi su prava vlasništva) ishoduju ne samo pravima, već i obavezama s obzirom na to da su u procesu uzajamnih odnos jedni agenti dužni da poštuju prava drugih i
- pravila ugovaranja određuju načine, postupak i uslove zaključivanja i realizacije ugovora (North, D.C., 2003).

Političke institucije koje oblikuju celokupnu strukturu države, što znači način uspostavljanja, donošenja i realizacije odluka, imaju presudan uticaj na formiranje uslova u kojima se odvijaju ekonomske transakcije na tržištu, koje su u svakom slučaju regulisane nekim ugovornim aranžmanom, odnosno pravilima ugovaranja (North, D.C., 2003).

Kao što je navedeno, osnovna funkcija svih institucija bez obzira da li se radi o formalnim ili neformalnim, je da deluju na individualno ponašanje tako što će ga ograničavati i usmeravati u pravcu opšteg društvenog interesa. Međutim, ono što je bitna odlika političkih institucija jeste da se one menjaju i prilagođavaju postojećoj političkoj situaciji, odnosno određenim političkim snagama u društvu.

Političke institucije formiraju politički sistem tog društva – njegovu strukturu, način donošenja odluka, nosioce vlasti, i sl.) i zbog toga su različite u različitim društvenim sistemima. U političke institucije spadaju svi pisani oblici formalnih pravila (ustav, zakoni i drugi propisi koje donosi država).

Slično situacija je i sa ekonomskim institucijama, odnosno ekonomskim sistemom, koje proizilaze iz političkih institucija. Ekonomske institucije nastaju kao odgovor na promene ekonomskih uslova života.

Pravila su konstitutivni činilac svakog ugovora. Pravila oblikuju celokupni tok ekonomske transakcije među njenim učesnicima, privrednim subjektima.

Radi se o utvrđivanju prava i obaveza ugovornih strana, definisanih ugovorom i njihovog uzajamnog poštovanja. Zbog toga se može zaključiti da ugovori predstavljaju pravila koja oblikuju strukturu, uslove i način na koji će se ostvariti transakcija između ugovornih strana. U strukturu, uslove i način ekonomske transakcije upravo spadaju prenos prava nastalih iz samog razmenskog odnosa, sa jedne strane, koji sa sobom povlači i određene obaveze, tj. njihovo poštovanje nastalo kao posledica preuzimanja ugovorenih prava, sa druge strane (North D.C., 2003).

U teoriji i praksi se postavlja pitanje, da li su svi ekonomski odnosi nužno i ugovorni odnosi kao i da li određena institucionalna rešenja neminovno podrazumevaju i određena prava, odgovornosti, autoritet (Masten, Scott E., 1998). Neki teoretičari smatraju da neslaganje oko ovih pitanja leži u različitoj upotrebi pojmova ugovor i institucija. Ovo stanovište smatra da je i za ekonomiste i za pravnike svojstveno korišćenje termina „ugovor,, u širem značenju – kao sporazum ili transakcija. Ali, termin „ugovor,, se može posmatrati i u restriktivnijem značenju, kao formalni, zakonski oblik obavezivanja ugovornih strana prema kome svaka strana izražava izričito prihvatanje koje podrazumeva podvrgavanje dogovora određenoj zakonskoj regulativi. Posmatrano u tom smislu, nisu sve transakcije i sporazumi istovremeno i ugovori.

Pojam „institucija,, ima uže i šire značenje. Šire značenje obuhvata sve oblike ili konvencije koje se odnose na organizacije koje ih primenjuju i veliki broj pravila ponašanja. Pojam „institucija,, u užem značenju označava trajniji aranžman, odnos ili organizaciju čije su postojanje ili granice definisani i upravljani od spoljnog, nezavisnog autoriteta. Članstvo ili učestvovanje u ovakvoj instituciji, po pravilu donosi određena prava ili odgovornosti i postavlja pravila i procedure koje usmeravaju ponašanje transaktora (Vilijamson, E. O., Vinter, G.V., (2000).

Institucije doprinose razvijanju svesti u društvu o značaju poštovanja ugovora i preuzetih ugovornih obaveza od strane svih učesnika ekonomskih transakcija. Ovakav uloga institucija podrazumeva uključenost i treće, nezavisne strane, a to je država. Država tako doživljava svojevrsnu rehabilitaciju u ekonomiji, jer je sve više

jasno da se sa usložnjavanjem ekonomskih odnosa u društvu mora raditi na razvijanju državnih (ali i nedržavnih) organizacija i institucija koje će obezbediti institucionalne mehanizme neophodne za uspostavljanje efikasnih pravila, njihovog poštovanja i sprovođenja. Formalni oblik institucionalizacije ovog nastojanja u svakoj državi jesu sudovi i postojanje privrednog prava (i drugih odgovarajućih pravnih disciplina).

Nedostatak uređenog institucionalnog sistema stvara uslove za pojavu i razvoj korupcije koja je u svim zemljama nepoželjna. Korupcija je naročito je izražena u nekim zemljama u tranziciji ali je ima i u razvijenom svetu. U teoriji je poznata pod nazivom „zarobljena država,“ (Karklins, R., 2005).

Razmenski odnosi između dva ekonomska agenta se regulišu određenim ugovorima. Kao što je navedeno, ugovor predstavlja saglasnost ugovornih strana o prihvatanju određenih međusobno preuzetih obaveza, koje su u granicama zakona. Suštinska karakteristika ugovora kao zakonskog akta jeste postojanje zakonom utvrđenih sankcija usled nepoštovanja ugovorom preuzetih obaveza bilo koje od ugovornih strana (Antić, O., 2012).

Na položaj učesnika u ugovornim odnosima bitno utiče i karakter ekonomskog sistema, koji određuje i karakter svojine. Ukoliko se radi o tržišnim sistemima, prisutni su skoro svi ugovorni aranžmani (Mišković, M., 2014) između privrednih subjekata. U komunističkim sistemima, situacija je znatno drugačija, jer su zbog nepostojanja privatne svojine, osnovni ugovorni aranžmani bili među privrednim subjektima koji su najčešće bili preduzeća u vlasništvu države (Antonijević, Z., 1968) ili preduzeća u društvenoj svojini.

Niz je društvenih preduslova koji utiču na koncipiranje, tj. samu strukturu ugovora. Čest problem u koncipiranju i realizaciji preuzetih ugovornih obaveza danas je posledica nedostatka informacija, odnosno nepotpunih i asimetričnih informacija. U praksi se nekada zaključuju ugovori, koji omogućavaju određenu fleksibilnost i mogućnost da se prilagode novonastalim uslovima, da bi se u toku izvršenja ugovora, rešile eventualne nesuglasice koje mogu nastati usled novonastalih promena, izazvani eksternim ili internim uticajima, uzrokovanih upravo nedovoljnim informacijama koje mogu uticati na ugovorni odnos.

Osnovni preduslovi za uspešno odvijanje ekonomskih aktivnosti unutar svake zemlje jesu način na koji su regulisana prava vlasništva, kao i regulisanje i poštovanje preuzetih ugovornih obaveza. Na taj način, izgrađuje se stabilna institucionalna

struktura. Zbog toga je institucionalna ekonomija posvetila veliku pažnju pravu vlasništva i ugovorima i njihovoj funkciji, značaju i ulozi u društvu svake zemlje i šire.

1.4.1. Formalna i neformalna pravila i institucije

Formalna pravila su nastala kao posledica opstanka određenih neformalnih pravila, primenjivanih i ponavljanih u dugom vremenskom periodu na određenoj teritoriji, užem ili širem okruženju (Vasiljević, M., 2012). Zbog toga se u društvu javila potreba da se neformalna pravila precizno ustanove i normativno uobliče, pre svega u pisanom obliku. Na taj način su nastale kodifikacije. U formalna pravila spadaju svi pisani oblici normativnih akata savremene države, kao što su ustavi, zakoni, razni drugi pravni akti (podzakoni, uredbe, odredbe itd.). Formalnim pravilima se preciziraju i uređuju različite oblasti društvenog života: politički, ekonomski, kulturni itd. (Lowndes, V., Roberts, M., 2013): Politički sistem – hijerarhijska struktura, oblik političkog uređenja, izborni sistem, način donošenja odluka, itd. – biva uređen određenim političkim formalnim pravilima, odnosno političkim institucijama, dok se određeni segmenti ekonomskog sistema, kao što su svojinska prava i svojisni odnosi, transakcije i ugovori, funkcionisanje tržišta, ekonomska politika i sl. uređuju posebnim ekonomskim formalnim pravilima, odnosno ekonomskim institucijama.

Formalna pravila su karakteristična za savremene političko – ekonomske sisteme. Ona u osnovi predstavljaju kodifikovan skup propisa, tj. materijalnih (pisanih) pravila. Ova pravila, kao što je navedeno, predstavlja modifikaciju neformalnih pravila, dajući im nekoliko ključnih i određujućih karakteristika: univerzalnost, opštost, preciznost.

Formalna pravila mogu predstavljati i kodifikaciju određenih institucionalizovanih običaja i tradicije. Donose se sa ciljem prilagođavanja društvene zajednice novim ekonomskim uslovima života, stvorenih praksom, opet primenom neformalnih pravila.

Za postojanost, stabilnost i pouzdanost formalnih pravila od bitnog značaja jeste kakav je društveni sistem koji ih donosi i kojim povodima se zakoni donose. Za formalna pravila je od značaja da njihovi donosioci ne podležu subjektivnim uticajima, koji su veoma rasprostranjeni i izraženi u političkoj sferi, već da objektivno uvažavaju realne datosti društvenog života na tržištu, u ovom slučaju ekonomskog ži-

vota, jer značajno utiču na ekonomsku sposobnost i delotvornost privrednih subjekata i društva u celini.

Neformalna pravila su proizvod kulturno – istorijskog nasleđa u jednom okruženju, odnosno tradicije društvenih grupa, koja su u većini zemalja bila osnov za nastanak formalnih pravila, odnosno formalnih institucija. Transformišući se u formalne institucije, ova pravila su i dalje ostala jedan od stožera regulacije međuljudskih odnosa u svim segmentima društvenog života. Ako posmatramo pravila ponašanja u većini razvijenih ekonomija savremenog sveta, može se uočiti da postoji mnogo veća efikasnost u onim zemljama u kojima formalna i neformalna pravila uspešno koegzistiraju na njihovim teritorijama.

Neformalna pravila su nastala kao posledica prakse, odnosno određenih načina postupanja u pojedinim transakcijama, koja su ponavljana, sa dobrim ishodom. Naravno vremenom, ova pravila su se menjala, prilagođavajući se novim društvenim okolnostima, a s obzirom na dobre rezultate, prenosila su se sa generacije na generaciju i tako opstajala. Budući da predstavljaju svojevrsnu kodifikaciju ponašanja određene društvene zajednice, neformalna pravila su, uopšteno posmatrano, različita od jedne društvene zajednice do druge. Zajedničko za sva neformalna pravila jeste da ona predstavljaju određene običaje nastale na jednoj teritoriji, tradicionalne i moralne vrednosti, koja su specifična u svakoj društvenoj zajednici. Takođe, sankcije zbog nepoštovanja neformalnih pravila ogledaju se u gubitku ugleda, odbacivanju od strane društvene zajednice i dr. za razliku od formalnih pravila, za koje usled nepoštovanja, sankciju obezbeđuju zakonski propisi.

Posmatrjući razvijene ekonomije i njihove ekonomske sisteme, skloni smo da zaključimo da je njihova efikasnost u najvećoj meri bazirana na čvrstim i precizno definisanim formalnim pravilima, zakonima i sl., dok se često previđa uticaj koji neformalna pravila imaju na ekonomsku efikasnost, kao i postojanje velikog broja neformalnih ograničenja. Suštinski važan momenat, ipak, jeste međusobna povezanost formalnih i neformalnih pravila u razvijenim ekonomijama, budući da su formalna pravila veoma često utemeljena u neformalnim pravilima (North, D.C., 2003).

Nesumnjivo je da neformalna pravila imaju veliki značaj i predstavljaju značajni način u smanjivanju transakcionih troškova, jer se pokazalo da duboko ukorenjene tradicije marljivog rada, iskrenosti i moralnog integriteta, savesnosti i poštenja, rezultiraju smanjenjem transakcijskih troškova te omogućuju složene oblike efika-

sne razmene dobara i usluga. Te su tradicije dodatno ojačane ideologijama koje podržavaju takve dobre stavove prakse (Hodgson, M.G., 2014).

Neformalna pravila su veoma važna i za privredni razvoj svake zemlje, jer kao i kod formalnih pravila, imaju osnovnu funkciju da obezbede predvidivost ljudskog ponašanja. Ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da su neformalna pravila, u većini savremenih zemalja dugotrajnija od formalnih pravila i institucija, jer ih najčešće stvara praksa, koja je često naprednija od zakona, evidentan je njihov značaj i za ekonomiju zemalja gde ima veći broj ovih pravila.

1.5. Autonomija volje

1.5.1. Uopšte o autonomiji volje

Institut Autonomije volje je doktrina pravnih filozofa druge polovine XIX veka (V. Foille, V., 1883) i zasniva se na shvatanju da je jedini i jedinstveni izvor ugovorne obaveze volja ugovarača, da ona sama stvara ugovor kao i sva dejstva iz njega proizilaze.

Glavna karakteristika doktrine „Autonomija volje,“ je, da je ugovor fundamentalni pravni fenomen koji objašnjava kompletan pravni sistem, čak i da je samo društvo je nastalo iz ugovora „društvenog dogovora“.

Princip Autonomije volje bi se u oblasti obligacionog prava na praktičnom pravnom planu izražavao u mnogome u potpunoj slobodi ugovaranja (Građanski italijanski zakonik; Austrijski građanski zakonik; Građanski zakonik Francuske). To, pre svega znači da je privredni subjekt slobodan da odlučuje da li će uopšte stupiti u ugovorne odnose sa drugim ili ne.

Ako bi se ostalo na ovim i ovakvim ograničenjima, razlike između pravnih sistema bi bile samo kvantitativne (više ili manje zakonodavnih intervencija, više ili manje zabrana itd.), a ne kvalitativne. Kada je, pak, reč o ravnopravnom tržištu, privredne razlike se ne iscrpljuju u količini, nego dobivanju, odnosno treba da dobiju nov kvalitet. Zbog toga savremena koncepcija slobode ugovaranja zahteva da su učesnici u obligacionim odnosima dužni da se pridržavaju načela savjesnosti i poštenja i da su dužni da postupaju u pravnom prometu u skladu sa dobrim običajima.

1.5.2. Istorija Autonomije volje

Autonomija volje je, sa svim svojim karakteristikama, dobrodošla kao nadsloj novih monetarnih odnosa robe, zasnovanih na privatnoj svojini nad sredstvima za

proizvodnju u privatnom prisvajanju plodova rada. Takođe, na ovim osnovama su se pojavile apstraktne ideje o neograničenim i slobodnim aktivnostima u ekonomiji, što je doprinelo prodoru novog duha u Građanskom pravu, a posebno u obligacionim odnosima.

Zbog toga je jedan od najvažnijih ideala, proklamovanih posle pobjede Velike francuske revolucije, bio institut Autonomija volje, koja je postala najadekvatniji izraz za „jednakosti, bratstvo i slobode. Načelo Autonomije volje, opisano u Povelji o pravima čovjeka i građanina kao i Građanskom zakoniku, postalo je jedno od glavnih naučnih koncepcija i preokupacije tadašnje pravne doktrine u celoj Francuskoj. Čak svuda u buržuaskoj Evropi, o ovom fenomenu izrađene su brojne studije. U ovom polju treba istaći kolosalnu zaslugu francuskog naučnog mišljenja tog vremena, da se ovo načelo studira do kraja, uz poseban uvid i ulogu koju je ono odigralo kao instrumenat jačanja novih odnosa u proizvodnji i raspodeli.

Ovi stavovi polaze od slobodnog pojedinca i njegove pune autonomije i slobodne volje. Pobornici ovog stava smatraju da u biti prirode čoveka postoje aspiracije za slobodu i autonomno odlučivanje o svemu što ga okružuje u određenoj društvenoj sredini. Za njih su potpuno strani i neodrživi svi mogući vidovi ograničenja tako opisane Autonomije volje.

U istoriji razmene dobara i usluga, shvaćeni na najapstraktniji način, se smatralo da se, ne samo raznovrsni poslovi, već i brojna pravna akta, pa čak i celokupni pravni sistem jedne zemlje smatra kao proizvod Autonomije volje. Sve što se dešavalo u društvu tumačilo se preko Autonomije volje. Smatralo se da sve potiče od volje i sve se time završava (Fabinc, I., 1984), da pravo stoji u Autonomiji volje ljudskog bića i da ugovarači mogu prema sopstvenim shvatanjima da ugovor slobodno menjaju pa čak u potpunosti i raskinu, što znači da je sreća njihovog pravnog posla u njihovim rukama. Javni poredak je posmatran kao mehanizam u službi individualne volje (Gounot, E., 1912). Bilo je to vrijeme pune samostalnosti ugovora u društvenom sistemu, na čijim je ideološkim temeljima stajala individualnost. U tom vremenu, države i državni aparat, najmanje se uplitala u slobodnoj konkurenciji formalno ravnopravnih subjekata.

Autonomija volje je, na neki način, odigrala značajnu ulogu u revoluciji sredstava proizvodnje i svojim neposrednim delovanjem ubrzala i neizbežni proces klasne diferencijacije buržuaskog društva. Na kraju se vidjelo da Autonomija volje, nije

donijela ništa osim veće produbljanje tada već otvorenih klasičnih interesa odnosno protivrečnosti.

To je zbog toga što su partneri u ovom složenom sistemu obligacionih odnosa i drugih građansko-pravnih odnosa uglavnom u neravnopravnim položajima, tako da ni najveća Autonomija volje nije mogla da pomogne da društvo izbegne siromaštvo (Gounot, E., 1912).

Zakon vrednosti kapitalističke ekonomije je svojim delovanjem pobedio sve društvene i ljudske vrednosti, pretvarajući ih u robu. Polako, buržuazija se potrudila da utvrdi preko svoga državnog aparata, ograničenja Autonomije volje, tako da zakonodavac nije više bio delegirani predstavnik apsolutne dominacije Autonomije volje, već je stvorena maksima „pojedinaac djeluje, a pravo naređuje,“ (Acolla, E., 1969).

Na taj način je ipak došlo do izvesnih promena, u smislu okolnosti i obimnosti Autonomije volje. Tako da je vremenom dolazilo do novih ograničenja u zavisnosti od državnog sistema. U pravnoj nauci javljaju se nova shvatanja, od kojih se izdvaja Socijološko – istorijska škola, koja na određeni način opravdava potrebu uvođenja pojedinih ograničenja Autonomije volje, koja je nekada bila zamišljena kao apstraktnu. Smatralo se da individualna volja privrednih subjekata u konstituisanju ugovornih odnosa, treba neophodno da odstupa nešto višim društvenim vrednostima koji bi bili u interesu cele privrede, pravnih i fizičkih lica i države.

Sva navedena nastojanja tadašnjih mislilaca su usmjerena ka utvrđivanju nekih viših vrijednosti, koji su, iznad pojedinačne volje ugovornih strana. Dogma apsolutne nezavisnosti i nezavisnog ograničenja ljudske volje doživela je nove udarce i sve više je ograničavana. Lagano je prodiralo mišljenje da je volja u službi prava, a ne obrnuto, pravo u službi volje. Volji se takođe sve više prepisuje društvena funkcija, pa čak se smatra i kao instrument za ostvarenje jedne društvene funkcije. I na planu zakonodavne tehnike, pa čak i u sudskoj praksi, Autonomija volje se, pored poštovanja koja joj se ukazuje, dodaju razna ograničenja različitog karaktera i prerađade.

Pored ograničenja Autonomije volje, predviđenih za zaštitu javnog poretka - moralnih pogleda i dobrih poslovnih običaja, javljaju se i nova ograničenja kao rezultat izvršenih promena u klasnim odnosima ili zbog opravdanosti diktiranih iz novonastalih praktičnih potreba. U prvom slučaju, npr. radi se o kolektivnom ugovoru

ru o radu, koji su sklopila tadašnja akcionarska društva i druga kapitalistička društva i, sindikalna organizacija određene privredne grane.

Kolektivni ugovor predstavlja rezultat pregovora između predstavnika izvršene Autonomije volje jednog od učesnika ovog ugovornog odnosa. S tim u vezi, neki teoretičari smatraju da se ovdje radi o svim ujedinjenim voljama (Gounot, E., 1912): Ipak, ovo zahteva dublje razmatranje, jer je veliko pitanje da li bi se svaki čovek od učesnika kolektivnog ugovora uključivao u takav ugovorni odnos da je konsultovana njegova isključiva volja. Smatra se da je to svakako jedan oblik ograničenja Autonomije volje odnosno svesnog udaljavanja od nje radi obezbjeđivanja interesa većine. Takvih ugovora ima i u drugim oblastima društvenih odnosa kao što je kolektivni ugovor o osiguranju, zatim prinudni dogovor poverioca u postupku bankrotstva itd.

Takođe, velika dominacija u pravnoj komunikaciji, posebno u trgovinskim transakcijama, korištenja raznih komunalnih usluga i drugo, su nametali potrebu uvođenja takvih ugovora – adhezionih ugovora koji zaobilaze princip Autonomije volje. Sadržinu tih ugovora utvrđuje samo jedna stranka, koja, po pravilu, ima monopolski položaj, tako da je mnogo jači ekonomski partner od onih koji koriste njihove usluge.

Tako, ugovor o prihvatanju, u užem smislu, je sklad izraza volje koji se javlja prihvatanjem kolektivne i stalne ponude, ekonomski slabije stranke nuđene od jače ekonomske vrednosti radi ostvarenja određenog pravnog efekta, koji nije samo ispunjenje interesa Autonomije volje (Popović, S., 1968).

Svakako, treba uočiti da, ekonomska vrednost, odnosno ravnopravnost se ne odnosi na karakteristike tih ugovora ali ona u suštini objašnjava pojavu ovih ugovora na ekonomskom tržištu (Blagojević, B., 1934).

Kad jedno lice samo prihvata uslove ugovora koji je prethodno predvidio dela druge stranke, ono time ništa nije menjalo od sadržaja prethodno utvrđenog ugovornog odnosa. Suprotno, on je svojom voljom prihvatio ponudu jedne strane i tako je nastao ugovorni odnos. Ovim je on ostvarivao jednu neophodnost svoje svakodnevne materijalne i duhovne reprodukcije. U svesti kupca dela druge strane, to je toliko automatizovano da ga najmanje podstiče da razmišlja o „ekvivalenciji prestacije“. Tako, npr. ljudi svakodnevno kupuju karte za pozorište, tramvaj, autobus, voz, razne komunalne usluge i nikada ne razmišljaju o činjenici da oni uopšte ne učestvuju prilikom u utvrđivanju bitnih elemenata ovih ugovora, koje postavlja

samo druga ugovorna strana. Takva priroda ovih ugovora dala je povod pojedinim autorima da, u činu zaključenja istog, ne vide klasičan ugovor nego regleman ugovor (Cigoj, S., 1962).

Svakako, ne bazira se sve na tržištu na ugovorima, već postoji jedno određeno objektivno pravo, nezavisno od bilo kakve autonomije. Postoje takođe i pojedine društvene institucije, koji obezbijavaju odgovarajući pravni tretman i ponašanje kao i zaštitu ugovora. Time se ostvaruje celokupnost društva, čije normalno funkcionisanje snažno implikuje (uključuje) velika ograničenja. To znači da se pravni značaj Autonomije volje zasniva i meri time da je ona u skladu sa opšom pravednošću, zato je potrebno istražiti, osuditi eksploatacije i nepravde, koje se stvaraju iza lica hipokrizije slobode ugovaranja (Gounot, E., 1912).

Navedena shvatanja su izražavala svoj doktrinirani stav da je zadatak pozitivnog prava da ograniči delovanje načela Autonomije volje za svaki slučaj kada mu se prezumira, kojoj služi kao osnova, suprostavljanje. U tom slučaju će javni red zameniti autoritet principa sa njegovom slobodom, radi nezavisnog regulisanja odnosa među ljudima. Jer, smatralo se, volja nije ni razlog uticaja, niti konačni razlog prava, ona je samo instrumentalni razlog (Gounot, E., 1912).

Pomenuti stav sužava ulogu i značaj Autonomije volje u svim sferama njenog delovanja. Dalji razvoj događaja kapitalističkog sistema društva je dovelo do sve većeg uticaja javnog prava u sferi Autonomije volje. Svojim svakodnevnim, sve širim i radikalnim uplitanjima, država je utvrđivala u suštini i granice subjektivnih prava njihovih titulara. Sfera subjektivnog prava postaje svakodnevni znak udarca revidiranja zakonodavstva i pravosuđa, kao stalnog tumača „društvene solidarnosti“. Individualna subjektivnost se ugrožava najviše od „tiranskog apsolutizma kolektivnosti i države“. Međutim, pored takvih ograničenja nekadašnje Autonomije volje, postoji i dalje, jedna značajna sfera relativno subjektivnih prava uslovljenih iz određene društvene sredine, u kojoj se i međusobno prepliću i ograničavanja. To je sfera stvarnih subjektivnih prava. Zato se ne potcjenjuje značaj subjektivnih prava koja su, bivajući stalno u svijesti ljudi, odigrala kolosalnu ulogu u istoriji prava. Koliko god ograničena, Autonomija volje u buržuaskom sistemu, nije prestala nijednom da bude inspirisana – inspiracija i podstrek u celokupnom ciklusu kapitala. Pored toga, Autonomija volje se smatra kao centralni atribut buržuaske demokratije. Posle pobjede socijalističke revolucije i preuzimanja vlasti od strane proletarijata, počinje proces suštinskih promena u pravcu socijalizacije najznačajnijih sredstava proizvodnje. Počinje period kada radnička klasa, svesna svoje istorijske uloge u

daljem razvoju ljudskog društva, otvara staze oslobođenja cjelokupnog društva da bi i sama bila slobodna. U početku je uloga socijalističkog društva bila izvanredno velika.

Bilo je to vrijeme administrativnog socijalizma kada se, o funkciji upravljanja preduzećima – potencijalom zemlje, kao i svim oblicima društvenih slojeva, nije nimalo moglo govoriti. Možda je po negde bilo neko aksidentalno delovanje nekakve Autonomije volje u svom autentičnom smislu, međutim, to nije moglo da izmeni opštu sliku objektivne stvarnosti.

Kasnije, kada je, oko pedesetih godina, uloga države u ekonomiji i društvu u celini korenito izmenjena, što znači kada su njene funkcije počele da se prenose na neke druge organe, počinje ponovo da se manifestuje Autonomija volje stranaka (Uniform Commercial Code USD, 1951, 2001). Formiranjem novog socijalističkog društva u specifičnim uslovima i prateći nezavisni put u daljem produbljenu socijalističkih odnosa, raznih oblika samoupravljanja, u socijalizmu i ex jugoslovenskim republikama je ostavljen dovoljni prostor zakonu o vrijednosti i drugim tržišnim zakonima. Utvrdilo se da takav zakon vrednosti, usmeren preko društvenih interesa i instrumenata, ne može biti prepreka u razvoju i produbljenu socijalističkih odnosa u proizvodnji i njenoj raspodeli, zasnovanih na društvenim sredstvima proizvodnje i udruženom radu. Takvo stanje je svakako stavilo u dnevni red potrebu postojanja jedne slobode i nezavisnosti proizvodnje.

Uporedo sa ovom Autonomijom volje raznih samoupravnih asocijacija, pojavljuje se i autonomija volje pojedinačnih individualnih titulara subjektivnih prava u obliku i sadržaju koji odgovaraju specifičnim uslovima i delatnostima (Caur de Justice des Communalites Europennes, 1952). U prisustvu koegzistentnih oblika vlasništva, društvenog i privatnog vlasništva, prirodno se nameće veća pažnja društvene zajednice za bolju budućnost i rešenost da se obezbijedi nesmetana socijalistička transformacija društva. Apstrahovanjem njenih ograničenja, koja su bitnija i veća nego u kapitalističkom društvu Autonomiji volje, se posvećuje velika pažnja kao jedne garancije sve veće ekvivalencije prestacije u dvostrano teretnim ugovorima. U svojoj slobodnoj sferi, gde se oslobađa od bilo kakvih ograničenja, Autonomija volje stranaka je obezbeđena do kraja unutar postojećih mogućnosti. Naše građansko pravo, pored toga što u dobrom delu nije bilo kodifikovano, nalazi u obezbeđenju Autonomije volje, širok prostor njenog delovanja. Ovom prilikom je potrebno naglasiti aktivnu ulogu našeg građanskog pravosuđa na polju pripreme

pojedinih propisa predratnog prava shodno odredbama Zakona o nevažnosti zakonskih odredaba usvojenih pre 06.04.1941. godine, kao i za vrijeme okupacije.

Prema navedenim zakonskim propisima, autonomiji volje je data široka primena ako to nije u suprotnosti sa pozitivnim pravom i ustavnim poretkom nove Jugoslavije. Radeći tako, posebno naša sudska praksa, svojom kreativnom ulogom, stvorila je i takve pravne stavove koje, u nedostatku kodifikovanog prava u njenim nekim delovima rešavaju, na kvalitetan način, razna sporna pitanja. Ipak, kada je u pitanju Autonomija volje, ona se više ne tretira kao apsolutni izvor onoga što se nameće i naziva subjektivno pravo ili pravo uopšte. Njena suština i smisao su suženi na račun većih relativnih ciljeva. I pored toga što je čovjek u socijalističkom društvu najveća društvena preokupacija ipak je u toku dosadašnjeg razvoja udruženi rad stvorio i takve opšte više vrijednosti kojima se uvijek treba pokoravati, što je u njihovom zajedničkom interesu u odnosu na volje pojedinca.

1.5.3. Autonomija volje kao osnovno načelo Zakona o obligacionim odnosima

Građansko pravo Srbije se bazira na dva osnovna načela, na načelu autonomije volje ugovornih strana i načelu savesnosti i poštenja.

Načelo autonomije volje predstavlja potvrdu egzistiranja subjektivnih građanskih prava ali i garanciju položaja i uloge volje pojedinca u zasnivanju, promeni i prestanku građanskih subjektivnih odnosa (Antić, O., 2013).

1.5.4. Ograničenja autonomije volje

Prema odredbama Zakona o obligacionim odnosima (ZOO), Ugovorne strane u obligacionim odnosima su slobodne da svoje odnose uredi po svojoj volji, kako im najviše odgovara (ZOO) ali u granicama:

- prinudnih propisa,
- javnog poretka i
- dobrih običaja.

Prinudni propisi

Prvi deo zakonske odredbe koji propisuje da su strane u obligacionim odnosima slobodne, podrazumeva da sadržina obligacije koja nastaje njihovom saglasnošću volja nije u nadležnosti zakona, već samih ugovarača. Ali, sloboda strana nije neograničena, već mora biti u granicama prinudnih propisa koje postavlja država,

javnog poretka i dobrih običaja. Granice pomenutih ograničenja su veoma široko postavljene.

Koliki je značaj volje ugovornih strana vidi se i u osnovnim pravilima tumačenja, kojima se uređuje da se pri tumačenju spornih odredaba ugovora ne treba držati doslovnog značenja upotrebljenih termina, već treba utvrditi zajedničku nameru ugovarača.

Jedna od navedenih ograničenja slobode volje ugovornih strana su prinudni, imperativni propisi, koji imaju različitu prirodu u različitim sistemima. Navedeni propisi mogu biti, domaći, strani, građanskopravni, krivičnopravni, upravnopravni ali i podzakonski akti. Ukoliko se ugovor ili neke njegove odredbe protivne imperativnim propisima, ugovor je u celini ili u tim odredbama apsolutno ništav.

Javni poredak

Pored prinudnih propisa, ograničenje slobode ugovaranja predstavlja i javni poredak, koji se može shvatiti u širem ili užem značenju.

Javni poredak u širem smislu, predstavlja skup svih ograničavajućih pravila koja čine granicu između dopuštenog ponašanja ili nedopuštenog u ugovornom pravu. U ovom smislu, javni poredak obuhvata javni poredak, dobre običaje i moralne principe. U užem smislu, postoji više definicija javnog poretka. Prema jednom mišljenju, definicija javnog poretka u užem smislu je nepotrebna i nemoguća. Ovo mišljenje zastupa stav da definisanje javnog poretka treba u svakom slučaju prepustiti sudovima. Drugo mišljenje takođe polazi od toga da se radi o složenom pojmu, ali da to ne treba da bude opravdanje za izbegavanje pokušaja da se daju odgovarajuće karakteristike ovog pojma. Prema trećem mišljenju, treba izvršiti klasifikaciju zakona javnog poretka, odnosno da treba napraviti spisak pravila koji čine javni poredak, što je po mišljenju autora ovog teksta teško. Zastupnici četvrtog mišljenja, zalažu se za jedinstveni kriterijum u definisanju javnog poretka. Prema pravnoj nauci Srbije, javni poredak je ustanova društvenog i pravnog poretka koja je složenija od jednostavnog izraza nekog zakonskog propisa, jer predstavlja simbiozu elemenata društvenog i pravnog poretka uopšte. Pored navedenog, ima zastupnika mišljenja da je javni poredak sačinjen od onih prinudnih rešenja koja nisu obuhvaćena prinudnim propisima i dobrim običajima. Tako na primer, sva načela sadržana u ustavnim i zakonskim propisima, koja imaju prinudni karakter, ali koja nisu konkretna i koja se zato ne mogu neposredno primeniti, ulaze u pojam javnog poretka. Tako se u našoj pravnoj nauci navode: pravni standardi, odno-

sno generalne klauzule, kojima se sudiji daju određene, uže ili šire, smernice u vezi sa primenom odgovarajućih normi.

Dakle, to su ona ograničenja koja nisu konkretizovana, ali koja se mogu konkretizovati u sudskom postupku polazeći od načelnih i drugih odredaba koje imaju opšti karakter. Konkretizacija javnog poretka, uvek se javlja ili u materiji predmeta ili u materiji kauze ugovora, ako se odnosi na sadržinu ugovora.

Dobri poslovni običaji

Prema naslovnoj odredbi, dobri običaji su takođe granica slobode autonomije volje.

Opšte je poznato, da su običaji nepisana pravila ponašanja, koja su nastala spontano, dugotrajnim ponavljanjem faktičkog ponašanja, i koja su prihvaćena u određenoj široj ili užoj društvenoj zajednici. Da bi određeno ponašanje postalo običaj, potrebno je da u društvenoj grupi postoji svest o obaveznosti takvog ponašanja, koje se doživljava kao norma. Ako takvu svest ne prati pravna, već društvena sankcija, reč je o faktičkom običaju. Ako zakon upućuje na primenu običaja, onda se radi o pravnom običaju. To upućivanje može biti generalno, naročito u trgovinskom pravu, a može biti i specijalno upućivanje. Bez obzira koja vrsta je u pitanju, faktička ponašanja moraju biti podobna da se podvedu pod „dobre običaje,„. Koji su običaji dobri je pitanje koje, u svakom konkretnom slučaju, sud ocenjuje imajući u vidu kompleks moralnih normi, koje su vladajuće u trenutku ocene. Da li će jedan običaj biti prihvaćen kao dobar zavisi od njegove ocene primenom načela savesnosti i poštenja, odnosno moralnih normi sredine u kojoj se to pitanje postavlja, kao i celine javnog poretka posmatranog pravnog sistema. Povreda dobrih poslovnih običaja je moguća naročito u odnosu na kauzu ugovora.

Ograničenju Autonomije volje u našem pozitivnom pravu su samo ograničenja koja su napred navedena. I kod nas se javni poredak i njegova zaštita nalaze u prvom planu. Javni poredak, koji se može opisati kao jedan skup institucija i određenih propisa, čija je uloga, pre svega zaštita opšteg interesa jednog društva. Potrebno je istaći da je institucija javnog poretka relativnog karaktera i zbog toga podložna neprividnim promenama u svakom, pa i našem društvu. Naime, po pitanju, kakav je javni poredak, razni pravni sistemi daju različite odgovore, zavisno od posebnih okolnosti i odnosa (Gounot, E., 1912). Usko vezani sa institucijama javnog poretka su i pravila poslovnog morala i dobrog ponašanja.

Po navedenom pitanju, sudska praksa daje realnu sliku. Vrhovni sudovi su mišljenja da se, npr. javnom poretku suprotstavlja i odustajanje jedne ugovorne stranke od prava da traži raskid teretnog ugovora usled oštećenja preko polovine, naglašavajući tom prilikom da bi takav sporazum bio u suprotnosti sa njihovim osnovnim ciljevima samog instituta o kome je reč i kao takav - bez pravnog efekta.

Konačno, Autonomiji volje su postavljena ograničenja i u odnosu neprikosnovenosti sklopljenih ugovora. Sudovi, priznavajući pojave promene okolnosti (*clausula rebus sic stantibus*), dozvoljavaju, pored njegovog obeštećenja i raskid ugovora. Oštećena stranka, nije dužna ostati pri ugovornom odnosu (*pacta sunt servanda*), ali može tražiti i raskid takvog ugovorna.

Konačno, jurisdikcija, kao najbolja sinteza zakonodavnog i doktrinarnog majstorstva, ostavlja načeli Autonomije volje veoma značajan prostor, razume se uz ograničenja koja su praćena kao tok daljeg razvoja događaja u ovoj oblasti.

1.6. Dispozitivni karakter ugovora

U materiji regulisanja obligacionih odnosa u svakom društvenom sistemu, u zavisnosti od prirode istog i interesa koji se želi postići, mogućnosti zakonodavca su dvojake. Ukoliko se radi o interesima i odnosima koji se mogu zaštititi samo određenim zakonskim rešenjem i njegovom striktnom primenom, zakonodavac se opredeljuje za imperativne prinudne norme, koje ugovorne strane ne mogu izmeniti svojom voljom. Ali, ukoliko interesi i odnosi nisu takvi da ih je potrebno štititi imperativnom normom zakona, tada se poslovni odnos potpuno prepušta zainteresovanim stranama (pravni vakum) ili se reguliše dispozitivnim normama zakona koje samo supstituišu volju ugovornih strana ukoliko ona nije drugačije izražena. Dakle, u ovom slučaju primarni značaj ima volja ugovornih strana u odnosi na volju zakonodavca (Perović, S. 1995). Ovakve norme, uglavnom sadrži i ZOO.

Svaki pravni sistem u oblasti obligacija dozvoljava veću mogućnost ugovornim stranama da same, svojom voljom, regulišu svoje odnose, ali uvek u okviru zakonom utvrđenih okvira. Načelo dispozitivnog karaktera odredaba zakona kojim se reguliše ovo područje prihvaćeno je u savremenom svetu kao vladajuće, gde volja ugovornih strana, po pravilu ima dominantan karakter. Sporazum ugovornih strana o sadržini njihovog odnosa je zakon za strane koje su ga zaključile.

U skladu sa tim principom, zakon Srbije je izričito propisao da su odredba tog zakona dopunjujućeg karaktra. To znači da se dispozitivne zakonske norme pri-

menjuju samo ako ugovorne strane, u okviru dozvoljene granice automonije volje, nisu drugačije odredile (ZOO).

Svaki pravni sistem dopušta slobodu ugovornog uređivanja poslovnih odnosa, ali predviđa i granicu do koje se sloboda ugovornih strana može protezati. To znači, da ta sloboda nije nikada apsolutna i bezuslovna, tako da se može govoriti samo o njenim širim ili užim okvirima primene. Slobodi ugovaranja se suprotstavljaju opšta pravila društvenog poretka čija priroda i okvir zavise od prirode i karaktera osnovnih principa na kojima počiva jedan društveni sistem. Princip slobode uređivanja obligacionih odnosa u Srbiji, ograničava se jednom tradicionalnom odredbom prema kojoj su ugovorne strane u obligacionim odnosima slobodne, da u granicama prinudnih propisa, javnog poretka i dobrih običaja urede svoje poslovne odnose u skladu sa svojom voljom (Perović, S., 1995).

Kada je reč o ograničenju slobode ugovaranja, putem jedne opšte prihvaćene norme, može se reći da je to teorija o javnom poretku, koja se prvo pojavila i razvila u francuskoj doktrini. Ova teorija može da se shvati kao opšta teorija o granicama slobode ugovaranja, bez obzira kojim terminom se ta kranica označava u zakonima pojedinih zemalja.

1.7. Unifikacija pravila ponašanja u komercijalnim poslovima na međunarodnom tržištu

Imajući u vidu da ubrzani razvoj svetskog tržišta doprinosi stvaranju izuzetno dinamičkog procesa prometa robe i kapitala, razvoj međunarodnih ugovornih odnosa je od izuzetnog značaja u oblasti međunarodne trgovine. Trgovina na međunarodnom nivou je osnovni oblik međunarodnih ekonomskih interakcija, koji podrazumevaju razmenu različitih vrednosti, dobara i usluga između privrednih subjekata različitih nacionalnih ekonomija. Ta trgovina je doprinela razvoju međunarodnih ugovornih odnosa koji se regulišu posredstvom pravila međunarodnog privatnog prava ili se primenjuju međunarodna uniformna pravna pravila (Draškić, M., Stanivuković, M., 2005).

Unifikacija prava predstavlja postupak za izjednačavanje pravnih normi. Može se sprovesti unutar jedne zemlje (unutrašnja unifikacija) ili u različitim državama (spoljašnja unifikacija).

Harmonizacija, koja predstavlja alternativu unifikaciji, podrazumeva smanjivanje razlika između nacionalnih pravnih sistema, pri čemu nije svrha apsolutna jednoobraznost, već približavanje pravnih sistema. Unifakcija ima dva vida: spontana

unifikacija, koja se ostvaruje putem recepcije i kroz praksu međunarodne trgovine i zvanična unifikacija koja se ostvaruje kroz organizovane aktivnosti države i međunarodnih organizacija. U procesu unifikacije i harmonizacije koriste se različiti instrumenti kao što su: međunarodni ugovori, model zakon, jednoobrazni tipski ugovori i opšti uslovi ugovora, jednoobrazna pravila i pravni vodiči, načela međunarodnih ugovor, nacionalno zakonodavstvo i drugo.

Unifikacija prava je neizbežnost koja proizilazi iz inteziviranja međunarodnog prometa roba i usluga u procesu globalizacije, u savremenom svetu. Najviši stepen uniformisanosti prava u svetu je postignut u oblasti diplomatije, a zatim trgovine. Cilj unifikacije prava je usaglašavanje nacionalnih zakonodavstva koja važe u pojedinim zemljama radi olakšanja međunarodnog prometa robe i obezbeđivanja veće pravne sigurnosti u međunarodnom pravnom prometu. Primena konvencija, kao pravnog instrumenta, ima poseban značaj. Pri tom je primena odredaba Bečke konvencije osnova daljeg postojanja prava međunarodne prodaje robe. Osnovni principi ove konvencije su uniformnost i internacionalnost (Košutić, B., 2007). S obzirom na broj zemalja u kojima se primenjuje, može se reći da je postigla cilj uniformisanosti.

Unifikacija i harmonizacija prava se može postići usaglašavanjem postojećih pristupa karakterističnih za različita nacionalna zakonodavstva. Unifikacijom i harmonizacijom prava međunarodne prodaje obezbeđuje se veća pravna sigurnost u međunarodnoj trgovini.

Oduvek je u svetu postojala težnja za unifikacijom prava. Prvi oblici unifikovanog prava međunarodne prodaje robe datiraju još iz srednjeg veka iz korpusa pravila koje su definisali sami trgovci (u okviru autonomnog trgovinskog prava - *lex mercatoria*). Razvojem država dolazi i do specifikacije prava prodaje robe što je znatno otežalo obavljanje međunarodne trgovine, a povećava se i stepen pravne nesigurnosti prilikom međunarodnog poslovanja. To je uslovalo formulisanje međunarodnih pravila koja se primenjuju na ugovorne odnose sa inostranim faktorima, odnosno dovelo do oblikovanja unifikovanog prava međunarodne prodaje robe.

1.8. Nacionalni sistemi prava i međunarodni ugovorni odnosi

Početak XIX veka započeo je proces kodifikacije nacionalnih prava iz kojih su proistekli današnji savremeni sistemi. U srednjem i početkom novog veka postajali

su izuzetno divergentni pravni sistemi vezani za određene nacionalne države. Izuzetak je bila oblast trgovinskog prava, gde su trgovinski odnosi bili mnogo kompleksnije regulisani. Na srednjevekovnim sajmovima, stvorena je osnova jednoobraznog trgovinskog prava (*lex mercatoria*), kojima su bili regulisani međunarodni trgovinski odnosi.

Razvoj nacionalnih pravnih sistema, koji su stvoreni sa procesom kodifikacije, jeste doprineo povećanju pravne sigurnosti unutar države, ali je umanjio sigurnost na polju međunarodnog prometa robe. Način regulisanja ugovornih odnosa u većini ovih pravnih sistema ne odgovara zahtevima savremenog prometa robe. Danas, prema srodnosti, postoji više nacionalnih pravnih sistema, od kojih su najveći:

- Romansko – germansko - slovenski sistem prava;
- Anglosaksonski sistem prava;
- Muslimanski sistem prava.

1.9. Metodi regulisanja međunarodnih ugovornih odnosa

Primena nacionalnog prava zemlje na međunarodne ugovorne odnose može se realizovati samo putem odgovarajućih pravila međunarodnog privatnog prava, tzv. kolizionih normi. Primenom ovih normi određuje se učešće pojedinih nacionalnih pravnih sistema u regulisanju ugovornih odnosa, pri čemu pravila međunarodnog privatnog prava imaju prioritet u odnosu na nacionalna prava (Draškić, M., Stanivukonić, M., 2005).

Takođe, sudovi u sporovima primenjuju međunarodno privatno pravo svoje zemlje, sa svim svojim specifičnostima. Danas se ulažu veliki naponi za međunarodnu unifikaciju kolizionog prava, mada ovaj metod kolizivne unifikacije nije dao zadovoljavajuće rezultate. Osnovni nedostatak kolizionog modela je u tome što se njime „nacionalizuju“, pravni odnosi koji sup o svojoj prirodi međunarodni (Draškić, M., Stanivukonić, M., 2005). Zato se danas koriste i drugi metodi kao što su:

- metod substancijalne unifikacije (stvaranje zajedničkih jednoobraznih pravila, *ius commune*, putem međunarodne unifikacije substancijalnih pravnih pravila),
- klinički metod koji se koristi u iznalaženju najboljih rešenja kod „akutnih slučajeva pred sudom,,

Možemo reći da još uvek nema međunarodno obavezujućeg izvora kojim bi bila regulisana opšta pravila međunarodnog ugovornog prava. Postoje izraženi interesi subjekata u međunarodnoj trgovini da se takvog izvora postepeno dođe, što bi znatno unapredilo postupak međunarodne trgovine robe i pružio znatno veću pravnu sigurnost učesnicima u međunarodnom prometu robe.

1.10. Pravni sistemi koji se primenjuju u međunarodnom prometu roba i usluga

1.10.1. Veliki pravni sistemi

1.10.1.1. Ideja svetskog prava

Oduvek je postojala težnja u nauci, velikim zemljama, Rimokatoličkoj crkvi i drugim brojnim svetskim institucijama da se formira jedno, jedinstveno svetsko pravo, koje bi bilo zajedničko celom čovečanstvu i da je zadatak država da svoja prava usaglase tako da u jednom trenutku to svetsko pravo pređe iz latentne faze u aktuelnu fazu, da se primenjuje u praksi svuda u svetu.

Na osnovu takvih ideja, došlo je do formiranja Društva naroda 1920. godine i Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) 1945. godine kao svetskih organizacija čiji je prvi i osnovni zadatak održavanje svetskog mira, ali takođe i stvaranje pravnih pravila koja bi bila zajednička svim zemljama sveta. Zahvaljujući tome zaključeni su mnogi međunarodni ugovori koji su postali prava mnogih država.

Ideja svetskog prava je nastala još u starom veku u grčkoj filozofskoj školi stoicizma u kojoj je prevladalo shvatanje da pravo ima isključivo nacionalni karakter.

Rimska država kao najveća država evropskog sveta je imala robovlasnički, osvajački karakter i uništavala je sve one koji su se protivili romanizaciji. Ideja romanizacije imala je za cilj da stvori jedno jedinstvo, i da se da pripadnici drugih naroda integrišu u Rimsko carstvo. Rimljani su stvorili pravo koje je prvi put u istoriji čovečanstva imalo za cilj stvaranje jednog svetskog prava. Rimsko pravo je ispočetka imalo čisto nacionalni karakter, važno je samo za rimske građane – Kvirite koje se zvalo *ius civile* (građansko pravo) i *ius quiritium*. Ali u rimskoj državi postojali su narodi koji nisu rimski građani, već pripadnici naroda koje je rimska država nasilno integrisala i koji su imali svoja nacionalna prava (Košutić, B., 2008).

Pošto je rimska država nameravala da stvori svoje univerzalno pravo, postavilo se pitanje kako rešavati pravne odnose, između drugih naroda i samih Rimljana sa tim drugim narodima.

Zato je ustanovom pretora za strance-peregrine, stvoreno jedno pravo drugačije od rimskog *ius civile*, čiji je osnov bilo najpre pravo drugih italijanskih plemena a potom i svih naroda pod rimskom vlašću. To je tzv. *ius gentium* koje se izjednačava sa *ius naturale*, sa prirodnim pravom za koje se smatralo da važi za sve ljude. Kako je *ius gentium* bio jednostavniji od komplikovanog *ius civile* i sami Rimljani su počeli da koriste *ius gentium* i tako je došlo do prvog nastanka koncepcije svetskog prava. Takođe, ideja starog Rima je bila da celo čovečanstvo treba da ima jednu religiju. i zahvaljujući Rimu i rimskom pravu nastala je religija – hrišćanstvo. Dakle, rimska država je stvorila rimsko pravo kao svetsko pravo i hrišćanstvo kao svetsku religiju. Hrišćanska crkva je opstala i posle propasti Rimskog carstva i, zahvaljujući njoj i rimsko pravo jer hrišćanska crkva ga je primenjivala i na zapadu živela u skladu sa rimskim pravom. To su joj priznali germanski vladari. Po rimskom pravu živi hrišćanska crkva. Ali, osim crkve, ostali narodi su živili po svojim običajnim pravima (Petrović, M., Prica, M., 2013).

Kada je došlo do stvaranja jedinstva Zapadne Evrope, kada se rimokatolička crkva uzdigla iznad pojedinih vladara, kada su nastale velike nacionalne države, Nemačko carstvo, Francuska, Engleska i Španija, kada su gradovi ekonomski i politički ojačali i počeo ekonomski saobraćaj među njima, počelo je najpre u Italiji, u Bolonji, da se izučava rimsko pravo i, ti naučnici školovani u Italiji, ali i iz drugih evropskih naroda, počeli su ponovo da propagiraju rimsko pravo u svojim zemljama.

Tako su pravници, sudovi i advokati, postepeno počeli da primenjuju rimsko pravo kao savršenije pravo od običaja koji su do tada važili i, na taj način je došlo do recepcije rimskog prava, do usvajanja rimskog prava u velikim zapadnim zemljama, ali je bilo veoma važno pravno pravilo da se rimsko pravo usvaja u celini, *in complexum*. To rimsko pravo je ustvari bila kodifikacija koju je načinio Vizantijski car Justinijan u VI veku, ali uz tu kodifikaciju su važile glose koje su različiti naučnici pisali uz tekst Justinijanove kodifikacije. Dakle, ta koncepcija svetskog prava je bila pokretač razvoja uporednog prava i već oko 1830. godine u nekoliko zemalja započeto je sveobuhvatno bavljenje uporednim pravom.

1.10.1.2. Tipovi velikih pravnih sistema

Postojeći veliki pravni sistemi se prema izvorima prava i pravnoj tehnici i ideologiji mogu svrstati u sledeće velike pravne sisteme:

- Srodni, koji ujedno predstavljaju dva najveća pravna sistema:

1.1 Romansko-germansko-slovenski veliki pravni system (Kontinentalno pravo),

1.2 Anglosaksonski veliki pravni sistem.

- Nesrodni:

Muslimanski veliki pravni sistem.

- Mešoviti pravni sistemi (predstavljaju dodirne tačke između velikih pravnih sistema), gde spadaju: hinduistički, kineski (koje je hibridno pravo socijalističkog prava) i kontinentalnog prava) i japanski pravni sistem.
- Religiozni pravni sistemi (jevrejsko pravo i hrišćansko pravo) koji su nekada postojali i izvršili veliki uticaj na razvoj prava.

Potrebno je pomenuti, da Engleska nije izvršila recepciju rimskog prava kao druge evropske zemlje. U Engleskoj je bio veoma jak stalež advokata i sudija koji su stvarali pravo i oni nisu hteli da njihovo pravo koje su stvorili bude potisnuto rimskim pravom. Tamo je ostalo na snazi zemaljsko sudsko običajno pravo, tzv. common law. U Škotskoj je, koja je bila samostalna država na severu Britanskoga ostrva, izvršena recepcija rimskog prava koje je u upotrebi sve do danas.

Ali, rimsko pravo je izvršilo veliki uticaj i na englesko pravo jer je crkva u Engleskoj primenjivala rimsko pravo a ne crkveno pravo, pošto je tada crkva bila državna, moralo je da utiče i na građansko pravo u širem smislu svetovnog prava (Petrović, M., Prica, M., 2013). Dalje, engleski pravници su bili veoma obrazovani. Oni su proučavali izvore rimskog prava, tako da su i sudski slučajevi rešavani na osnovu rimskog prava.

Može se reći da se sve više planski gube razlike između Kontinentalnog pravnog sistema i Anglosaksonskog, usled težnje za unifikacijom prava, tako što u Evropskom kontinentalnom sistemu prava sve veći značaj izvora prava dobija sudska praksa a u anglosaksonskom zakon. Zbog toga se očekuje da se navedena dva sistema u doglednoj budućnosti stope u jedan vodeći sistem prava.

Romansko – Germansko – Slovenski (sistem kontinentalnog prava)

U nauci i praksi se koriste različiti termini i podgrupe za ovaj pravni sistem, npr. rimsko pravo, po svojim korenima, po područijima gde se koristi: germansko, francusko, romansko napoleonsko, slovensko ali, uglavnom kao složenica npr.

romansko-germansko-slovensko, grčko-romansko-germansko, rimsko-germansko ili napoleonsko-germansko pravo itd.

Kontinentalno pravo se može podeliti na sledeće podgrupe:

- Francusko, romansko ili napoleonsko pravo koje je produkt francuske revolucije sa Napoleonovim kodeksom. U ovu grupu se sem Francuske i njenih bivših kolonija koje su preuzele francusko pravo nakon sticanja nezavisnosti, svrstavaju i Italija, Portugalija sa bivšim kolnijama, Latinskom Amerikom i druge, Španija,
- Germansko koja izvire iz država nemačkog govornog područja, Nemačke, Austrije i Švajcarske. Pored navedenih država u ovu grupu spadaju i prava drugih država kao što su Češka, Rusija, Litvanija, Latvija, Estonija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Mađarska, Srbija, Slovenija, Slovačka, Grčka, Ukrajina, Turska, Japan, Južna Koreja, Tajvan itd.
- Nordijsko ili skandinavsko pravo koje se primenjuje u Danskoj, Švedskoj, Norveškoj, Finskoj i Islandu,
- Kinesko pravo koje je tipično za Narodnu republiku Kinu, koje je ustvari jedno hibridno pravo socijalističkog prava i kontinentalnog prava

(https://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=Континентално_право&oldid=23965230).

Treba napomenuti da ova podela nije striktna i da postoje države koje u svojim pravnim sistemima imaju primese i jedne i više podgrupa kao što su Holandija ili Poljska. Takođe iako je pravni poredak jedne države uvršten u određenu grupu to ne znači da ne može unutar sebe da sadržati elemente druge. Na primer, iako je obligaciono pravo u Srbiji sa Zakonom o obligacionim odnosima uređeno po švajcarskom modelu, to nije sprečilo srpsko pravo da sadži i reguliše institut etažne svojine, koje predstavlja pravno rešenje iz francuske podgrupe.

Evropski Kontinentalni sistem prava ima dugu istoriju i tradiciju. Prvobitno se razvio u kontinentalnoj Evropi a zatim se proširio po celom svetu, na teritoriji Afrike, delu Azije i u Kvebeku i Luizijani i nekim državama Sjedinjenih Američkih država (SAD). Za kontinentalno pravo je tipična kodifikacija prava, što predstavlja proces sistematskog zapisivanja i svrstavanja pravnih normi prema

oblastima koje one uređuju. U ovom pravnom sistemu sudovi su usmereni na zakon, vezani zakonskim odredbama i ne mogu donositi zaključke van zakona.

Kontinentalno pravo je da zasnovano na pisanim pravnim normama, koje su apstraktno postavljene što daje mogućnost da pokriju mnogobrojene mogućnosti datih situacija i svojom konkretizacijom pravno okarakterišu stvarne situacije u kodifikovanom pravu (Lydorf, C., 2011). Odlučujuću ulogu u njegovom stvaranju je odigrala rimska jurisprudencija. Uticaj rimskog prava je sačuvan sve do današnjih dana zahvaljujući recepciji rimskog prava, koja se odvijala uporedno sa obrazovanjem pravnika iz cele Evrope na univerzitetskim centrima, počevši od Bolonje (Kelzen, H., 1998), osnovane 1088. godine a zatim i drugim institutima koji su organizovani i drugim zemljama kontinentalnog prava.

Dakle, osnov nastanka navedenih Sistema je recipirano rimsko pravo jer su svi navedeni pravni sistemi ovog velikog pravnog sistema u većoj ili manjoj meri preuzeli su norme, pojmove i ustanove rimskog prava. Ali, te zemlje preuzimale su rimsko pravo u svoje pravne sisteme na različite načine i u različitoj meri. Takođe neki pravni sistemi ulaze delimično u grupu romansko-germanskih i delimično slovenskih prava.

Tako je srpsko pravo-pravni sistem koji je pretežno romansko-germanski pravni sistem, ali ima i elemente slovenskog pravnog Sistema (Petrović, M., Prica, M., 2013).

Rimsko pravo je u najvećoj meri bilo preuzeto u nemačko pravo. Pošto je Justinijanova kodifikacija bila sačinjena na latinskom jeziku, koji je do devetnaestog veka bio jezik učenog sveta, profesori i studenti prava su se služili latinskim jezikom, tako da su mogli da se školuju u različitim zemljama i posle da se vrate u svoju zemlju i prenose svoje znanje. Naročito su sudije i advokati iz Nemačke, studirali pravo u Italiji i onda ga upotrebljavali u sudskoj praksi nemačkih sudova. Od posebnog značaja je centralni sud za celo nemačko carstvo koji je počeo da primenjuje obnovljeno rimsko pravo tako da se u Nemačkoj rimsko pravo primenjuje u celini a ne samo pojedine ustanove rimskog prava.

Anglosaksonski veliki pravni system

Anglosaksonsko pravo (angloameričko pravo, opšte pravo - engl. common law, ili precedentno pravotakođe) ima bogatu i dugu tradiciju. Ovaj pravni sistem prevladuje u većini engleskogovorećih država. Prema definiciji najviše korišće-

nog rečnika u SAD, je, da običajno pravo predstavlja zbir zakona izveden iz sudskih odluka, a ne iz statuta ili ustava država (Black's Law Dictionary – Common law, 2014).

Običajno pravo je nastalo u praksi sudova engleskih kraljeva posle Normanskog osvajanja 1066. godine. Britanska kraljevina je kasnije proširila engleski pravni sistem na svoje kolonije, od kojih su mnoge zadržale sistem običajnog prava do danas (Gramer. B. A., 2001).

Običajno pravo čini osnovu pravnog sistema Sjedinjenih Američkih Država (i savezni sistemi pojedine države (sa delimičnim izuzetkom Luizijane), Australije (i savezne pojedinačne države), Novi Bangladeš, Belize, Brunej, Kanada (i federalne i pojedinačne provincije (osim Kvebeka), Karipskim jurisdikcijama, Gana, Hong Kong, Indija, Irska, Izrael, Kenija, Nigerija, Malezija, Mianmar, Novi Zeland, Pakistan, Filipini, Singapur, Južna Afrika, Velika Britanija (Engleska, Vels, Severna Irska),.

I mnoge druge generalno engleskog govornog područja ili zemlje Komonvelta (osim Škotske, koja je dvodelna I, Malte). U suštini, svaka zemlja koju je Velika Britanija kolonizovala u neko doba koristi običajno pravo, osim onih koje su ranije kolonizovane od strane drugih ili druge države, kao što je Kvebek (koji delimično primenjuje građanski zakon Francuske), Južna Afrika i Šri Lanka (koje primenjuju rimsko holandsko pravo) gde je zadržan prethodni sistem građanskog prava koji je poštovao građanska prava lokalnih kolonista. Gvajana i Sveta Lucija kombinuju sisteme opšteg prava i građanskog prava.

Za razliku od kodifikovanog kontinentalnog prava, opšte pravo je zasnovano ne samo na zakonima, već i na autoritativnim presudama izrečenim u prošlosti - takozvanim presedanima - (sudska praksa), kao i na sudskom tumačenju (Milson, S.F.C., 1981).

Razvoj prava u opštem pravu zasnovan je prvenstveno na metodološkom principu analogije između konkretnih pojedinačnih slučajeva, dok u kontinentalnom sistemu pravo je većinom uzakonjeno u samim zakonima na apstraktnom nivou. Pri rešavanju pravnog problema u angosaksonskom pravnom sistemu se traže stariji решени случајеви slični onom koji se rešava. Karakteristika „običajnog prava” je da nastaje precedent. Ako je sličan spor rešen u prošlosti, sud je obično obavezan da sledi obrazloženje korišćeno u prethodnoj odluci. Ali, ukoliko sud

utvrđi da je trenutni spor drugačiji od prethodnih slučajeva, sudije imaju ovlašćenje i dužnost da reše pitanje spora (Langbein, J. H., et al. 2009), obrazlože razloge za odluku, a ti razlozi se skupljaju sa ranijim odlukama kao presedanom koji obavezuje buduće sudije u novim slučajevima.

Objavljivanje odluka sudova i indeksiranje je od presudnog značaja za razvoj običajnog prava, pa zbog toga vlade zemalja koje primenjuju ovaj pravni sistem i privatni izdavači objavljuju pravne izveštaje.

Šerijatsko pravo

Šerijatsko pravo se zasniva na islamskoj religiji i Kuranu kao osnovnom izvoru prava, koji, pored prava, obuhvata i osnovne principe vere i morala. Šerijat se odnosi na sve oblasti života, porodične odnose, zakon o nasleđivanju, poreze, uključujući i pročišćenje od zagađenosti i molitvu (Hallaq, W. B. 2009).

Šerijat kao pravna norma predstavlja skup svih propisa iz oblasti verskog i svetovnog prava na osnovu kojih su uređeni odnosi u islamskoj zajednici. Šerijat se smatra božanskim zakonom islama, i razumevanje tog zakona jeste fikih, odnosno pravna nauka i sudstvo (Berkey, J. P., 2003). Muhamed nije pravio razliku između verskog i svetovnog zakona. U današnjim muslimanskim zemljama od stepena sekularizacije u svakoj od njih, zavisi na koju će stranu šerijat da prevagne.

Propisi šerijata se mogu svrstati uglavnom u dve kategorije: uredbe, vezane za religiju i vršenje obreda, tj. versko pravo u užem smislu i propisi pravnog i političkog karaktera.

Pošto se smatra objavljenom Alahovom voljom tj. skupom Alahovih propisa oličenih pre svega u stihovima Kurana, ono se doživljava kao zaokružen pravni sistem, savršen i nepromenljiv. U njemu je određeno šta je pravedno i dozvoljeno to jest halal, a šta je nepravedno i zabranjeno što predstavlja haram.

Dakle, čitav pravni sistem islama počiva na dva osnovna izvora prava: Kur'an i suna. Najvažniji izvor šerijatskog prava je svakako Kuran - sveta knjiga islama. U njoj se nalaze sve objave koje je Alah slao Muhamedu od 610. godine do njegove smrti 632. godine. Kuran se deli na 114 poglavlja – sura (ograđeni prostor), koja se dele na stihove – ajete (znak, dokaz, čudo) (Rumee, A., 2018).

Pored Kurana, drugi izvor islamskog prava predstavlja suna, koju čini skup hadisa, koji predstavljaju svako pojedinačno zapisano svedočanstvo o nekom događaju iz života Muhameda, neki njegov propis ili savet.

Suna predstavlja sve što je Muhamed u svojstvu Božjeg poslanika, svetovnog vođe muslimana: 1. izričito dopustio ili zabranio, 2. ličnim primerom, svojim načinom života razjasnio i uobičajio, 3. prećutno odobrio. U arapskom jeziku označava "presedan", ali i "način života". Posle smrti Muhameda, ashabi su prenosili njegova predanja, međutim, vremenom se broj ashaba smanjivao, pa su se predanja počela zapisivati. Svako pojedinačno zapisano svedočanstvo o nekom događaju iz života Muhameda, njegovom propisu ili savetu naziva se hadis. Skup hadisa predstavljao je sunu.

Pošto su inertni i statični, ni Kuran ni suna nisu izvori koje u sudskom postupku primenjuju sudije. Ti izvori se stvaraju pomoću fikha, tj. pravne nauke čiji je zadatak njihovo tumačenje i obuhvata moralne i pravne zapovesti.

Pored navedenih osnovnih izvora šerijatskog prava, za potrebe prakse stvoreni su i pomoćni izvori prava, idžma i idžtihad. Idžma je saglasnost zajednice da je ponuđeno rešenje nekog pravnog pitanja u skladu sa slovom Kurana. Idžtihad je sposobnost data, islamskim pravnicima da mogu stručno tumačiti osnovne izvore, Kuran i sunu, kao i stvarati nove norme i pravna rešenja. Ovo se moglo postići na nekoliko načina: 1. kijas - primena određenog pravnog rešenja sadržanog u Kuranu ili suni, na druge slične slučajeve (analogija); 2. istihsan - usvajanje onog rešenja koje najbolje odgovara mesnim potrebama i vremenu; 3. isti-slah - predstavlja izbor onog pravnog rešenja koje odgovara opštoj pravnoj koristi; 4. er-rei - "samostalno rasuđivanje" u skladu sa duhom šerijata, koje su primenjivale prve kadije kada se u izvorima nije govorilo ništa o određenom pitanju.

Pošto se jedinstvena muslimanska zajednica (Uma) dosta veoma rano, usled političkih razloga podelila na tri verska pravca: sunite, šiite i haradzite, zbog toga postoji i različito poimanje šerijatskog prava.

1.11. Korporativno upravljanje

Poželjno je poslovati sa kompanijama koje su u svoj sistem uvele dobra pravila korporativnog upravljanja, jer je opšte poznato da pravila dobrog korporativnog upravljanja doprinose održivom ekonomskom razvoju tako što doprinose pobo-

ljšanju poslovnih rezultata privrednih subjekata, daju prednosti u boljem pristupu tržištima kapitala, umanjuju troškove kompanija čime podižu vrednost imovine i doprinose boljoj reputaciji privrednog subjekta (Rajnović, Lj., Bukvić, R., 2017).

Prednost dobrog korporativnog upravljanja je između ostalog i to što putem boljeg nadzora nad radom svih nivoa kompanije, efikasnijim donošenjem odluka, uređenim odnosima između konstituenata i eliminisanjem sukoba, dovodi do boljeg učinka i veće efikasnosti kompanije. Dobro korporativno upravljanje podrazumeva poštovanje zakonitih interesa svih učesnika u aktivnostima (Rajnović, Lj., 2015), poverenje između svih grupa uključenih u korporativne aktivnosti, koje mogu da unaprede poslovanje privrednih subjekata, putem povećanja vrednosti entiteta, rasta, sposobnosti privrednog subjekta da privuče investicije što, dugoročno posmatrano doprinosi većoj konkurentnosti kompanija i doprinosi povećanju finansijske stabilnosti i profitabilnosti. Primena visokih standarda upravljanja smanjuje rizike vezane za ulaganja u kompaniju (Rajnović, Lj., Bukvić, R., 2017).

Opšte je poznato da privredni subjekti koji poštuju dobro korporativno upravljanje, slede društveno odgovorno ponašanje i time više doprinose privredi zemlje u kojoj posluju i široj društvenoj zajednici. Takve kompanije zasnivaju svoje poslovanje na zdravim osnovama i u mogućnosti su da obezbede veću dobit akcionarima, zaposlenima i drugim interesnim grupama (Hamilton, J., 1991).

Dobra praksa korporativnog upravljanja doprinosi boljoj reputaciji kompanije, koja je postala ključni element goodwilla jedne kompanije. Kompanije koja poštuju prava internih i eksternih konstituenata, transparentnost i odgovornost u poslovanju, stiču poverenje javnosti i goodwill, što svakako dovodi do većeg poverenja u kompaniju i njene proizvode i usluge. Sektor korporacija doneo je značajan ekonomski napredak bogatom delu sveta u poslednjih vek i više (Bego-
vić, B., et al. 2006).

Zadatak korporativnog upravljanja je da osigura strateško vođenje kompanije, dobar nadzor nad svim linijama upravljanja i rukovođenja kompanijom kao i odgovornost uprave za rezultate rada, kompaniji, trećim licima i akcionarima kompanije.

Korporativno upravljanje treba urediti tako da prizna i respektuje prava spoljnih konstituenata, kupaca, dobavljača itd. koja su zainteresovana za poslovanje kompanije radi zadovoljenja sopstvenih interesa i interesa svojih konstituenata. Zbog navedenog, korporativno upravljanje treba da vodi računa o sledećim pitanjima:

- Korporativno upravljanje treba da osigura poštovanje prava svih lica zainteresovanih za poslovanje kompanije,
- Konstituenti treba da imaju mogućnost da ostvare efektivno zadovoljavajuće svoje interese, u slučaju kršenja njihovih prava.
- Druga zainteresovana lica treba da imaju pristup potrebnim informacijama koje se odnose na predmet odlučivanja.

1.12. Društveno odgovorno poslovanje

Društveno dogovorno poslovanje kompanija, iako je u najvećem delu sveta uređeno samo tzv. mekim pravilima, predstavlja pretpostavku savesnog poslovanja i samim tim je takav privredni subjekt poželjan kao poslovni partner svuda u svetu. Ideja o društvenoj odgovornosti kompanija prvi put je našla svoje mesto u pravu Nemačke gde je 1937. godine, usvajanjem Zakona o akcionarskim društvima, koji je regulisao ovo pitanje (Taboroši, S., 2010). Opšte je poznato, da je Nemačka idejni tvorac pravne države i načela savesnosti i poštenja, koje je postalo i do danas ostalo, opšte prihvaćeno načelo ne samo u poslovanju u privredi, već i u pravnom životu uopšte, a koje je unkorporisano u sve najviše pravne akte država, ustave i međunarodne ugovore, razumljivo je da se ovaj koncept našao pre svih, upravo u pravu Nemačke (Rajnović, Lj., 2016). Tim aktom inkorporisan je interes države u akcionarskim društvima, na osnovu koncepta „posebnog interesa kompanije kao pravnog lica,,

Na taj način je prvi put, država formalno nominovana kao jedan od lica zainteresovanih za poslovanje kompanije, što je sasvim opravdano. Inače sve do tada, a u mnogim zemljama sveta i danas, pitanje društvene odgovornosti kompanija, pre svega teoretski a kasnije, po negde institucionalno, počelo se raspravljati (Vives, A., 2008) i to tek sa pojavom krize berze i velikih berzanskih manipulacija, kao jednim od segmenata korporativnog upravljanja (Hamers, J., 2005) (Gill, A., 2008) kada se priznalo da kompanija, odnosno njeno poslovanje, ipak ima značajan uticaj na državu u raznim oblicima delovanja, putem uticaja na životnu sredinu, javne prihode države, ekonomiju države, politiku države, potrošače itd.

Društveno odgovorno poslovanje kompanija zasniva se na tri osnova:

- uspešno, dugo i profitabilno poslovati,
- biti etičan i

- društveno odgovoran (Rajnović Lj., 2016).

Zbog svega navedenog, postavlja se pitanje zašto treba biti društveno odgovoran? U prilog značaja koncepta društvene odgovornosti ukazuju i razlozi etike i razlozi marketinga, ali zbog toga što oba imaju svoj ekonomski izraz u povećanju profita kompanija (Savković, V., 2010). Smatra se da je reč o svojevrsnoj investiciji, tzv. društveno odgovornom investiranju, a ne trošku (Besmer, V., 2006; Rajnović, 2015) tako da se ima utisak da i kao takvi oni nisu dovoljni. Reč je, o realnom uslovu bez koga nema održivog razvoja kompanija i poslovanja na dugi rok, kao ni razvoja i stabilnosti društva i države u celini.

II. O ČEMU JE BITNO VODITI RAČUNA PRILIKOM UGOVARANJA POSLOVNOG ODNOSA

2.1. Bitni elementi ugovora

2.1.1. Uvod

Bitni elementi ugovora su one ugovorne odredbe bez kojih ugovor ne može proizvoditi svoje dejstvo u pravnom prometu. Da bi ugovor otpočeo da proizvodi svoje dejstvo ugovorne strane moraju postići saglasnost volja o bitnim elementima ugovora prilikom samog zaključenja ugovora, što isključuje naknadno postizanje saglasnosti o bitnim elementima ugovora. Ovakva obaveza je decidno propisana u Zakonu o obligacionim odnosima i važi kao generalno, imperativno pravilo. Zakonodavac nije propisao opšte bitne elemente ugovora koji bi važili za sve ugovore, niti je to moguće, jer se ugovori trzlikuj po svojoj prirodi, ali se iz definicije svakog imenovanog ugovora ponaosob može doći do nedvosmislenog zaključka da su bitni elementi svakog ugovora određeni zakonom, a kod teretnih ugovora to su predmet i cena (Radišić, J.D., 2000). Načelo autonomije volje, kao dominantno u srpskom pozitivnom zakonodavstvu, daje mogućnost privrednim subjektima da pored zakonom propisanih bitnih elemenata, odrede i druge dodatne elemente ugovora kao bitne elemente. S tim da zakonom propisani bitni elementi ugovora ne mogu biti stavljeni van snage sporazumom strana i oni važe bez obzira na to šta su strane ugovorile. Za privredne subjekte je od esencijalnog značaja poznavanje bitnih elemenata ugovornog odnosa u koji ulaze kako bi mogli da planiraju isplativost poslovnog poduhvata u svetlu specifikacije troškova svojih obaveza, dinamike dospeća prihoda i proizvodno-uslužnih kapaciteta, koje će biti obavezni da anagažuju i, što je najvažnije, rizika (Vodinelić, V.V., 1991). U krajnjoj liniji poznavanje bitnih elemenata ugovora nužno je za opstanak samog poslovnog poduhvata imajući u vidu da ne postizanje sporazuma o bitnim elementima ugovora povlači ništavost ugovornog odnosa. Takođe, autor ovog teksta smatra, da nije dobro da ugovorne strane ugovaraju nepotrebno mnogo elemenata kao bitne, jer se nekada tok ugovora i vremenska dinamika ne mogu precizno predvideti, tako da može doći do nepotrebnog gubljenja vremena i sredstava radi izmene ugovora.

2.1.2. Predmet ugovora

Predmet ugovora predstavlja obavezu jedne ugovorne strane, koja se sastoji u davanju, činjenju, nečinjenju ili trpljenju, a koja predstavlja razlog (*causu*) zbog koga

druga ugovorna strana stupa u poslovni odnos i zaključuje ugovor. Kod ugovora u privredi razlozi za zaključenje ugovora su primarno zasnovani na lukrativnim osnovama (Васиљевић, М., 2017) ekonomske isplativosti daljeg prometovanja na tržištu (ugovor o građenju, ugovor o kupo-prodaji, ugovor o delu), a sekundarno kao sporedni faktori u realizaciji primarnog posla koji služi ostvarenju profita (ugovor o kreditu, ugovor o bankarskoj garanciji, ugovor o lizingu).

Na primer privredno društvo, koje se bavi građevinskom delatnošću, zaključuje ugovor o izgradnji stambenog objekta gde je predmet ugovora izvođenje radova (izgradnja stambenog objekta) i takav predmet ugovora služi kao primarni ekonomski faktor iz koga ovo privredno društvo ostvaruje profit u vidu prijema naknade za izvođenje radova (Radišić, J.D., 2000). Radi finansiranja izvođenja radova gotovo sva privredna društva na tržištu Republike Srbije zaključuju ugovore o kreditu i predmet tog ugovora se sastoji u prijemu novca, koji privredna društva koja se bave izvođenjem radova vraćaju uz kamatu. Predmet ovog ugovora predstavlja sekundarni ekonomski faktor ovog poslovnog odnosa jer ne služi neposredno sticanju profita već omogućava realizaciju primarnog ekonomskog faktora.

Ugovorna obaveza (predmet ugovora) može se sastojati u davanju, činjenju, nečinjenju ili trpljenju. Ona mora biti moguća, dopuštena i određena, odnosno odrediva (ZOO).

Ugovorna obaveza koja se sastoji u davanju je i najčešće ugovorna obaveza, jer se kod većine ugovora koji predstavljaju glavna sredstva u oblasti prometa robe i usluga, javlja akt davanja odnosno predaje određene stvari (npr. obaveza kupca da isplati cenu i obaveza prodavca da izvrši predaju stvari, obaveza zakupodavca da preda zakupcu zakupljenu stvar odnosno obaveza zakupca da isplati zakupninu, vrati zajmodavcu pozajmljenu sumu novca ili druge zamenljive stvari, obaveza ostavoprimca da vrati stvar ostaviocu i sl.) (Perović, S. 1995).

Pored davanja, ugovorna obaveza se može sastojati i u činjenju (*facere*). Za razliku od akta predaje stvari, ovde se dužnik obavezuje da preduzme akt činjenja u smislu određene ljudske radnje, faktičke ili pravne (Perović S. 1995). Na osnovu istraživanja autora a u svetlu činjenice da u poslednjih 9 godina na tržištu Republike Srbije postoji trend ekspanzije građevinske industrije, obaveze činjenja pretenduju da preuzmu primat zastupljenosti obavezama davanja.

Pored davanja i činjenja (pozitivna obligacija), ugovorna obaveza se može sastojati i u nečinjenju ili trpljenju (negativna obligacija). Nečinjenje ili trpljenje („pati“)

nekada nije jedini predmet ugovorne obaveze, već se preduzima uz pozitivnu obligaciju; tako npr. kod prodaje sa pravom otkupa ili sa prečim pravom kupovine, kupac se obavezuje na isplatu cene i to je jedna pozitivna obligacija (Perović, S. 1995). Međutim, on preuzima i obavezu da u određenom roku ne otuđi stvar, kako bi prodavac mogao vršiti svoje pravo otkupa, odnosno kod prečeg prava kupovine kupac se obavezuje da ne otuđi stvar pre nego što je ponudi prodavcu.

Kada je predmet obaveze nemoguć, nedopušten, neodređen ili neodrediv, ugovor je ništav (Zakon o obligacionim odnosima).

Sankcija ništavosti se primenjuje, pre svega, u slučaju da je predmet ugovorne obaveze nedopušten. Nadalje, ništavost je prisutna i u slučaju da je predmet ugovorne obaveze nemoguć. Pošto se „nemoguće ne može izvršiti“ (impossibilium nulla obligatio est), a ugovor se upravo zaključuje da bi se izvršio, logično je što se zahteva da njegov predmet bude moguć. Ako je u pitanju početna i objektivna nemogućnost, bez obzira da li je pravna ili faktička, ugovor ne proizvodi pravna dejstva. Naprotiv, subjektivna nemogućnost izvršenja ugovorne obaveze u principu ne oslobađa dužnika od ugovorne odgovornosti, te će takav dužnik odgovarati za naknadu štete. Naknadna nemogućnost, tj. ona koja je nastala posle zaključenja ugovora, ne sprečava nastanak ugovora, ali njeno prisustvo dovodi do toga da ugovor ne proizvodi više pravna dejstva, a pitanje odgovornosti zavisi od činjenice da li je nemogućnost nastupila iz uzroka za koji dužnik ne odgovara (više sile) ili je do nemogućnosti došlo usled postupaka dužnika koji se može upisati u krivicu. Pored ovoga, sankcija ništavosti je predviđena i u slučaju kada je predmet ugovorne obaveze neodređen ili neodrediv (Vodinić, V.V., 1991). Da bi se znalo na šta se jedna obaveza odnosi, potrebno je da njen predmet (akt davanja, činjenja ili nečinjenja) bude ili sasvim precizno određen ili da sadrži dovoljno elemenata na osnovu kojih se može ustanoviti namera stranaka u pogledu određenosti predmeta (Perović, S. 1995).

Pod nemogućim predmetom zakon podrazumeva nemogućnost ispunjenja ugovora odnosno obaveze pri čemu ta nemogućnost može biti apsolutna, odnosno da je niko ne može ispuniti, a može biti i relativna, odnosno subjektivna kada je ne može ispuniti samo neko od ugovornih strana (Presuda Vrhovnog kasacionog suda). Predmet obaveze je nedopušten ako je protivan prinudnim propisima, javnom poretku ili dobrim običajima (Zakon o obligacionim odnosima).

Nedopuštenost predmeta obaveze iskazana je ovim pravilom na najopštiji način koji u sebi sadrži mnogobrojne konkretne zabrane. Tu su pre svega zabrane koje proizilaze iz prinudnih (imperativnih) propisa ovog i svih drugih zakona kojima se ne dozvoljava da izvesni ugovori proizvedu pravna dejstva s obzirom na nedozvoljenost predmeta, npr. prinudni propisi ZOO koji se odnose na ravnopravnost učesnika u obligacionim odnosima, savesnost i poštenje u zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa, zabrane vršenja prava iz obligacionih odnosa protivno cilju zbog koga je ono zakonom ustanovljeno ili priznato, zabrana stvaranja i iskorišćavanja monopolskog položaja, zabrane koje se odnose na povredu načela jednake vrednosti uzajamnih davanja kod dvostranih ugovora, i dr. (Perović, S., 1995). Najzad predmet obaveze je nedopušten ako je protivan moralnim normama, pri čemu treba imati u vidu osnovne moralne principe na kojima je izgrađena društvena i pravna organizacija naše zajednice.

Predmet obaveze je odrediv ako ugovor sadrži podatke pomoću kojih se može odrediti ili su strane ostavile trećem licu da ga odredi. Ako to treće lice neće ili ne može da odredi predmet obaveze, ugovor je ništav (Zakon o obligacionim odnosima).

U stvari, predmet obaveze je određen kada se u konkretnom slučaju zna na šta se obligacija odnosi, tj. šta dužnik treba da preda ili učini odnosno od kakvog činjenja treba da se uzdrži. Ovakva formulacija dopušta mogućnost da se predmet obaveze odredi na veoma različite načine. Tako pre svega predmet obaveze može biti tačno određen već u momentu nastanka obaveze, npr. u momentu zaključenja ugovora o kupoprodaji tačno je određena visina cene, kao i stvar povodom koje će prodavac preneti pravo svojine na kupca, ili u momentu nastanka ugovora o delu tačno je određena radnja poslenikova, kao i visina nagrade koju će naručilac posla biti dužan da preda posleniku. U ovakvim slučajevima se kaže da je u pitanju *obligatio certa*, tj. takva obligacija kod koje je predmet tačno određen već u momentu njenog nastanka (Perović, S., 1995).

Međutim, zahtevu određenosti predmeta obaveze udovoljeno je i u slučaju kada je predmet odrediv odnosno kada u momentu nastanka obaveze nisu poznati niti određeni svi atributi predmeta, ali koji će se kasnije, prema podacima koje ugovor sadrži i datim okolnostima, moći odrediti. To je tzv. *obligatio incerta*, koja će postojati, npr. kada se prodavac i kupac sporazumeju da će se visina cene u njihovom kupoprodajnom ugovoru odrediti prema srednje tržišnoj ceni koja bude vladajuća za određene stvari, na određenom mestu i u određeno vreme. Kao što se

vidi, nije uvek nužno da je predmet sasvim precizno određen, ali je u svakom slučaju potrebno da je predmet odrediv, tj. da su predviđene sve relevantne okolnosti na osnovu kojih se može ustanoviti namera stranaka u pogledu određenosti predmeta (Perović, S., 1995).

2.1.3. Cena

Fundamentalna *differencia specifica* ugovora u privredi u odnosu na druge ugovore sastoji se u tome da se oni zaključuju u cilju sticanja profita. U tom smislu bitan element ugovora u privredi je i cena. Poreski i krivični zakonodavni ambijent u Republici Srbiji na posredan način nameće privrednim subjektima obavezu ugovaranja cene (naknade). Naime, sve i da privredni subjekti svojom voljom uspostave besteretni poslovni odnos poreska uprava će ga tretirati kao teretni i obračunaće sve poreske obaveze, koje terete taj poslovni odnos. Takvi troškovi u praksi najčešće dovode do negativnih ekonomskih efekta. Takođe, krivično zakonodavstvo poznaje krivično delo zloupotrebe položaja odgovornog lica, prema kome bi ugovaranjem besteretnih pravnih poslova privredni subjekt koji je nosilac ispunjenja obaveze bez naknade bio oštećen, što bi se smatralo iskorišćavanjem položaja odgovornog lica u tom subjektu i snošenja krivične odgovornosti. Za kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela propisana je maksimalna kazna zatvora u trajanju do 10 godina. Svi ovi faktori nameću nužnu obavezu ugovaranja cene kao bitnog elementa ugovora.

Kad ugovorom o prodaji u privredi cena nije određena, niti u njemu ima dovoljno podataka pomoću kojih bi se ona mogla odrediti, kupac je dužan platiti cenu koju je prodavac redovno naplaćivao u vreme zaključenja ugovora, a u nedostatku ove razumnu cenu. Pod razumnom cenom smatra se tekuća cena u vreme zaključenja ugovora, a ako se ona ne može utvrditi onda cena koju utvrđuje sud prema okolnostima slučaja (ZOO).

Kad je ugovorena veća cena od one koju je za određenu vrstu stvari propisao nadležni organ, kupac duguje samo iznos propisane cene, a ako je već isplatio ugovorenu cenu, ima pravo zahtevati da mu se vrati razlika (ZOO).

Kad je ugovorena tekuća cena, kupac duguje cenu utvrđenu zvaničnom evidencijom na tržištu mesta prodavca u vreme kad je trebalo da usledi ispunjenje. Ako takve evidencije nema, tekuća cena se određuje na osnovu elemenata pomoću kojih se prema običajima tržišta utvrđuje cena (ZOO).

Ugovor o prodaji je valjano zaključen ako je cena određena ili odrediva, a ukoliko nije, onda ugovor nema pravno dejstvo. *Prema ovom osnovnom pravilu određena ili odrediva cena je bitan element ugovora o prodaji.* Kad su prodavac i kupac neposredno ili posredno odredili cenu, cena je određena i u tom slučaju ne nastaju problemi. Problemi nastaju kad je cena samo odrediva, a cena je odrediva ako ugovor sadrži dovoljno podataka pomoću kojih ona može da se odredi, pa utvrđivanje cene u tom slučaju vrši sud. Sud će uzeti u obzir samo one objektivne elemente i pokazatelje sadržane u ugovoru, a nikako one koji su van ugovora, bez obzira što bi ovi pomogli da se cena objektivnije odredi. To je zato što sud ne može da utvrđuje prećutnu volju stranaka ili konstruiše njihovu hipotetičku volju u cilju utvrđivanja određive cene. Ako se radi o ugovoru o prodaji stvari čija cena je zvanično propisana, a prodavac i kupac u ugovoru ne odrede cenu, trebalo bi smatrati da su ugovorne strane imale u vidu i prećutno ugovorile propisanu cenu (Odgovori na pitanja privrednih sudova).

Od navedenog osnovnog pravila o ništavosti ugovora o prodaji zbog predmeta obaveze cene koja nije određena, niti odrediva, postoji izuzetak koji je predviđen za ugovore o prodaji u privredi. Izuzetak je takvog domašaja da uvodi posebno i drugačije pravilo za slučaj kad cena nije određena ugovorom, niti ugovor sadrži dovoljno podataka pomoću kojih bi cena bila odrediva. Kriterijum za određivanje kad se jedan ugovor ima smatrati ugovorom u privredi, predviđen je odredbama Zakona o privrednim društvima, pa se taj kriterijum primenjuje i za određivanje cene kao bitnog elementa ugovora o prodaji u privredi. Izuzetak je normiran u članu 462. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima, prema kojem ako prodavac i kupac ugovorom o prodaji nisu odredili cenu, niti je njeno određivanje moguće na osnovu podataka sadržanih u samom ugovoru, cena se može odrediti na dva načina (Odgovori na pitanja privrednih sudova). Prvi način uzima u obzir cenu koju je prodavac redovno naplaćivao u vreme zaključenja ugovora, pa je ovo rešenje primenjivo u slučaju kad je predmet prodaje stvar odnosno roba koju prodavac redovno prodaje, što je najčešći slučaj.

Cenu koju je prodavac redovno naplaćivao u vreme zaključenja ugovora, sud će odrediti imajući u vidu cenovnik prodavca, ali imajući u vidu i da cena ne mora uvek da bude ista s obzirom da zavisi i od drugih uslova ugovora kao što su: prodaja za gotovo ili na kredit, različit rok gšaćanja cene, stari i novi kupac, popust zbog količine kupljene robe itd.

U slučaju spora sud će o utvrđivanju cene koja nije određena ili određiva, prosuđivati kao o faktičkom pitanju, uzimajući u obzir i analizirajući druge ugovore koje mu prodavac bude podneo kao dokaz o ceni koju je redovno naplaćivao i uzimajući u obzir podatke iz cenovnika prodavca (Odgovori na pitanja privrednih sudova).

Kad cena nije određena ugovorom, niti je određiva, niti se može utvrditi koju je cenu prodavac redovno naplaćivao u trenutku zaključenja ugovora, kupac duguje prodavcu razumnu cenu. Uvođenjem razumne cene obezbeđeno je valjano zaključenje ugovora o prodaji u privredi, a to znači da nepostojanje cene u ugovoru ne sprečava valjano zaključenje ugovora. Razumna cena ima dva vida (ZOO). Prvi vid razumne cene jeste tekuća cena u vreme zaključenja ugovora, a drugi razumna cena, to je ona cena koju sud odredi prema okolnostima slučaja.

Kad je u pitanju prvi vid razumne cene, pod tekućom cenom podrazumeva se ona cena koja se zvanično evidentira za određenu vrstu stvari, pa u tom smislu ona ne može da postoji za individualno određene stvari, već samo za stvari određene po rodu i to one čiji se promet u pogledu cene evidentira. Pod zvaničnom evidencijom podrazumeva se ona evidencija koju vode državni organi, ali i ona evidencija koju stalno vode i objavljuju nedržavne organizacije (berze, udruženja privrednika). Pri tom, valja imati u vidu da tekuća i tržišna cena, nikako nisu sinonimi, jer tekuća je ona cena koja se zvanično evidentira (kotira), a tržišna je ona cena koja postoji na nekom tržištu bez obzira da li je zvanično evidentirana ili nije. Za utvrđivanje tekuće cene, kao relevantno tržište uzima se tržište mesta prodavca, jer je ono najizvesnije u odnosu na mesto zaključenja ugovora i mesto ispunjenja ugovora (tržište mesta prodavca kod međunarodne prodaje može biti bez značaja za ugovorni odnos; za slučaj raskida ugovora tekuća cena se određuje prema tržištu mesta u kojem je posao obavljen). Tekuća cena se utvrđuje prema vremenu kad je trebalo da usledi ispunjenje, što predstavlja pogodnost za prodavca, naročito kad između trenutka zaključenja ugovora i trenutka ispunjenja treba da protekne određeni period vremena ili kad se radi o sukcesivnim isporukama.

U svakom slučaju utvrđivanje vremena ispunjenja odnosi se na ispunjenje obaveze prodavca, a nikako kupca s obzirom da kupac obavezu plaćanja cene ispunjava tek po preuzimanju stvari shodno odredbama Zakona o obligacionim odnosima. Osim toga, za određivanje tekuće cene uzima se u obzir ugovoreno vreme predaje stvari, a ne vreme kad je predaja stvari stvarno i izvršena, jer bi u tom slučaju i prodavac i kupac mogli da kalkulišu sa trenutkom predaje odnosno preuzimanja stvari da bi obezbedili što povoljniju tekuću cenu stvari. U slučaju kad je ugovorena tekuća

cena, a nema zvanične evidencije o tekućoj ceni, sud će veštačenjem, utvrditi cenu uzimajući u obzir kalkulativne elemente pomoću kojih se na tržištu mesta prodavca u vreme ugovoreno za predaju stvari, formira cena. S obzirom na dispozitivni karakter pravila sadržanog u Zakonu o obligacionim odnosima Srbije, nema smetnje da se usvoji i drugo rešenje za slučaj kad je ugovorena tekuća cena, a na tržištu mesta prodavca u vreme ugovoreno za predaju stvari nema zvanične evidencije o tekućoj ceni (Odgovori na pitanja privrednih sudova).

Ovo drugo rešenje uzima u obzir tekuću cenu najbližeg tržišta na kojem postoji zvanična evidencija o tekućoj ceni, uvećana za troškove prevoza do tržišta mesta prodavca. Ovo rešenje uzima u obzir volju ugovarača o tekućoj ceni, pa isključuje mogućnost određivanja cene od strane suda koji bi utvrdio cenu koja nije tekuća. Ovakvo rešenje je uobičajeno za međunarodnu prodaju i moglo bi se primeniti i u unutrašnjem prometu, iako to Zakon o obligacionim odnosima izričito ne predviđa. Doduše, ovakvo rešenje je predviđeno u Zakonu o obligacionim odnosima, koje se odnosi na naknadu štete u slučaju raskida ugovora o prodaji. Prema ovom pravilu, ako na tržištu mesta u kojem je posao obavljen, nema tekuće cene, uzima se u obzir tekuća cena tržišta koje bi ga moglo zameniti u datom slučaju i toj ceni se dodaje razlika u troškovima prevoza, s tim što se troškovi prevoza utvrđuju na relaciji od mesta tako određenog tržišta do mesta tržišta u kojem je posao obavljen i obuhvataju one troškove koji su potrebni da se stvar preveze onom vrstom prevoza i na onaj način koji je uobičajen za takvu vrstu stvari. Kad je u pitanju drugi vid razumne cene, za slučaj da se ne može utvrditi tekuća cena u vreme zaključenja ugovora, cenu utvrđuje sud prema okolnostima slučaja, uzimajući u obzir i spoljne faktore, a ne samo ono što je sadržano u ugovoru. Sud odlučuje koje spoljne faktore će uzeti u obzir pri utvrđivanju razumne cene (Odgovori na pitanja privrednih sudova). Opšta pravila koja se odnose na cenu kod ugovora o prodaji važe i za pitanje cene kao bitnog elementa kod drugih imenovanih ugovora.

2.1.4. Bitni elementi pojedinih imenovanih ugovora u privredi

Ugovor o prodaji

Ugovorom o prodaji obavezuje se prodavac da prenese na kupca pravo svojine na prodatu stvar i da mu je u tu svrhu preda, a kupac se obavezuje da plati cenu u novcu i preuzme stvar. Prodavac nekog drugog prava obavezuje se da kupcu pribavi prodato pravo, a kad vršenje tog prava zahteva državinu stvari, da mu i preda stvar (Zakon o obligacionim odnosima).

Iz zakonske definicije ugovora o prodaji jasno proizilazi da je predmet ovog ugovora prenos prava svojine ili nekog prava užeg obima na stvari i predaja te stvari.

Drugi bitan element ugovora o prodaji je cena.

Stvar o kojoj je ugovor mora biti u prometu, te je ništav ugovor o prodaji stvari koja je van prometa. Prodaja se može odnositi i na buduću stvar (Zakon o obligacionim odnosima).

Ugovor o prodaji nema pravno dejstvo, ako je u času njegovog zaključenja stvar o kojoj je ugovor bila propala. Ako je u času zaključenja ugovora stvar bila samo delimično propala, kupac može raskinuti ugovor ili ostati pri njemu uz srazmerno sniženje cene. Ali će ugovor ostati na snazi i kupac će imati samo pravo na sniženje cene ako delimična propast ne smeta postizanju svrhe ugovora, ili ako za određenu stvar postoji takav običaj u pravnom prometu (Zakon o obligacionim odnosima).

Prodaja tuđe stvari obavezuje ugovarače, ali kupac koji nije znao ili nije morao znati da je stvar tuđa može, ako se usled toga ne može ostvariti cilj ugovora, raskinuti ugovor i tražiti naknadu štete (Zakon o obligacionim odnosima).

Sporno pravo može biti predmet ugovora o prodaji. Ali je ništav ugovor kojim bi advokat ili koji drugi nalogoprimac kupio sporno pravo čije mu je ostvarivanje povereno, ili ugovorio za sebe učešće u podeli iznosa dosuđenog njegovom nalogodavcu (Zakon o obligacionim odnosima).

2.1.5. Drugi bitni elementi koje strane najčešće ugovaraju

Kao što je u uvodnom delu naznačeno strane se mogu sporazumeti da i neke druge odredbe ugovora predstavljaju njegov bitni element.

U poslednjih 20 godina na tržištu Republike Srbije došlo je do ekspanzije maloprodajnih objekata robe opšte potrošnje (Maxi diskont, Tempo, Univerexport, Roda..). Snabdevanje ovih objekata vrši se isključivo preko distributera, sa izuzetkom maloprodajnog lanca "Lidl", koji svoje snabdevanje vrši isključivo preko proizvođača. Ugovori između distributera kao kontinuiranih prodavaca i maloprodajnih objekata sadrže dodatne specifične bitne elemente određene od strane samih učesnika poslovnog odnosa.

Bitan element distributerskih ugovora sa najznačajnijim ekonomskim efektom planiranja rashoda i budućeg tržišnog pozicioniranja su obavezne naknade za prodaju proizvoda tzv. *listin fee* klauzule i marketinške klauzule. Prema *listing fee* kla-

uzulama distributer je kao kontinuirani prodavac dužan da kupcu isplati naknadu za svaki pojedini proizvod koji se prodaje u konkretnom maloprodajnom objektu. Naknada se isplaćuje samo zbog omogućavanja prodavcu da prodaje svoje proizvode u okviru lanca maloprodajnih objekata. Prema marketinškim klauzulama, distributer je dužan da na godišnjem novu isplaćuje lancu maloprodajnih objekata naknadu za reklamiranje proizvoda na bilbordima i lifletima, koji se nalaze u okviru maloprodajnog objekta. Bez ovakvih odredaba ugovor o kontinuiranoj prodaji robe u maloprodajnim objektima ne proizvode dejstvo.

Ugovor o zakupu

Ugovor o zakupu u privredi je rasporestranjen imajući u vidu da većina privrednih subjekata nema nekretnine u svom vlasništvu, tako da za sedišta svoje poslovne delatnosti iznajmljuju nekretnine.

Ugovorom o zakupu obavezuje se zakupodavac da preda određenu stvar zakupcu na upotrebu, a ovaj se obavezuje da mu za to plaća određenu zakupninu (Zakon o obligacionim odnosima).

Bitni elementi ugovora o zakupu su predaja stvari na korišćenje, što predstavlja njegov predmet i isplata zakupnine što predstavlja cenu.

Ugovor o građenju

Ugovor o građenju je jedan od najzastupljenijih ugovora u privredi imajući u vidu ekspanziju ove privredne grane na teritoriji Republike Srbije u poslednjih 10 godina. Ekspanzija ove privredne grane je sveobuhvatna. Ona se primerno ogleda u domenu međunarodnih infrastrukturnih projekata u oblasti niskogradnje kao što su izgradnja gasovoda, auto-puteva i železnica. Takođe, i izgradnja stambenih i poslovnih objekata u domenu visokogradnje doživljava svoju ekspanziju.

Ugovor o građenju je ugovor o delu kojim se izvođač obavezuje da prema određenom projektu sagradi u ugovorenom roku određenu građevinu na određenom zemljištu, ili da na takvom zemljištu, odnosno na već postojećem objektu izvrši kakve druge građevinske radove, a naručilac se obavezuje da mu za to isplati određenu cenu (Zakon o obligacionim odnosima). Bitni elementi ugovora o građenju su izvođenje građevinskih radova (predmet) i cena.

Drugi bitni elementi koje strane najčešće ugovaraju kod ugovora o građenju

Zbog rapidnog rasta cena građevinskog materijala u poslednjih šest meseci strane neizostavno kao bitan element ugovora o građenju ugovaraju povećanje cene izvo-

đenja radova u visini rasta cena građevinskog materijala. Ovakvom odredbom se izvođači radova štite od drastičnih negativnih ekonomskih efekata na tržištu.

2.2. Dejstva ugovora

2.2.1. Uvod

Obligacioni ugovori imaju relativno dejstvo. Prava i obaveze koje ugovor rađa odnose se u principu samo na ugovorne stranke. To pravilo je bilo još u Digestama izraženo rečima: „*Inter alios res gesta alis neque nocere neque prodesse*“. Prema tom pravilu, ne može se ugovoriti ništa što bi predstavljalo teret ili korist za treće lice. Međutim, savremeni pravni sistemi predviđaju mogućnost ugovaranja u korist trećeg, ali ne i na teret trećeg, čime se u izvesnoj meri odstupa od strogog principa relativnog dejstva. Počev od druge polovine XIX veka, potrebe pravnog prometa iziskivale su mogućnost ugovaranja u korist trećeg i može se reći da je ta mogućnost danas opšteprihvaćena u uporednom pravu i u Srbiji (Perović, S., 1995).

2.2.2. Neposredno pravo trećeg

Kad neko ugovori u svoje ime potraživanje u korist trećeg, treći stiče sopstveno i neposredno pravo prema dužniku, ako nije što drugo ugovoreno ili ne proizilazi iz okolnosti posla. Ugovarač ima pravo zahtevati da dužnik izvrši prema trećem ono što je ugovoreno u korist tog trećeg lica (Zakon o obligacionim odnosima).

Ugovor u korist trećeg je takav ugovor kod koga se jedan ugovornik (promitent) obavezuje prema drugom ugovorniku (stipulantu) da će izvršiti određenu prestaciju u korist nekog trećeg (beneficijara). Treće lice stiče iz ugovora pravo da samostalno i neposredno zahteva izvršenje prestacije u svoju korist, iako u aktu zaključenja ugovora nije učestvovalo niti je bilo putem zastupnika predstavljeno. Dejstvo ugovora nije uslovljeno pristankom trećeg, što znači da pravo u njegovu korist nastaje nezavisno od njegove volje (Perović, S., 1995). Razume se, treće lice može izjaviti da ne prihvata pravo koje mu iz ugovora pripada.

Kao što se vidi, pojam ugovora u korist trećeg pretpostavlja pravo trećeg da zahteva izvršenje obaveze. Međutim, moguće je da stipulant i promitent ugovore da treći samo primi izvršenje obaveze, a ne i da zahteva izvršenje te obaveze (Perović, S., 1995).

Ugovor u korist trećeg može biti primenjen u različitim pravnim odnosima. On omogućava indirektan prenos imovine i olakšava pravni promet. Naročito veliki značaj ima u domenu osiguranja, gde, na primer, putem ugovora o osiguranju ži-

vota trećeg, korisnik stiče neposredno pravo da zahteva isplatu osigurane sume pod uslovima koji su u ugovoru predviđeni (Perović, S., 1995).

2.2.3. Opozivanje koristi za trećeg

Ugovarač koristi za trećeg može je opozvati ili izmeniti sve dok treći ne izjavi da prihvata ono što je ugovoreno u njegovu korist. Ako je ugovoreno da će dužnik izvršiti ono na šta se obavezao u korist trećeg tek posle smrti ugovarača, ovaj može sve dotle, pa i svojim testamentom, opozvati korist ugovorenu za trećeg, ako iz samog ugovora ili iz okolnosti ne proizilazi što drugo (Zakon o obligacionim odnosima).

Punovažnost ugovora u korist trećeg lica nije uslovljena pristankom trećeg, što znači da pravo u njegovu korist nastaje nezavisno od njegove volje. Treće lice stiče sopstveno i neposredno pravo prema dužniku, ako nije što drugo dogovoreno ili ne proizilazi iz okolnosti posla (Perović, S., 1995).

Sve dok treće lice ne izjavi da prihvata pravo koje mu iz ugovora pripada, stipulant ovo pravo može opozvati odnosno može ga izmeniti. Kada treće lice prihvati (akceptira) pravo iz ugovora, stipulant ga više ne može opozvati. Treće lice tada ima pravo da zahteva od dužnika (promitenta) da ovaj izvrši svoju obavezu onako kako je ona bila ugovorena između promitenta i stipulanta (Perović, S., 1995).

2.2.4. Prigovor dužnika prema trećem licu

Dužnik može istaći trećem sve prigovore koje ima prema ugovaraču po osnovu ugovora kojim je ugovorena korist za trećeg. S obzirom da obaveza promitenta ima svoj izvor u ugovoru koji je on zaključio sa stipulantom, to promitent može korisniku staviti sve prigovore koje je mogao staviti i stipulant. Jer, iako na osnovu ugovora između stipulanta i promitenta korisnik stiče sopstveno i neposredno pravo u odnosu na promitenta, ipak odnos između promitenta i korisnika nije pravno nezavisan od odnosa promitenta i stipulanta. Kako je promitentova obaveza nastala iz ugovora sa stipulantom, to promitent može istaći prema korisniku sve one prigovore koji potiču iz ugovora sa stipulantom. Drugim rečima, na zahtev korisnika promitent može upotrebiti sve prigovore koje je mogao istaći prema stipulantu, a koji su vezani za ugovor sa njim (Perović, S., 1995).

2.2.5. Odbijanje trećeg

Ako treći odbije korist koja je ugovorena za njega, ili je ugovarač opozove, korist pripada ugovaraču, ako što drugo nije ugovoreno ili ne proizilazi iz prirode posla (ZOO).

Kada korist pripadne stipulantu zbog toga što je treći odbio da primi korist odnosno zbog toga što ju je stipulant opozvao, onda se stipulant javlja kao poverilac tog potraživanja u odnosu na promitenta sa svim pravnim posledicama koje otuda proizilaze. Promitent, dakle, tada nije u obavezi prema trećem licu, već samo prema stipulantu kome je i dužan da izvrši dugovanu prestaciju. U stvari, tada se pravni odnos između stipulanta i promitenta realizuje na način kao da u njihovom ugovoru nije ni bilo klauzule u korist trećeg (Perović, S., 1995).

2.2.6. Obećanje radnje trećeg lica

Obećanje učinjeno drugom da će treći nešto učiniti ili propustiti, trećeg ne obavezuje, a obećavalac odgovara za štetu koju bi drugi pretrpeo zbog toga što treći neće da se obaveže ili da izvrši ili propusti određenu radnju. Obećavalac neće odgovarati ako je drugom obećao da će se samo zauzeti kod trećeg da se ovaj obaveže da nešto učini ili propusti, a u tome nije uspeo i pored sveg potrebnog zalaganja (ZOO).

Ukoliko je obećana radnja izostala, obećavalac odgovara svome saugovorniku za štetu. On neće odgovarati za štetu ako je obećao samo da će se zauzeti kod trećeg da ovaj izvrši određenu radnju, pa ova izostane i pored njegovog zalaganja (Perović, S., 1995). U pitanju je obligacija sredstva, a ne obligacija cilja ili rezultata.

2.3. Rokovi

2.3.1. Uvod

Rokovi su od fundamentalnog značaja za celokupan pravni sistem, budući da se njima obezbeđuje pravna sigurnost i vrši svojevrsan uticaj na stranke da bez nepotrebnog odlaganja izvrše svoje ugovorne i zakonske obaveze.

U mnogim situacijama, ukoliko preduzimanje pravnih i procesnih radnji ne bi bilo ograničeno rokom, dovela bi se u pitanje pravna sigurnost i istovremeno bi bilo stvoreno pogodno tlo za eventualne zloupotrebe prava od strane pojedinaca, dok bi se na procesnom planu taj efekat ogledao prvenstveno u znatnom odugovlačenju sudskih postupaka. Iz tih razloga, zakonodavstva poznaju različite oblike rokova kojima se štite prava i interesi stranaka sa jedne strane, i interes celokupnog pravnog poretka, sa druge strane.

2.3.2. Dejstva rokova

Ugovoreni pravni posao se može ograničiti rokom, tako da nastaje i prestaje jednog određenog dana. Takav momenat vremena kojim se ograničava trajanje ili od

kog zavisi nastupanje pravnog dejstva pravnog posla, zove se rok. Dakle, rok je vremenski razmak sa čijim istekom pravni posao počinje proizvoditi svoja pravna dejstva ili sa čijim istekom pravni posao prestaje proizvoditi pravna dejstva (Stanković, O., Vodinelić, V., 2007). Istovremeno, rok je budući izvesni događaj, tako da nema neizvesnosti u pogledu toga koja pravna dejstva oročeni posao proizvodi i koja je dinamika tih dejstava (Stanković, O., Vodinelić, V., 2007). Dakle, rok je izvestan deo u pravnom poslu i zna se da će sigurno nastupiti.

Pored toga što imaju izuzetni značaj u materijalnom pravu, rokovi su široko zastupljeni i u procesnom pravu, kada govorimo o postupcima koji se vode pred nadležnim organima. Tako, u parničnom postupku, rok predstavlja vremenski period u kome stranka može, ili je pak dužna da preduzme određenu parničnu radnju, ali se rokom ujedno smatra i vremenski period čijim istekom nastupa dejstvo preduzete parnične radnje (Jakšić, A., 2010).

U pravnoj teoriji i praksi postoji podela rokova na više vrsta, pri čemu je sama podela izvršena na osnovu različitih kriterijuma, poput načina njihovog određivanja, pravnih posledica koje njihovo neispunjenje proizvodi, subjekta koji ih određuje itd.

Sa obzirom na njihovu preciznost, rokovi mogu biti određeni i određivi. Određeni rokovi se karakterišu preciznim određivanjem vremenskog intervala, dok su određivi rokovi obeleženi elastičnijom formulacijom koja se tumači prema prirodi stvari i ostalim okolnostima i oni se uglavnom iskazuju sledećim izrazima: "razuman rok, primeren rok, brzo itd". Koristeći se ovakvim nepreciznim terminima, zakonodavac prepušta ugovornim stranama da navedne izraze bliže odrede i prilagode ih konkretnom pravnom poslu. Određivi rokovi se vrlo često koriste u praksi, pogotovo u ugovorima.

Prema subjektu koji ih određuje, rokovi mogu biti zakonski, sudski, instrukcioni, jednostrano i sporazumno određeni, i uobičajeni, odnosno određeni mesnim običajima i uzansama.

2.3.3. Vrste rokova

Iako su svi ovi rokovi podjednako važni za ugovorne strane, iako njihovo neispunjenje stvara pravne posledice, među njima ipak postoje pojedine razlike. Naime, zakonski rokovi su određeni zakonom, tako da ga ugovorne strane, niti sud ne mogu menjati. To su na primer, rok za obaveštenje prodavca o vidljivim nedostacima stvari ili rokovi pre čijeg protoka ne može da nastupi zastarelost prema odre-

đenim licima. Prema Zakonu o parničnom postupku, to su: rok za odgovor na tužbu, rokovi za podnošenje predloga za povraćaj u pređašnje stanje, rok za žalbu, rok za podnošenje odgovora na žalbu, rok za izjavljivanje revizije, itd. Rok predviđen zakonom se može produžiti samo kad to zakon izričito dopušta.

Sudske rokove određuje sud po sopstvenom nahođenju u zavisnosti od okolnosti konkretnog slučaja (Zakon o parničnom postupku).

Instruktivni rokovi su mešavina zakonskih i sudskih, jer zakonodavac ovde određuje samo minimalno i maksimalno trajanje roka, dok sam rok, u datim okvirima, određuje sud. Na primer: Rok za pismenu izradu presude je 8 dana. Sud ga može produžiti u složenim stvarima, ali ne duže od 15 dana (Zakon o parničnom postupku).

Takođe, bitna podela rokova je izvršena i u zavisnosti od pravnih posledica njihovog propuštanja, budući da postoje rokovi čije nepoštovanje vodi gubitku prava, ali i rokovi čije nepoštovanje ne vodi gubitku ovlašćenja kao takvog, već stvara dopunsko obavezu nemarnog subjekta da drugoj strani nadoknadi štetu koju ona trpi usled nepoštovanja roka (<http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z08/07z08.pdf>). Primera radi, propuštanjem roka za izjavljivanje žalbe u parničnom postupku, stranka gubi pravo da podnese žalbu istekom roka.

Rokovi se računaju u danima, mesecima i godinama, na sledeći način (ZOO):

Rok određen u danima počinje teći prvog dana posle događaja od koga se rok računa, a završava se istekom poslednjeg dana roka.

Rok određen u nedeljama, mesecima ili godinama završava se onog dana koji se po imenu i broju poklapa sa danom nastanka događaja od koga rok počinje da teče, a ako takvog dana nema u poslednjem mesecu, kraj roka pada na poslednji dan tog meseca.

Ako poslednji dan roka pada u dan kada je zakonom određeno da se ne radi, kao poslednji dan roka računa se sledeći radni dan. Početak meseca označava prvi dan u mesecu, sredina - petnaesti, a kraj - poslednji dan u mesecu, ako što drugo ne proizlazi iz namere stranaka ili iz prirode ugovornog odnosa.

Opšte je prihvaćeno pravilo da se kod roka određenog u danima, ne računa dan zaključenja ugovora, odnosno dan u koji pada događaj od koga rok počinje da teče (Zakon o obligacionim odnosima). U suprotnom, moralo bi da se vodi računa o času zaključenja ugovora, što bi se u suštini svelo na računjanju rokova na sate

(Stanković, O., Vodinelić, V., 2007). Primera radi, ako je rešenje protiv koga stranaka izjavljuje žalbu, primljeno u ponedeljak, rok za izjavljivanje žalbe počinje da teče od narednog dana, tačnije od utorka. Isto tako, ako rok iznosi sedam dana, a ugovor je zaključen 1. marta, rok počinje da se računa od narednog dana, odnosno od 2. marta. Prvi dan se računa samo onda ako je početni dan merodavan momenat za početak roka, kao kod zaključenja ugovora o zakupu (ZOO). Kod roka određenog u danima, računa se zaključno i poslednji dan roka, pri čemu neradni dani i praznici ne utiču na tok roka, osim ako poslednji dan roka pada u dan kada je zakonom određeno da se ne radi, kada se kao poslednji dan roka računa sledeći radni dan.

Primera radi, rok od godinu dana za izvršenje ugovora koji je zaključen 1. januara, ističe 1. januara naredne godine, tačnije u ponoć (nula časova) između 1. i 2. januara (ukoliko poslednji dan roka pada u neradni dan, rok ističe prvog narednog radnog dana). Pri tom, razne dužine meseca, budući da neki meseci imaju 31, 30 ili manje dana, nisu od uticaja na drugačije računanje vremena. Ukoliko u poslednjem mesecu nema odgovarajućeg dana, rok se završava poslednjeg dana poslednjeg meseca (na primer, ako je ugovor zaključen 31. januara, a rok izvršenja je mesec dana od zaključenja ugovora, poslednji dan roka je 28. ili 29. februar).

Rok određen u nedeljama završava se istekom onog dana poslednje nedelje koji nosi isti naziv kao dan u koji se desio događaj od koga je rok počeo teći (Stanković, O., Vodinelić, V., 2007). Na primer, ako je ugovor zaključen u utorak, 1. decembra, a rok iznosi nedelju dana, rok počinje da teče od srede, 2. decembra, a završava se u utorak 8 decembra.

2.3.4. Posledice nepoštovanja rokova

Prekoračenje rokova u ugovornim obligacionim odnosima gotovo uvek proizvodi pojedine pravne posledice. Naime, ugovorni obligacioni odnosi su odnosi poverenja između lica koja u njima učestvuju. Zaključenjem ugovora, jedna ugovorna strana se obavezuje na ispunjenje činidbe zato što očekuje da će i druga strana ispuniti svoju obavezu, i to u vreme i na način koji je prethodno ugovoren. Međutim, poverenje u drugu ugovornu stranu može da bude značajno poljuljano posebno kada ona propusti da izvrši svoju ugovornu obavezu u predviđenom roku. U tom slučaju, prva strana može da pretrpi određene gubitke, ali isto tako, neizvršenjem ugovorne obaveze u datom roku, možda više neće postojati interes zbog koga je ugovor zaključen. Stoga, pravni poredak je posebno regulisao posledice neispunjenja ugovora kada su ugovorne strane ugovorile rok kao bitan sastojak ugovora.

2.3.5. Rok kao bitan element ugovora

Zakonom o obligacionim odnosima su regulisana pitanja ugovora sa fiksnim rokom, tj. ugovora kod koga rok ispunjenja obaveze predstavlja njegov bitan sastojak, te je tako između ostalog propisano da kada ispunjenje obaveze u određenom roku predstavlja bitan sastojak ugovora, pa dužnik ne ispunji obavezu u tom roku, ugovor se raskida po samom zakonu, ali je istovremeno propisano da poverilac može održati ugovor na snazi, ako po isteku roka, bez odlaganja, obavesti dužnika da zahteva ispunjenje ugovora (ZOO).

Motiv (*causa*) zaključenja ugovora fiksnog karaktera se ogleda najviše u značaju koji blagovremeno ispunjenje ugovorene činidbe ima za poverioca. Dakle, ugovorne strane se opredeljuju za ovakav tip ugovor najviše onda kada je reč o takvom pravnom poslu koji za poverioca ima značaj isključivo ako se izvrši u tačno određenom roku. potrebno je istaći da nije svaki rok za ispunjenje obaveze bitan sastojak ugovora, već samo onaj rok koji je kao takav ugovorom predviđen, odnosno koji proizilazi iz prirode samog ugovora. Međutim, može biti reči o fiksnom ugovoru i bez izričite klauzule o tome, ako se iz svih okolnosti, odnosno prirode posla vidi da je izvršenje o roku bitan sastojak ugovora. Dakle, fiksni karakter ugovora se ne pretpostavlja, već on može proizaći iz upotrebljenih izraza u zaključenom ugovoru, iz sadržine ugovora, iz propratnih okolnosti, prirode posla, ili iz kasatornih klauzula o raskidu ugovora.

<http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z08/07z08.pdf>.

Na primer, ukoliko je ugovorom propisan rok isporuke predviđen za određeni dan, uz prodavčevu obavezu da za isporuku posle ugovorenog roka mora da traži saglasnost kupca, smatra se da je između stanaka zaključen fiksni posao (Zbirka sudskih odluka).

Naječešći primeri ugovora fiksnog karaktera su ugovori o građenju i ugovori o prevozu prehrambenih proizvoda kratkog roka trajanja. Kod ugovora o građenju postoji nužnost završetka objekta u roku, koji su državni organi propisali u građevinskoj dozvoli jer nakon isteka tog roka gradnja više nije dozvoljena. Kod ugovora o prevozu prehrambenih proizvoda kratkog roka trajanja rok se ugovara kao bitan element ugovora zbog mogućnosti isteka roka trajanja i onemogućavanja daljeg prometovanja predmetom prevoza tj. prehrambenim proizvodima ove vrste.

Dakle, kod, fiksnih ugovora, neispunjenjem obaveze o roku nastupa raskid ugovora ipso iure, pri čemu bi eventualna sudska odluka imala deklarativno, a ne konsti-

tutivno dejstvo (Perović, S., 1995). Međutim i fiksni ugovor može da ostane na snazi, čak iako obaveza nije ispunjena u roku, ako poverilac po isteku roka, bez odlaganja, obavesti dužnika da zahteva ispunjenje ugovora. Posledice poveriočevog obaveštavanja dužnika da želi održati ugovor na snazi su dvojake, budući da, sa jedne strane, poverilac time stiče pravo da traži ispunjenje ugovora, vezan je za njega i može još zahtevati naknadu štete zbog docnje, dok sa druge strane ugovor gubi svoj fiksni karakter, postaje običan ugovor i za njega posle važe druga pravna pravila o jednostranom raskidanju.

Ovde je vrlo važno da stranke pre zaključenja ugovora imaju u vidu da je izvršenje obaveze u roku bitan element ugovora jer nakon isteka roka ugovor gubi dejstvo, a strana koja nastavi da izvršava svoju obavezu neće imati pravo na naknadu za izvršenje obaveze nakon isteka roka. U takvim slučajevima privredni subjekti koji su učesnici poslovnog odnosa mogu samo zaključiti aneks ugovora i ugovoriti produženje roka.

Ukoliko rok nije bitan sastojak ugovora, neispunjenje obaveze u roku takođe proizvodi pravne posledice, s tim što istekom roka za ispunjenje ugovorne obaveze, ne dolazi do raskida po sili zakona, već dužnik zadržava pravo da i posle isteka roka ispuni svoju obavezu, a poverilac da zahteva njeno ispunjenje, ali, ako poverilac želi raskinuti ugovor, mora ostaviti dužniku primeren naknadni rok za ispunjenje (ZOO).

Dakle, ovakvom zakonskom odredbom, prihvaćeno je opšte pravilo koje su poznavale Opšte uzanse za promet robom, a prema kome, u slučaju neispunjenja dužnikove obaveze o dospelosti, poverilac može po svom izboru da traži ispunjenje ugovora i naknadu štete zbog zadocnjenja, ili da odustane od ugovora i traži naknadu štete zbog neispunjenja (Perović, S., 1995; Opšte uzanse za promet robom, 1954, 1978).

2.4. Forma ugovora

2.4.1. Uvod

Da bi ugovor nastao kao punovažan akt, neophodno je ispuniti određene uslove, od kojih su pojedini neophodni, kao što su sposobnost ugovaranja, saglasnost volja, predmet i kauza, ali i na one koji su neophodni po izuzetku, samo kada je to zakonom izričito propisano, ili kada stranke tako posebno ugovore, kao što je forma ugovora. Forma ugovora je izražavanje njihove sadržine putem unapred predviđenih spoljnih oblika (Antić, O., 2011).

U našem pravu, zaključenje ugovora ne podleže nikakvoj formi, osim ako je zakonom drugačije određeno (ZOO). Dakle, prihvaćeno je načelo konsenzualizma gde ugovorni odnos nastaje saglasnošću volja strana (*solo consensu*) o bitnim elementima ugovora, osim ukoliko zakon ne propisuje nešto drugo.

Forme se mogu podeliti prema: načinu ispoljavanja, pravnom dejstvu i načinu nastanka (Antić, O., 2011). Prema načinu ispoljavanja, forme mogu biti: pisana forma, forma javne isprave (svečana forma) i realna forma (Antić, O., 2011).

Ukoliko se ugovor mora zaključiti tako što će biti napisan odgovarajućim slovima rukom ili nekim mehaničkim sredstvom, poput kompjutera, i na kraju potpisan od strane obe, ili samo jedne ugovorne strane. Dakle kada se zahteva pisani tekst izjave volje i potpisi, reč je o pisanoj formi ugovora i ta forma je najčešća zakonom propisana forma (Antić, O., 2011). To su u našem pravu ugovor o kuporodaji nepokretnosti, ugovor o izabranom sudu, ugovor o građenju, ugovor o osiguranju, ugovor o jemstvu i dr. Jedan ugovor može biti izražen u dva ili više pismena, ali je bitno da ugovarači potpišu one isprave kojima se obavezuju.

Kad je za zaključenje ugovora potrebno sastaviti ispravu, ugovor je zaključen kad ispravu potpišu sva lica koja se njim obavezuju (ZOO). Ispravu po pravilu potpisuju obe ugovorne strane, ali je za ispunjenje forme dovoljno da se potpiše strana koja preuzima obavezu, npr. prilikom poklona je dovoljno da se potpiše poklonodavac. Za zaključenje dvostranog ugovora dovoljno je da obe strane potpišu jednu ispravu ili da svaka od strana potpiše primerak isprave namenjen drugoj strani, a zahtev pismene forme biće ispunjen i ako strane izmenjaju pisma ili se sporazumeju teleprinterom ili nekim drugim sredstvom koje omogućava da se sa izvesnošću utvrde sadržina i davalac izjave (ZOO).

Potpis se stavlja na kraju pismena, jer sve što se nađe ispod njega, ne obavezuje, međutim, ukoliko se stranke saglase o bitnim elementima ugovora i jedna strana, imajući poverenja u drugu, stavi unapred, pre sastavljanja teksta svoj potpis (tzv. blanko potpis), takav potpis ima puno pravno dejstvo. Potpis se može osporiti jedino posebnom tužbom u parničnom postupku samo ukoliko naknadno stavljeni tekst ne bi odgovarao postignutoj saglasnosti volja (npr. usled prevare jednog ugovarača) (Antić, O., 2011).

Takođe, ukoliko je ugovor zaključen u posebnoj formi, bilo na osnovu zakona bilo po volji stranaka, važi samo ono što je u toj formi izraženo, ali da će ipak, biti punovažne istovremene usmene pogodbe o sporednim tačkama o kojima u formal-

nom ugovoru nije ništa rečeno, ukoliko nisu u suprotnosti sa njegovom sadržinom ili ako nisu protivne cilju zbog koga je forma propisana, te da su takođe punovažne i istovremene usmene pogodbe kojima se smanjuju ili olakšavaju obaveze jedne ili obe strane ako je posebna forma propisana samo u interesu ugovornih strana (ZOO).

Kao poseban problem u praksi, javljaju se oni formalini ugovori u kojima nisu poštovani svi elementi forme, ali koji su izvršeni ili u pretežnom delu.

Primeru radi, postignuta je saglasnost volja, ugovor o građenju je izvršen, međutim ugovor nije sačinjen u pisanoj formi. Zakon o obligacionim odnosima reguliše ovakvu situaciju i propisuje da, ukoliko su stranke izvršile ugovor kome nedostaje forma, i to u celini ili u pretežnom delu, smatraće se da je ugovor punovažan, ali pod uslovom da iz cilja zbog koga je forma propisana očigledno ne proizilazi nešto drugo (ZOO).

Forma javne isprave

U pojedinim slučajevima, kada zakon predviđa da za zaključenje ugovora, pored pisane forme mora da postoji i učešće određenog državnog organa, tada govorimo o formi javne isprave.

Na primer, ugovor o doživotnom izdržavanju mora biti zaključen u obliku javnobeležnički potvrđene (solemnizovane) isprave. Na primer prilikom potvrđivanja (solemnizacije) ugovora javni beležnik je dužan da ugovornike naročito upozori na to da imovina koja je predmet ugovora ne ulazi u zaostavštinu primaoca izdržavanja i da se njome ne mogu namiriti njegovi nužni naslednici, o čemu stavlja napomenu u klauzuli o potvrđivanju (Zakon nasleđivanju). Isto tako, ugovor o prometu nepokretnosti mora biti zaključen u obliku javnobeležnički potvrđene (solemnizovane) isprave (Zakon o prometu nepokretnosti).

Ukoliko ugovorna strana iz bilo kojih razloga nije u mogućnosti da lično pristupi zaključenju ugovora, ona ugovor čije zaključenje podrazumeva postojanje svečane forme, može zaključiti i preko punomoćnika, uz ispunjenje uslova, da je punomoćje izdato u formi koja odgovara svečanoj formi propisanoj zakonom (ZOO).

U praksi nisu retke situacije da se kao jedna ugovorna strana pojavi lice koje nije pismeno, u cilju njihove zaštite, zakonom je propisana posebna forma, koja se sastoji u stavljanju rukoznaka od strane ugovarača koji je nepismen, a koji će biti overen od strane svedoka ili suda, odnosno drugog organa (ZOO).

2.4.2. Realna forma ugovora

Realni ugovori su posebna vrsta forme ugovora, jer za njihov nastanak nije dovoljna prosta saglasnost volja, već predaja stvari, tako da su tradicionalno, zajam, ostava, posluga i zaloga realni ugovori koji nastaju tek predajom stvari (Antić, O., 2011).

2.4.3. Podela formi prema njihovom pravnom dejstvu

Prema pravnom dejstvu koje proizvode, forme mogu biti: bitna forma i dokazna forma (Antić, O., 2011). Bitna ili solemnitetna forma je oblik bez koga ugovor ne može da nastane i ona predstavlja konstitutivni element nastanka ugovora. Ovakva forma može biti zakonom propisana, kao što je slučaj sa ugovorom o prometu nepokretnosti gde zakon izričito predviđa da isti mora biti zaključen obliku javnobeležnički potvrđene (solemnizovane) isprave. Međutim, bitnu formu nekog ugovora mogu i ugovorne strane samostalno da predvide.

Dokazna forma postoji kada je određena forma predviđena kao jedino dokazno sredstvo kojim se može dokazati postojanje ugovora, tako da odsustvo dokazne forme, sa stanovišta stranaka proizvodi isto pravno dejstvo kao da je ugovor ništav, jer se njegovo postojanje prosto ne može dokazati (Antić, O., 2011). Dakle, dokazna forma nije uslov punovažnosti ugovora, već se njena važnost ogleda u slučaju eventualnog spora, gde ona predstavlja jedino dokazno sredstvo za dokazivanje postojanja ugovora.

2.4.4. Vrste formi prema načinu nastanka

Prema načinu nastanka, forme se mogu podeliti na zakonsku formu i ugovorenu formu (Antić, O., 2011). Ako je neka forma propisana zakonom, radi se o zakonskoj formi, bilo da je reč o pisanoj, svečanoj, realnoj ili drugoj formi. Zakon predviđa da, ukoliko ugovor nije zaključen u propisanoj formi, on nema pravno dejstvo, ali istovremeno predviđa i izuzetak od pravila: pod uslovom da iz cilja propisa kojim je određena forma ne proizilazi nešto drugo (ZOO).

Međutim, ugovorne strane mogu da se saglase da njihov ugovor bude sačinjen u određenoj formi, i tada je posebna forma uslov punovažnosti njihovog ugovora (ZOO). Potrebno je ukazati da su ugovorne strane u potpunosti slobodne da ugovore bilo koju formu ugovora, s tim što ne mogu da predvide formu koja je slabija od zakonom propisane forme za konkretni ugovor. Na primer, ne može se za promet nepokretnosti ugovoriti realna forma, s obzirom da zakon izričito predviđa formu

ugovora o prometu nepokretnosti. Međutim, ugovorne strane mogu, zbog sopstvene sigurnosti i po sopstvenoj volji da ugovore formu koja je jača od zakonom propisane za konkretni ugovor.

Isto tako, ugovorne strane koje su po sopstvenoj volji ugovorile određenu formu, mogu isto tako da se saglase da tu formu izmene ili odbace.

Zakon o obligacionim odnosima je predviđeno da ugovor za čije je zaključenje ugovorena posebna forma može biti raskinut, dopunjen ili na drugi način izmenjen i neformalnim sporazumom (ZOO).

2.5. Ugovaranje tela za rešavanje sporova i merodavnog prava

Institucionalni okvir sistema za rešavanje sporova u međunarodnom privrednom pravu, sa svim svojim specifičnostima predstavlja značajno dostignuće u domenu međunarodne trgovine. Kroz višedecenijski razvoj kojim se došlo do etabliranja sistema rešavanja sporova koji danas egzistira, uspostavljen je efikasan mehanizam rešavanja sporova koji iziskuje svoje specifičnosti kroz tela u kojima se rešavaju sporovi između uovornih strana. U međunarodnoj trgovini, najčešće se ugovara nadležnost međunarodne institucionalne ili ad hoc arbitraže. Korišćenje međunarodne arbitraže razvilo se tako da dopušta strankama iz različitih pravnih, jezične i kulturne pozadine za rešavanje svojih sporova na konačan i obvezujući način, obično bez formalnosti proceduralnih pravila vlastitih pravnih sistema.

Većina međunarodnih arbitražnih institucija ima sopstvena pravila postupka koja regulišu rešavanje sporova pred arbitražom. Najpoznatija pravila arbitraže uključuju ona pravila Međunarodne trgovačke komore (ICC), Londonskom sudu međunarodne arbitraže (LCIA), Međunarodni centar za rešavanje sporova Američke udruge za arbitražu (ICDR), i pravila Singapurskog međunarodnog arbitražnog centra (SIAC) i Hong Kong International Arbitration Center (HKIAC). Investicijske arbitraže često se rešavaju prema pravilima Međunarodnog centra za rešavanje investicijskih sporova Svjetske banke (ICSID) ili Komisija Ujedinjenih naroda za pravo međunarodne trgovine (UNCITRAL) pravila. Mnoge arbitraže u koje su uključene ruske tvrtke odvijaju se prema pravilima Stockholmske državne komore (SCC).

Relativno nova pojava, „*investicijska arbitraža*“, je jedna vrsta arbitraže koja najbrže raste u svetu. Vezana je za pokretanje arbitražnog postupka stranih ulagača protiv država na osnovu bilateralnih ili multilateralnih investicijskih ugovora, ili

domaćim zakonima koji daju suglasnost na arbitražu države. To može biti jedini zahtev za odgovor na eksproprijaciju privatnih ulaganja od strane države.

Ugovaranje merodavnog tela za rešavanje spora je veoma važno, jer se razlikuju procedure tela, primena materijalnog prava, brzina postupka, troškovi itd.

Primarno pravo na osnovu kojih pravnici za međunarodnu arbitražu predlažu kao primenu na konkretan slučaj su vladajuće pravo ugovora, ili zakon o odšteti koji se odnosi na ugovor, arbitražni zakoni sedišta arbitraže, i New York i Washington konvencija (ili poznata kao ICSID konvencija) ili druge mešđunarodne konvencije.

Kada su u pitanju domaći subjekti, a spor ne mogu da reše mirnim putem, niit posredovanjem, preostaje rešavanje sporova sudskim putem u skladu sa zakonom.

Takođe, veoma je važno, ugovoriti prihvatljivo merodavno pravo, ukoliko se radi o ugovoru sa stranim elementom. U poslednjem odeljku ovog teksta, autor je dao širi prikaz tela za rešavanje sporove i razloge paljivog odabira merodavnog prava na ugovorni odnos.

2.6. Viša sila

Viša sila predstavlja uzrok koji utiče na izvršavanje ugovora a koji se nije mogao predvideti u vreme zaključivanja ugovora a nastao je nezavisno od volje ugovornih strana. Zakonima pojedinih zemalja navedeni su neki događaji koji predstavljaju višu silu, kao npr. akti državnih organa, rat, elementarne nepogode. Interesantno je da najveći broj zemalja razvijenog sveta propisuje da je viša sila, štrajk, dok Srbija ovaj događaj ne predviđa kao višu silu.

Propisima Srbije, propisano je, da se dužnik oslobađa odgovornosti za štetu ako dokaže da nije mogao da ispuni svoju obavezu onako kako je predviđeno, zbog okolnosti nastalih posle zaključenja ugovora koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći (ZOO). Ali uticaj više sile je potrebno analizirati u svakom konkretnom slučaju. Više o ovom uticaju autor je dao u narednom odeljku ovog teksta.

2.7. Tumačenje ugovora, načini tumačenja ugovora, posebna pravila za tumačenje ugovora

Autonomija volje ugovornih strana, shvaćena na napred opisani način, nameće neophodno i pitanje stvarne volje ugovorača, znači tumačenje ugovora. Kada se već nalazimo na ovom terenu, prisetimo se samo jedne istine, usvojene kroz stoleća, da što je više obezbeđena Autonomija volje utoliko je veća bila potreba za tu-

mačenjem ugovora i obratno. U svakom slučaju, kada se postavi pitanje tumačenja ugovora, sudovi stoje pred složenim zadatkom da, vršeći svoju funkciju, pokušaju da do kraja potvrde onu volju, koja je navela kontra aktere da sklapaju ugovor i utvrđuju svoja prava i obaveze. To nije lak posao i, traži jednu duboku analizu suda same suštine ugovora i u samo ljudsko biće njegovih partnera (Gounot, E., 1912). Pitanje tumačenja se svodi stoji uglavnom na:

- potvrđivanju smisla i
- cilja odredaba ugovora.

Povodom ovog pitanja, u pravnoj literaturi čak i zakonodavstvu su vođene razne rasprave i diskusije da se, na koji način i kako utvrdi zajednički cilj ugovorača. To se manifestuje u XIX i XX veku, kada je ugovorno pravo doživelo stvarni preporod. I na ovom planu su se javile razlike zavisno od toga da li je i koliko ostavljen prostor delovanju Autonomije volje. Ako je Autonomija volje, bila u osnovi svakog ugovora, ili pak u većem delu ugovornih odnosa, tada je prilikom tumačenja važio subjektivni kriterijum, dok je u zakonodavstvu gde je stanje bilo suprotno, upotrebljavan objektivni kriterijum. Pravi kriterijum isključivo polazi od strane volje stranaka, znači od ciljeva koje su ugovorne strane, sklapajući ugovor želele da postignu. Postupak tumačenja se sastajao u nalaženju zajedničke orijentacije ugovornih strana prema uzajamnim prestacijama koji su ugovorene. Postupak tumačenja preduzima se samo u slučaju spora između ugovornih stranaka. U suprotnom, za tumačenje ugovora nema ni potrebe. Svakako, upotreba samo navedenog kriterijuma ne bi bilo moguća u situacijama kada je autonomija volje više ograničena. Pored instituta javnog reda, promet roba u svom dinamičnom razvoju je stvorio neka pravila, koja su se, sve više, objektivizirala i kao takva promenila u ugovornom pravu. Ona su prodrle u svest svih učesnika robne razmene, koji se pridržavaju dobrih i poštenih pravila ponašanja, zatim povjerenju (*bona fides*), savesnosti i poštenja drugih. U ovom slučaju, svaka odredba određenog ugovora i njegovo značenje se ceni u odnosu na uspostavljena ograničenja autonomije volje, javni poredak, dobro ponašanje, čvršćim poslovnim moralom i drugim afirmisanim vrednostima koja je određeno društvo izgradilo pored individualne volje učesnika u prometu roba i usloga.

I pored toga što i jedni i drugi kriteriji imaju svoje pozitivne strane, ipak, oni ne mogu dati pojedinačno odgovor na pitanje šta su u stvari stranke želele da postignu zaključivanjem određenog ugovora. Svaki od ovih kriterija pati nedostatka njegove

celine. Zbog toga, zakonodavstvo tog vremena i pored suprotnih doktrina o Autonomiji volje, polaze od jednog sigurnijeg, srednjeg rešenja, kombinaciji ovih kriterijuma, iako se jasno može videti kom kriterijumu se daje prednost.

Na primer, sudija je, ne voeći mnogo računa o doktrinarnim divergencijama, pre nego što će znati pravnu zaštitu jednog obostranog ugovora, ovlašćen, i ima zadatak da realno traži ciljeve od kojih su polazili ugovorači. Tako, na primjer, on treba da poništi celokupnu apstraktnu pravnu radnju, ako utvrdi da se njome želi postići nezadovoljni cilj kao i oni suprotni poslovnom moralu. U tom pravcu je Francusko građansko zakonodavstvo izrazilo svoj načelni stav za efikasniju zaštitu društva u situaciji u kojoj se ugrožavaju dobra pravila tržišta, zbog čega su takve odredbe ništavne.

Neki građanski zakonici, kao npr. Građanski zakonik Čehoslovačke iz 1964. Godine, prilikom tumačenja, primjenjuje samo objektivni kriterijum, što znači da izraz volje treba tumačiti onako kako odgovara pravilima društvene zajednice, ali imajući pri tom u vidu okolnosti pod kojima je volja stranaka učinjena.

Građanski zakonik Poljske usvojen godine, 1964. Prihvata mešovitu teoriju tako da tumečenje sprovodi na osnovu objektivno-subjektivnog kriterijuma. Slično shvaćanje usvojio je Građanski zakonik Njemačke, koji propisuje da prilikom tumačenja volja ugovornih strana, treba utvrditi stvarnu volju, pod uslovom da se ugovori tumače onako kako zahtjeva čast, imajući u vidu aktuelne trendove koji se primenjuju u prometu roba. Iste stavove je prihvatio Italijanski građanski zakonik, s tim što navodi da se ugovori tumače onako kako zahteva poverenje. Nasuprot ovome, u Građanskom zakoniku Francuske i Švicarskom zakoniku o obligacijama još uvijek se prepliće duh individualističke filozofije XVIII stoljeća, zbog čega se prilikom tumačenja ugovora posebno utvrđuje zajednički cilj koji su ugovorne strane želele da postignu, ne bazirajući se na tekstualni značaj izraza iz zaključenog ugovora. Prilikom uvrđivanja stvarne volje ugovorača, postavlja se pitanje, koju volju ugovornih strana treba smatrati pravom, onu unutrašnju ili onu koja je izražena. Po navedenom pitanju su u pravnoj teoriji i zakonodavstvu, zauzeti različiti stavovi, zavisno od toga da li bi trebalo dati prednost izraženoj ili unutrašnjoj volji, koju, ugovorač, nije uspeo da izrazi u konačnoj redakciji zaključenog ugovora, onako kako je zamišljao.

Stvar je pravnog poretka da odluči koji je za njega relevantni smisao, odnosno za koji smisao hoće da veže odgovarajuće pravne posledice. Odgovor na ovo pitanje

može biti različit u zavisnosti od principa na kome počivaju odredbe o zaključenju ugovora (Perović, S., 1995).

Po tom pitanju postoje dve teorije: teorija volje i teorija izjave (izjavljene volje).

2.7.1. Teorija volje

Prema ovoj teoriji, koja datira još iz vremena Savinija, smatra se da samo stvarna volja stvara ugovor, a izražena volja ima značaj samo ukoliko predstavlja vernu reprodukciju izražene volje ugovorne strane. Po teoriji volje, zahteva se da se pri tumačenju izjavljene volje u ugovoru utvrdi stvarna volja ugovorne strane koja stoji iza izjave volje (subjektivno željeni smisao). Na ovaj način se odlučujući značaj pridaje volji izjavioaca i jednostrano garantuje obezbeđivanje njegovih interesa. Ova teorija je izraz shvatanja u građanskom pravu koji zastupa neograničenu privatnu autonomiju u cilju bezuslovne slobode individue. Imajući u vidu jednostranost kriterijuma ove teorije, ona se ne može primeniti kod ugovora kod koga postoje uzajamni interesi ugovornih strana, pošto vodi računa samo o interesu jedne strane, pa se tako izražena volja u ugovoru ne može tumačiti.

2.7.2. Teorija izjave

Istom jednostranošću principa volje, opterećen je i drugi princip (teorija), princip smisla date izjave posmatran ovog puta sa aspekta strane kojoj je izjava upućena. U ovom slučaju se uzimaju subjektivni kriterijumi adresata izjavljene volje pa je i rezultat, kao i kod principa volje, ustvari jednostrana zaštita interesa strane ugovornice.

Ukoliko se u tumačenju ugovora pođe od izjavljene volje, rečima ugovorne strane se pridaje onaj smisao koji tim rečima pridaje treće nezainteresovano lice kao učesnik u prometu dobara i usluga (objektivno generalizujući smisao). Vezivanjem za formalno činjenično stanje izjave, princip izjave postiže sa aspekta pravne sigurnosti u prometu maksimalni učinak, ali uz zanemarivanje pravičnog rešenja za konkretan slučaj. Teorija izjave se bazira na zamenjivanju sredstava i ciljeva ugovora. Ona stoji čvrsto vezana za sredstvo kao cilju samom za sebe. Cilj koji se ostvaruje na osnovu instituta autonomije volje je da se pojedincu garantuje sfera u kojoj on po svojoj volji može da stipuliše najraznovrsnija prava i obaveze sa drugom ugovornom stranom.

Sredstvo koje mu pri tom pravni poredak stavlja na raspolaganje je pravni posao u kome je bitan sastavni deo izjava volje. Reči predstavljaju samo sredstvo za ostva-

renje cilja, odnosno izražavanje volje. Izjava služi kao saopštenje volje jedn ugovorne strane drugim licima. Ako druga strana kojoj je voljna izjava upućena zbog manljivosti u izražavanju volje sazna ipak za pravu volju svog ugovornog partnera, onda važi ono što se htelo. Smatra se da postizanje cilja (ostvarenje volje) ne treba da izostane zbog nesavršenosti sredstava (manjkavosti reči). Pošto se kod principa izjavljene volje sredstvo preapsolutizira, u konkretnim slučajevima dolazi do rešenja u kojima *samum ius* postaje *summa iniuria*. Zbog toga, nije prihvatljivo, da se jedna izjava potpuno odvoji od konkretnog činjeničnog stanja i da joj se da samo onaj smisao koji rečima pridaje treća nezainteresovana strana kao učesnik u prometu. Ovde se radi o rešenju konflikta između dva suprotna interesa, pa javni interes sigurnosti u prometu, ne može da ima odlučujući značaj, već može da dođe u obzir zajedno sa drugim kriterijumima (Perović, S., 1995).

Primenom principa poverenja može se izvući zaključak, da se smisao izjavljene volje tumačenjem tako utvrdi, da adresat iz reči izvuče ono značenje koje se tim rečima može dati, sa odgovarajućim poverenjem (objektivno individualni samisao). Ugovor kao instrument pravnog prometa nije samo zbir dveju izjavljenih volja. Suštinski sadržaj je saglasnosti izjava volja koje čine jednu celinu i samo u toj uzajamnoj igri interesa stranaka koji se u ugovoru poravnavaju leži njegov smisao, vrednost i realizacija. Ovakav pristup uzima u obzir interese obe strane. Sa tog aspekta pojavljuje se subjektivna volja izjavioca isto tako značajna i vredna zaštite kao i subjektivni smisao koji izjavljenoj volji pridaje druga strana (adresat). Pri tom, postavlja pitanje kako ove obe ideje približiti uzajamnim obzirima koju obe strane ugovornice jedna prema drugoj moraju imati. To se postiže ugrađivanjem u ove odnose principa poverenja, koji se bazira na ideji odgovornosti, što podrazumeva da je strana ugovornica odgovorna za svoju reč, a druga strana treba da u izjavu veruje. Odnos autonomije volje i principa savesnosti i poštenja se u oblasti ugovora transformiše u odnos volje i poverenja.

Koliko god su učinili napore da opravdaju svoje vrednosti kako na doktrinarnom tako i zakonodavstvenom terenu, i jedna i druga teorija imaju nedostatke. One sve više gube svoju vrednost usled opravdanih zahteva tržišta, koje forsira što veću dinamiku razmene robe do kraja objektiviziranoj i, u poslednje vreme automatizovanoj.

U savremenom svetu, gotovo da nema građanskih zakonika koji prihvata isključivo samo jednu od ovih teorija, već se uglavnom prihvataju srednja rešenja, znači kombinacije koncepta pomenutih teorija. Možda Nemački građanski zakonik stoji

na pozicijama teorije izražavanja, ali ni on ne odbacuje stvarnu volju svakog pravnog efekta.

2.7.3. Neka posebna pravila tumačenja ugovora

Postoje naučna istraživanja volje, izričito i prećutno izražene. Način izražavanja je veoma važan u postupku tumačenja ugovora. Naime, redovno se volja izražava preko aktivnog ponašanja svakog ugovorača. Međutim, nije uvek tako. Svaka ugovorna strana ima svoju sopstvenu situaciju, kao npr. ton, prateći gestovi, mesto, vreme, povod, cilj, odnosi ugovornih strana, profesionalni ili društveni položaj izjavioaca, njegovo poreklo, poznavanje jezika ugovora, kontekst govora, pregovori itd. Zbog toga, tumačenje, nije samo apstraktno značenje reči. Pored toga, što se u određenim situacijama stvarno istražuje šta se mislilo, ono se ne može postaviti jednostrano na stanovište izjavioaca ili adresata, već se mora postaviti pitanje koje je značenje morala izjava da ima za stranu kojoj je upućena, što se uvek određuje individualno prema konkretnim okolnostima i mogućnosti razumevanja samih stranaka (Larenz, K., 1966).

Ponekad se dešava da jedna stranka preduzima takve radnje ili čini ustupke u njihovom preduzimanju, čime nesumnjivo i jasno daje do znanja svom sugovaraču da je u nekom obliku ili određenom pravu izrazio svoju volju. Ovakve radnje imaju i svoj praktični značaj, jer zakonodavac, u nekim slučajevima, zahteva samo kategoričnu izraženu volju. Isti je slučaj sa našim općim uzansama za promet robe, ali i sa odredbama zakonom koji uređuje oblast ugovornih odnosa.

Da bi izražavanje volje na prećutan način imalo određeni pravni efekat, uzimaju se u obzir neke okolnosti kao što su mesto, način, preduzimanje jedne radnje, uobičajni pogledi jedne društvene sredine u određenom vremenu itd.

Savremeni promet roba je stvorio veliki arsenal raznih ugovora, među kojima postoje brojne dodirne tačke i zajednička svojstva. Zbog tog nepresušnog niza novih ugovornih odnosa, često nije nimalo nije lako utvrditi o kome se ugovoru tačno radi, da bi se na njega primenili adekvatni propisi a samim tim i tumačenja.

Pored navedenog, postoje određena tradicionalna pravila o tumačenju ugovornih odnosa, koje su, uglavnom izraz standardizovanog kriterijuma koji je, uz male razlike, prisutan u svim pravnim sistemima svuda u svijetu. Jedan od glavnih pravila predviđa potrebu da se određene stavke ugovora tumače u uskoj vezi sa drugim stavkama, imajući u vidu, tom prilikom ugovor kao celinu. Pri tom dešava se da punovažnost jedne ugovorne odredbe zavisi od punovažnosti druge. Uticaj na tu-

mačenje ugovora i društvena sredina, te je potrebno odredbu tumačiti onako kako je pravilo u određenoj društvenoj sredini gde je sklopljen ugovor, uključujući njegov sadržaj, prirodu i predmet ugovora, kao i svojstvo ugovorača. Zatim, ugovore valja tumačiti tako da imaju važnost, a ne u smislu da nemaju nikakvog cilja, što je prirodan tok jedne nepotrebne činjenice da se ugovori ne sklapaju da bi bili poništeni pre nego proizvedu željeni pravni efekat. Navedeno pravilo potiče iz Rimskog prava, što je predviđeno u Digestima, tj. jedan akt treba tumačiti smatrajući da nešto vrijedi a ne da uopće ne vrijedi.

Takođe, druga pravila tumačenja propisuju da kada je ugovornu klauzulu utvrdila samo jedna stranka, kao što se dešava kod ugovora o pristupu, u slučaju sumnje takve odredbe, treba tumačiti u korist druge stranke. To je nesumnjivo navedeno u Građanskom zakonika Italije, našem zakonu i mnogim drugim. Kod dobroćinih ugovora postoji pravilo da, u slučaju da se drugačije ne može utvrditi stvarni cilj stranaka, ugovor treba tumačiti onako kako je lakše za poklonodavca, a kod dvostranih ugovora na način preko kojeg se ostvaruje pravo usaglašavanja interesa stranaka. Prilikom tumačenja je potrebno polaziti od načela uzajamnog povjerenja i savesnosti. Pored navedenog, postoje i druga pravila do sada afirmisanih u složenom postupku tumačenja ugovora.

2.7.4. Tumačenje ugovora prema Zakonu o obligacionim odnosima

Prema odredbama ZOO, predmet tumačenja kod ugovora su izjave volje ugovornih strana, a ne pravne posledice koje su ugovorne strane hteli da proizvedu.

Potreba za tumačenjem ugovora javlja se u situaciji kada između ugovornih strana ne postoji saglasnost o sadržini zaključenog ugovora, već svaka strana ima svoje mišljenje koje je u koliziji. U tom slučaju, postavlja se pitanje sudu, da uz pomoć tumačenja utvrdi da li shvatanje stranaka odgovara sadržaju ugovora. Predmet tumačenja kod ugovora su izjave volje stranaka, a ne volje koje stoje iza izjava.

Koje su pravne posledice učesnici ugovora hteli da proizvedu, može da bude predmet dokazivanja, ali ne i predmet tumačenja. Prema odredbama ZOO, postoji generalno pravilo kako treba vršiti tumačenje ugovora. Pre svega je propisano da se ugovor tumači onako kako glasi (ZOO), tj. ako je jasan, nesumnjiv smisao onoga što je u ugovora rečeno, nema potrebe za tumačenjem. Ako bi se vršilo tumačenje jasnih ugovornih odredbi bio bi povređen osnovni princip ugovornog prava, o autonomiji volje i strankama bi se tumačenjem nametalo ono što one nisu želele. Odredmaba ZOO prihvaćen je subjektivno-objektivni kriterijum tumačenja ugo-

vora. S tim u vezi, zakonom je propisano da pri tumačenju spornih ugovornih odredabi ne treba se držati doslovnog značenja upotrebljenih izraza, već treba istraživati zajedničku nameru ugovorača (subjektivni kriterijum) i odredbu tako razumeti kako to odgovara načelima obligacionog prava utvrđenim tim zakonom (objektivni kriterijum). Dakle, iako se od zajedničke volje polazi kao primarnog kriterijuma tumačenja, zajednička volja stranaka ne može biti apsolutni kriterijum prilikom tumačenja ugovora. U slučaju da se pri tumačenju dođe do dve solucije na osnovu zajedničke volje stranaka, uzeće se ono tumačenje kao adekvatnije koje je u skladu sa društvenim interesima izraženim kroz ustanovljena načela obligacionog prava. Kod tumačenja pojedinih ugovora uzimaju se u obzir i konkretne okolnosti kao i prateće okolnosti koje su bile od značaja za zaključivanje ugovora. Značaj pojedinih rečenica, pojedinih reči, može se tek onda shvatiti ako se one dovedu u vezu sa dragim odredbama ugovora. Svakako treba uzeti u obzir okolnosti koje su bile prisutne u pregovorima između ugovornih strana koje pregovori su prethodili zaključivanju ugovora (<https://sirius.rs/cyr/praksa/psORJA>).

Pored navedenog, za tumačenje ugovora je važno i ponašanje stranaka posle zaključenja ugovora. Najzad, veoma je bitan i cilj ugovora. Nejasna mesta u ugovoru treba tako tumačiti da se ostvari cilj ugovora koga su stranke imale u vidu prilikom zaključenja ugovora. Prilikom tumačenja ugovora uvek se mora poći od toga da stranka stupajući svojom voljom u ugovorni odnos, očekuje ostvarenje određenog cilja. Zbog navedenog, i tumačenje mora biti u funkciji tog smisla koji proizilazi iz cilja samog ugovora.

U određenim slučajevima u obzir se uzimaju i posebni poslovni odnosi i navike strana ugovornica. Ako dve strane ugovornice stoje, po pravilu, u posebnim odnosima zasnovanim na poverenju, čak i kad u pojedinim njihovim ugovorima na izgled postoje praznine, smatra se da su one do tada u svojim poslovima stvorile odgovarajuće navike i običaje za koje se pretpostavlja da su preuzele u novim ugovorima iako u njima nije ništa izričito rečeno. Razlozi za takvo individualno tumačenje mogu da proizađu iz samih pregovora stranaka, iz odnosa stranaka itd.

Navedenom je potrebno dodati da je pravilo da volja mora biti izražena da bi bila punovažna. Međutim, ona može biti izražena i takvim rečima koje objektivno znače nešto drugo od onoga što je izjavilac stvarno hteo da postigne. U tom slučaju biće punovažno ono što je izjavilac hteo da postigne, kada postoji razilaženje između njegove volje i izjave, ako je suprotna strana znala za pravu volju izjavioaca, iako se objektivno vrednost izjave drukčije shvata.

Dakle, kod izjava volje koje su upućene drugoj strani u cilju prihvatanja, prednost ima ono značenje sa kojim su obe strane saglasne u odnosu na značenje koje se objektivno iz njihove izjave može dobiti. Usvajanje opisnaog pravila nikako ne znači da je izjava potčinjena volji. Dakle, uvek važi „izjava“, a ne unutrašnja „volja“, ako nije došlo do izražaja u volji. Ali, izjava važi u značenju koje ona ima za učesnike ugovornog odnosa. Ukoliko ugovarači njoj pridaju isto značenje onda je merodavna, a u dragim slučajevima ono koje izjavilac mora da prihvati s obzirom na mogućnost shvatanja druge strane. Naravno ovo pravilo se ne primenjuje kod formalnih ugovora.

Tumačenje ugovora svodi se na istraživanje smisla i domašaja njegovih odredbi, odnosno na objašnjavanje sadržine obligacije koju je on stvorio. Postoje dva vida tumačenja, subjektivno i objektivno.

Subjektivan pristup se svodi na istraživanje unutrašnje volje, odnosno namere ugovarača, koja predstavlja i osnov zaključenja ugovora, jer su ugovarači ti koji su stvorili sadržinu ugovora.

Objektivni pristup u ovoj materiji građen je uporedo sa kritikama upućenim teoriji autonomije volje. Zakon o obligacionim odnosima se u najvećoj mogućoj meri približio objektivnom pristupu tumačenja ugovora. Naš Zakon predstavlja dvostruku objektivnost, s jedne strane ona se ogleda u zajedničkoj nameri ugovarača, a s druge strane, u primeni zakonskih načela.

Kada je reč o opštim pravilima tumačenja ugovora, treba uvek imati na umu nužnost primene opštih pravila tumačenja ugovora, naročito:

- a) Ugovor predstavlja jednu racionalnu i smislenu celinu, koju su kreirale dve ugovorne strane, sa određenim ciljem. Zato se ugovor uvek tumači u celini, sistematski i prema kontekstu, odnosno okolnostima slučaja. U skladu sa tim, svaka odredba ugovora mora da se tumači u celini, a ne izdvojeno.
- b) Pri tumačenju se mora voditi računa o ličnim svojstvima ugovarača, kao što je obrazovanje, uža struka i sl., kao i o značenju reči koje se pridaje u konkretnom kontekstu, odnosno u sredini iz koje potiču ugovarači.
- c) Ugovor treba tumačiti prema običajima koji važe u mestu njegovog zaključenja, osim ako okolnosti ne upućuju na nešto drugo.
- d) Ugovor je sačinjen sa određenim ciljem, kauzom i zato se ugovor tumači u skladu sa ciljem, ukoliko se utvrdi da je on dopušten, jer se ugovorne odredbe moraju tumačiti tako da vode punovažnosti ugovora, a ne njegovoj nepunovažnosti.

- e) Opšti izrazi koje su ugovarači upotreбили u ugovoru, treba shvatiti u funkciji kauze ugovora. Ako i dalje postoji sumnja da li opšte odredbe ugovora treba tumačiti uže ili šire, treba im pridati užu smisao, i po mogućstvu, što bliže animusu stranaka.
- f) Ako je za neku odredbu dat primer, i njega treba povezati sa kauzom ugovora, odnosno njegovu primenu ne treba ograničiti na tu jednu odredbu uz koju je dat.
- g) U imenovanim ugovorima, ako iz volje stranaka ne proizilazi ništa drugačije, treba primeniti sva opšta pravila koja se primenjuju inače u takvom ugovoru.

Prema zakonu, postoje i neka posebna pravila. Ako je reč o ugovorima u pristupu i sličnim ugovorima, u kojima jedna strana unapred formuliše odredbe ugovora, jasno je da tu postoji faktička neravnopravnost stranaka.

U tom cilju, Zakon predviđa da se u slučaju kada je ugovor zaključen na unapred odštampanom sadržaju, ili kada je ugovor na drugi način pripremljen i predložen od jedne ugovorne strane, nejasne odredbe se tumače u korist druge strane.

Kada je reč o teretnim i dobročnim ugovorima, Zakon predviđa da nejasne odredbe u ugovoru bez naknade treba tumačiti u smislu koji je manje težak za dužnika, a u teretnom ugovoru u smislu kojim se ostvaruje pravičan odnos uzajamnih davanja.

Moguće je da su ugovarači ugovorili vansudsko tumačenje ugovora, odnosno da se u slučaju nesaglasnosti u pogledu smisla ili domašaja ugovornih odredbi, tumačenje poveri trecem licu. U takvom slučaju, ne postoji mogućnost pokretanja spora pred sudom ili drugim nadležnim organom, sve dok se prethodno ne pristupi tumačenju ugovora, osim ako treće lice odbije da pruži tumačenje. Ali i u slučaju vansudskog tumačenja, konačnu reč u tumačenju ima sud.

III. POSEBNO O EKSTERNIM UTICAJIMA NA UGOVORNI ODNOS

3.1. Obaveza održivog poslovanja privrednih subjekata

Interes svakog privrednog subjekta je obezbeđenje održivog poslovanja. Stalnost je načelo računovodstva, ali i nepisano „meko,, pravilo: Smatra se, da se privredni subjekt uopšte osnivanju da trajno posluje, ostvaruje pozitivne rezultate jer se u protivnom ne bi ni osnivalo. Pojedinačni ciljevi lica zainteresovanih za poslovanje preduzeća su svakako različiti, i u mnogome su opredeljeni vlasništvom nad pravnim subjektom (Rajnović, Lj., Cico, S., 2019).

Neki autori korporaciju definišu kao oblik pravne fikcije koja služi kao lanac za ugovaranje trgovinskih odnosa, koja se odlikuju deljivim rezidualnim pravima na sredstva i novčane tokove koji se mogu prodati bez traženja dozvole od drugih ugovornih strana (Jensen, C.M., Meckling, W.H., 1976), možemo zaključiti da po mišljenju ovih autora korporacija nije ništa drugo do lanac, niz ugovornih odnosa čiji je najvažniji cilj maksimiziranje vrednosti za akcionare. Za razliku od trgovačkih društava, neprofitne organizacije imaju za cilj zadovoljavanje interesa šire društvene zajednice. Iako su ciljevi koji zadiru u suštinu njihovog poslovanja različiti, svi pravni subjekti u osnovi svoga postojanja imaju potrebu za stalnosti poslovanja (Masten, Scott E., 1998)

Istorijski posmatrano, trgovačko društvo se osniva na osnovu uloženi sredstva vlasnika kapitala, radi ostvarivanja dobiti, koju će osnivači podeliti prema kriterijumima utvrđenim ugovorom o osnivanju i zakonom. Po ovom sistemu, preduzeće ima lukrativni cilj i zakonsku pretpostavku komercijalnosti, odnosno trgovačko društvo se osniva radi sticanja i raspolaganja sa dobiti među članovima preduzeća, uz prethodno plaćanje obaveza prema svim poveriocima i drugim licima zainteresovanim za poslovanje preduzeća. U ekonomskoj literaturi se ističe da preduzeće predstavlja baznu ekonomsku ćeliju društva. Zbog toga svi ekonomisti ističu u prvi plan, dva osnova svakog preduzeća: organizacioni aspekt i ciljni aspekt a to je profit (Rajnović Lj., Bukvić R. (2017). U prilog obavezi preduzeća da održava stalnost poslovanja, govori i načelo fiksiranosti i očuvanja integriteta kapitala društva kapitala (Snežana, C., Ljiljana, R., (2019).

Računovodstveni aspekt načela stalnosti poslovanja podrazumeva da preduzeću nije unapred određen njegov životni (pravni) vek.

Preduzeća se osnivaju sa ciljem kontinuiranog obezbeđivanja osnovnih ciljeva postojanja. Da li će preduzeće moći obezbediti tu svoju večnost, najbolje možemo, proveravati iz njegovih finansijskih izveštaja, ocenjujući finansijski položaj i rezultat poslovanja kao osnovne analitičke ciljeve menadžmenta, prilikom ocene poslovanja (Eremić, Đodić, J., Laban, B., Rajnović, Lj., 2019).

Međunarodni računovodstveni standardi i standardi revizije takođe tretiraju pitanje stalnosti poslovanja. Međunarodnim računovodstvenim standardom 1- (MRS – Prezentacija finansijskih izveštaja (Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja 2009) - U okviru Opštih obeležja govori se o osnovi sastavljanja finansijskih izveštaja po načelu stalnosti. Kako standard propisuje, rukovodstvo procenjuje sposobnost entiteta da nastavlja sa trajnim poslovanjem u smislu obezbeđenja stalnosti. Na osnovu načela stalnosti se i sastavljaju finansijski izveštaji, osim u slučaju da menadžment entiteta namerava da likvidira entitet ili da prestane sa obavljanjem poslovanja, u slučaju kada nema realnih šansi da drugačije postupi. Kada menadžment kompanije, prilikom procene postane svestan materijalne neizvesnosti daljeg poslovanja tj. opstanka entiteta u neograničenom trajanju tada pristupa obelodanjivanju takve situacije. Ukoliko je prilikom sastavljanja finansijskih izveštaja uočeno da je izostao princip stalnosti, odnosno narušeno je načelo stalnosti poslovanja ta činjenica se obelodanjuje, kao i razlog zbog koga se smatra da entitet nema stalnost poslovanja.

3.2. Značaj finansijske stabilnosti kompanija za državu i okruženje

Najvažniji ciljevi savremene korporacije i njenih menadžera: a) stabilani rastući prinos od investicija (return), trajan priliv gotovinskih sredstava (cash flows) i uvećane zarade (earnings); b) visok dohodak uprave uz mogućnost vrednih godišnjih bonusa; c) rast i ekspanzija korporacije radi zauzimanja većeg tržišta; d) dobar konkurentski položaj. Ovi ciljevi su u uzročno – posledičnoj vezi i tako dolazimo do imperativnog aktiviteta korporacije i njene uprave ka stalnom povećanju profita, jer se samo tako održava bezbedan život korporacije. Profit je sredstvo da se dobiti podele akcionarima kroz dividendu, nagradu upravi za postignute rezultate i znatnim delom akumuliraju za investiranje u nove projekte, ili sačuvaju za slučaj aleatornih ili povremenih cikličnih privrednih dešavanja u svetu (Rajnović, Lj., Cico, S., Eremić Đodić, J., 2019).

Svuda u svetu kompanije obavljaju veoma važnu funkciju za svaku državu i društvo u celini, tako da imaju obavezu da deluju u opštem društvenom interesu, poš-

tujući dobra pravila društveno odgovornog poslovanja. Moto poslovanja kompanija zasniva se na tri osnova:

- dugo i uspješno poslovati,
- biti etičan,
- društveno odgovoran (Rajnović, Lj., 2013).

Pristup koji egzistira u nauci i praksi da, biti društveno odgovoran ne znači samo ispunjavati zakonske naloge, već ići „preko,, toga (Vives, A., 2008) ima i svoje direktno ishodište u povećanju produktivnosti, profita i konkurentnosti kompanije (Elkington, J. 1998). Na taj način su zahtevi društva u pogledu obaveznosti kompanije na društveno odgovorno poslovanje, od prvobitne ideje kako da se odnosi samo na najveće multinacionalne korporacije, prošire i na male i srednje kompanije (Bukvić, R., Rajnović, Lj., 2019).

Ako bi se odgovornosti kompanije predstavile u obliku piramide, najširu osnovu i moć imala bi:

- ekonomska odgovornost, zatim,
- pravna odgovornost kompanije, nakon toga
- moralna odgovornost i
- na vrhu kao najslabije po moći i posvećenosti kompanije došle bi dobrotvorne ili filantropske odgovornosti, koje odražavaju i najmanji deo društvene odgovornosti kompanije. Naravno, pravilo je da su etičke i dobrotvorne odgovornosti prihvatljive samo ukoliko to povećava profit kompanije (Nehme M., Koon, C., Ghee W., 2008).

3.3. Upozoravajući signali koji mogu da ukažu na uzroke nestabilnosti poslovanja

Na mnogim univerzitetima i naučnim institutima u razvijenim zemljama sveta, intezivno se izučavaju uticaji na poslovanje kompanija, kompanijske strategije, korporativne finansije, organizacija i planiranje, strateški menadžment i u tom kontekstu priroda i tok dešavanja na tržištu kompanijske kontrole. Pristup istraživanjima i dobijeni rezultati su krajnje analitički, zasnovani na dešavanjima u praksi koja je izuzetno bogata i dostupna svakom pojedinom analitičaru. Sva ta istraživa-

nja upravama kompanija, regulatornim organima, medijima i drugima prezentuju nove trendove i činjenice u ovoj materiji.

Uspješno kontinuirano poslovanje se uglavnom ugrožava internim ili eksternim uticajima, odnosno kriznim stanjem u kompaniji i okruženju. Kriza je posledica loših finansijskih rezultata i odluka menadžmenta, koji na osnovu podataka iz finansijskih izveštaja, urađene finansijske analize putem različitih modela mogu da donesu pravovremene odluke. U praksi su razvijeni modeli kao što je Altmanov model, zasnovan na analizi tradicionalnih finansijskih racija, zatim modeli kao što je "data mining", tehnike inteligentnih modela i neuronske mreže. Od finansijskih pokazatelja najčešće se koriste racia: likvidnosti, zaduženosti, gubitka, negativan novčani tok iz poslovne aktivnosti itg.

Signali su ti koji omogućavaju da se blagovremeno shvati opasnost koja može da utiče na poslovanje preduzeća. Njihovo praćenje i analiziranje je bitno da bi se na vreme reagovalo da se kriza izbegne ili ublaže efekti. Ako su uzroci već doveli do takvog stanja, oni se u sledećoj fazi identifikuju, traži se "koren" problema i otklanjaju. Signali ili simptomi koji ukazuju na to da nastupa kriza ili je do finansijske krize već došlo su brojni. Detaljna analiza unutar samog preduzeća, naročito analiza finansijskih izveštaja predstavlja osnovni alat koji se koristi da bi uočili te signale. Često se dešava da nefinansijski signali daju raniju informaciju o postojanju krize, a kada se uoče i svi finansijski signali to već može biti poodmakla faza problema. U najvažnije tehnike za predviđanje poslovnog neuspeha i za rano otkrivanje signala potencijalne krize svakako spadaju: bonitet kompanije, bilansni indikatori, vanbilansni indikatori, analiza gepa, usklađenost ciljeva i rezultata (Rajnovic, Lj., Cico, S., 2019).

U signale krize kompanije ubrajamo one koje možemo posmatrati iz uglova zainteresovanih strana za poslovanje kompanije i to, simptome vezane za poslovanje i tržište kapitala a iz ugla: vlasnika kompanije, simptome sa stanovišta javnosti, iz ugla analitičara, iz ugla kupaca i dobavljača, iz ugla računovođa, iz ugla zaposlenih (Slatter, S., Lovett, D., 2004).

3.4. Vrste eksternih uticaja na ugovorne odnose privrednih subjekata

Interni i eksterni uticaji preduzeća su činjenice koje su unutar i van kompanije i mogu na nju imati pozitivan ili negativan uticaj. Ponekad je neuspeh posledica unutarašnjeg okruženja - finansija, osoblja ili sredstava kompanije. Nekada je to zbog okruženja kompanije.

Znanje, interni i eksterni faktori koji utiču na posao mogu pomoći preduzeću da napreduje. Poznavanje unutrašnjih i spoljnih faktora koji utiču na organizaciju daje kompaniji znanje koje joj je potrebno da bi mogla efikasno rešiti svoje prioritete, kao i da napravi korisne i pogodne strateške planove koji se mogu primeniti u budućnosti (Sherman, F., 2018).

Poredak faktora, prema težini kojom će svaki od njih uticati na organizaciju i vjerovatnoću njihovog pojave, može pomoći u prepoznavanju koji faktori zahtevaju neposrednu pažnju i koji se mogu neko vrijeme zanemariti. Redovni pregled faktora koji utiču na vaše poslovanje najbolji je način da se zaštitite od katastrofe. Formalni pregled unutrašnjih faktora pomoći će nam da bolje razumemo određene trendove i suptilna pitanja koja treba rešiti (Gleeson, P., 2018). Sredstva informisanja, publikacije, blogovi i bilteni neki su od resursa koji nam mogu pomoći da budemo informirani o spoljnim faktorima koji utiču na poslovanje kompanije. Pregled ovih informacija može pomoći da odgovorna lica budu svesna kritičnih faktora i na taj način osiguraju prioritete za eventualna prilagođavanja poslovnih planova po potrebi.

Interni faktori se odnose na sva pitanje koja su unutar kompanije i pod njenom kontrolom, bez obzira da li su materijalne ili nematerijalne. Ovi faktori su grupirani u snage i slabosti. Ako neki element donosi pozitivne efekte na kompaniju, to se smatra snagom. Ako faktor sprečava razvoj kompanije, to je slabost. Interni faktori određuju kako će kompanija napredovati, i kao samostalna organizaciona celina i kao odgovor na spoljno okruženje (Gleeson, P., 2018). U interne faktore spadaju: vlasnici kapitala, misija, organi koji vrše nadzor nad radom kompanije, komunikacija, organizacijske structure, učenje, lični (zaposleni i sindikati), kapitalni resursi (novac je od vitalne važnosti za svaku kompaniju da izvrši svoj plan. Nijedna kompanija ne može opstati bez kapitalnih resursa. Ako kompanija ima dovoljan budžet, može lako izvršavati svoje projekte i rasti. Ukoliko kompanija ima dovoljno kapitala, ima mnogo više fleksibilnosti da proširi svoje poslovanje ili da izdrži ekonomski pad), organizaciona kultura (Sherman, F., 2018).

Eksterni faktori su elementi spoljnog okruženja, nad kojima kompanija nema kontrolu, odnosno kako će biti formirani. Oni predstavljaju prilike ili pretnje kompaniji. Spoljno okruženje može se podijeliti na (Lindblad, M., 2018):

- okruženje zadataka.
- opšte okruženje.

1) **Okruženje zadataka** se sastoji od faktora koji utiču na poslovanje preduzeća. Menadžer može identificirati ove faktore, a to su najčešće:

Konkurenti – koji često utiču na politike kompanije koje svakako, uvijek nastoje ostati na konkurentnom tržištu i napredovati u odnosu na svoje konkurente. Konkurencija može dovesti do proasti kompanije.

Kupci - zadovoljstvo kupaca je glavni je cilj svake kompanije. Kupac je onaj koji kupuje proizvod ili usluge kompanije. Oni su ti koji pružaju pogodnosti koje kompanije traže. Kompanija mora voditi računa o interesima kupca, jer oni pružaju ono što održava kompaniju snažnom. Snaga kupaca zavisi o agresivnosti konkurencije za njihov novac, kvalitetu proizvoda i oglašavanju zbog kojeg kupci, između ostalog, žele kupiti proizvode ili usluge te kompanije.

Pružaoци usluga - dobavljaju robu ili usluge kompaniji. Bavljenje sa dobavljačima je važan zadatak menadžera. Dobar odnos između kompanije i dobavljača je presudan da bi se mogla pratiti kvaliteta i cena kupljenih materijala.

2) **Opšte okruženje** se sastoji od faktora koji mogu imati neposredan direktan efekat na poslovanje kompanije, ali ne utiču na njene aktivnosti. Dimenzije opšteg okruženja su široke i nisu specifične:

Ekonomska dimenzija - Najvažniji ekonomski faktori za kompaniju su inflacija, kamate i nezaposlenost. Ovi uvek utiču na tražnju za proizvodima. Tokom inflacije, kompanija mora platiti više za svoje resurse i mora pokriti veće troškove povećanjem cena proizvoda. Kada su kamate visoke, kupci su manje voljni pozajmljivati novac, a samo poslovanje ima veće troškove kada se zaduži. Kada je nezaposlenost velika, kompanija može biti vrlo selektivna u vezi s tim koga zapošljava, ali kupovna moć potrošača je niska, jer ima manje ljudi koji rade (Gleeson, P., 2018).

Tehnološka dimenzija - odnosi se na metode dostupne za pretvaranje resursa u proizvode ili usluge. Menadžeri moraju biti oprezni sa tehnološkom dimenzijom; odluka o ulaganju mora biti precizna u novim tehnologijama i mora im se prilagoditi.

Socio-kulturna dimenzija - menadžment mora biti dobro upoznat sa običajima, vrijednostima i demografskim karakteristikama društva u kojemu kompanija posluje. Ova dimenzija označava proizvode, usluge i standarde ponašanja koje će društvo verovatno ceniti. Standard poslovnog ponašanja razlikuje se od kulture do kulture, kao i interesovanje za proizvodima i uslugama.

Političko-pravna dimenzija – se odnosi na trgovačke propise, odnos vlade i kompanija i opštu političko-pravnu situaciju u zemlji, jer zakoni propisuju obaveze i dužnosti kompanije. Dobar odnos između vlade i poslovanja ključan je za ekonomiju i poslovanje (Gleeson, P., 2018). Opšte stanje primene zakona i pravde u zemlji ukazuje na to da li postoji povoljna situacija za poslovanje.

Međunarodna dimenzija – se odnosi na stepen do kojeg je kompanija uključena ili pogođena poslovanjem u drugim zemljama. Koncept globalnog društva okupio je sve nacije, a modernom mrežom tehnologija povezani su gotovo svi delovi svijeta.

3.4.1. Kriza izazivana spoljnim uticajima

Kriza u poslovanju predstavlja vanredno, nepoželjno stanje, koje doprinosi kratkoročnom ili dugoročnom diskontinuitetu i poremećaju u poslovanju privrednog subjekta, odnosno padom privredne aktivnosti. U literaturi i praksi ne postoji jedinstvena i opšte prihvaćena definicija krize poslovanja. Međutim neke od definicija koje najčešće egzistiraju u praksi, ukazuju da se kriza poslovanja, u nešto užem smislu može shvatiti kao proces u kome se, neplanirano i nepoželjno, ugrožavaju postavljeni osnovni ekonomski ciljevi kompanija, kao što su cilj očuvanja uloženog kapitala, cilj dobitka (rentabiliteta), kao i cilj očuvanja likvidnosti i solventnosti (Malinić, S., 2002). Smatra se da je reč kriza etimološki (grčkog porekla) i označava “presudu” ili “odluku” odnosno presudni trenutak za shvatanje o nekom uticaju, koji može da izazove dalji pozitivan ili negativan razvoj stanja stvari. Sam pojam krize se vremenom meo. Neki autori definišu krizu kao stanje u kome postoji opasnost visokog intenziteta (Smart, C.F., Thompson, W.A., Vertinsky, I., 1978), neki kao postojanje egzistencijalne ugroženosti kompanije (Milisavljević, M., Todorović J., 1991). Kao takva kriza je rezultat jedne nepoželjne situacije, tokom koje se osnovni pokazatelji uspeha poslovanja privrednih subjekata nepovoljno razvijaju, što može da dovede do rizika opstanak preduzeća.

Svi privredni subjekti koji se bave privrednim aktivnostima, samim svojim postojanjem od osnivanja pa do kraja postojanja, u obavljanju delatnosti, su izložene različitim uticajima, između ostalog i rizicima, koja izazivaju negativna odstupanja od određenog, postavljenog i uobičajenog plana.

Kriza predstavlja negativno odstupanje od normalnih ciljeva, koje je veoma ozbiljno i može da ugrozi i sam opstanak kompanije (International Finance Corporation, 2010). Kriza je posledica loših finansijskih rezultata kompanije, zasnovanih na eksternim ili internim uticajima i odluka menadžmenta, koja se vidi na

osnovu podataka iz finansijskih izveštaja, finansijske analize poslovanje, primenom raznih modela, a rešavanje krize zahteva donošenje adekvatnih i blagovremenih odluka nadležnih lica privrednih subjekata uključujući i države nacionalnosti privrednih subjekata.

Prvi znaci globalne ekonomske krize pojavljuju se polovinom 2007. godine u SAD-u, u sektoru nekretnina. Lavina se pokrenula sa hipotekarnog tržišta, emitovanjem drugorazrednih kredita, došlo je do ekspanzije na tržištu nekretnina. To je bio početak krize i njen glavni uzročnik, koji se iz sfere finansijskog sektora preneo na realni i učinio je kompletnom. Prvi talas krize ispoljio se u drugoj polovini 2007. i prvoj polovini 2008. I vrlo brzo se sa područja SAD proširio na područje EU. Negativni efekti globalne finansijsko-ekonomske krize snažno su se manifestovali u drugom talasu 2008. i 2009. U svim zemljama sveta, tada je došlo do globalne recesije koja po razmerama prevazilazi recesije svetske privrede iz 1975, 1982, 1987 i 2001. podseća na najveću svetsku ekonomsku krizu iz 1929-1933. Analiza geneze i karakteristika krize, svetske ili regionalne, potencira značaj procesa ekonomsko-finansijske stabilizacije privrednih subjekata pogođenih krizom. Sve okolnosti i obeležja koja se dinamički menjaju iz dana u dan čine novo poslovno okruženje subjekata poslovanje (Rajnović, Lj., Cico, S., 2019).

3.4.2. Posebno o prirodi i uticaju pandemije izazvane virusom COVID 19 na poslovne odnose

Situacija u svetu je pred samo izbijanje virusa COVID-19 bila opterećena raznim konfliktima na relaciji vodećih zemalja, SAD - Kina, mnogih nesigurnosti vezanih za ekonomsku politiku navedenih zemalja. Specifičnost odnosa Rusije i EU, sukob u Ukrajini, izlazak Velike Britanije iz EU, migrantska kriza itd (United Nations, World Economic Situation and Prospects, 2020).

Takvom situacijom se sigurno može posmatrati pojava krize u privredi izazvane COVID-19 virusom, koga je Svetska zdravstvena organizacija proglasila za globalnu pandemiju, upoređujući je sa višom silom izazvanom prirodnim katastrofama, koja je izazvala brojne zdravstvene, socijalne i ekonomske implikacije (WHO, 2020, Coronavirus Disease, COVID-2019). Mnoge zemlje u svetu su, usled pojave pandemije, proglasile vanrednu situaciju, koja je prouzrokovala mnoge lose posledice, za neke privredne subjekte nepopravive, uključujući i zabranu rada određenih privrednih sektora, među kojima je i transport, a sve to sa ciljem sprečavanja širenja pandemije, smanjivanjem i ograničavanjem kretanja ljudi.

Posmatrajući uticaj pandemije virusa Covid -19 kao uzročnika globalne krize, uočava se da ta kriza, ne pogađa samo zdravlje ljudi, nego utiče i na socijalni i ekonomski aspekt života. Ova kriza je pogodila sve zemlje i mnoge sektore poslovanja, čak menjajući u velikom delu način života ljudi. Ova kriza nastala je ekstenim uzrokom, koji je došao spolja, a ima veliki uticaj na poslovanje kompanija, koji je jedan od najznačajnijih s obzirom da može izazvati velike štete i biti izuzetno opasan ukoliko dugo traje. Posledice ovog uzroka javljaju se kao nepovoljna kretanja i promena tražnje, kao ciklični pad, koji zavisi od kretanja privrednih ciklusa posebno izražen u doba krize, gde se ubraja i izbijanje globalne ekonomske krize i stvaranje novog svetskog poretka. Iako se kriza izazvana pandemijom nije mogla predvideti, određena predviđanja koja su se odnosila na 2020. godinu ukazivala su na usporavanje rasta ekonomija vodećih zemalja pa i uopšte usporavanje rasta globalnih ekonomskih tokova.

Sa dolaskom novog milenijuma, Ujedinjene Nacije (UN) su promovisale nove ciljeve, Milenijumske ciljeve razvoja (Millennium Development Goals MDG) (<https://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml>), sa namerom da ti ciljevi budu ostvareni do 2015. godine. S obzirom da oni nisu ostvareni do tog vremena produžena im je ročnost do 2030, s tim da je umesto petnaest propisano sedamnaest ciljeva održivog razvoja. Ti ciljevi su sledeći: 1) svet bez siromaštva; 2) svet bez gladi; 3) dobro zdravlje i blagostanje; 4) kvalitetno obrazovanje; 5) ravnopravnost polova; 6) čista voda i sanitarni uslovi; 7) dostupna i obnovljiva energija; 8) dostojanstven rad i ekonomski rast; 9) industrija, inovacije i infrastruktura; 10) smanjenje nejednakosti; 11) održivi gradovi i zajednice; 12) odgovorna potrošnja i proizvodnja; 13) borba za klimu; 14) život pod vodom; 15) život na zemlji; 16) mir, pravda i jake institucije i 17) partnerstvo za ostvarenje ciljeva. Održiv razvoj se posmatra kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe (United Nations World Commission on Environment and Development (WCED)).

Kriza izazvana pandemijom dovela je u pitanje mnoge stvari. Uticaj COVID-19 je multidisciplinaran, o njemu se raspravlja kako u domenu medicine tako i u društvenim naukama, uticaju na životnu sredinu, poljoprivredu, transport, turizam, celokupno društveno i globalno okruženje. Kada posmatramo podelu na uzroke krize, za krizu izazvanu pandemijom možemo reći da je novi uzrok krize ali istovremeno da je pokretač i određenih drugih uzoka krize, u koje spadaju: menadžment, koji se slabo snalazi u novonastalim okolnostima, nemogućnost ade-

kvatnog upravljanja sredstvima, započeti projekti koji postaju neodrživi za kompaniju, potreba za menjanjem finansijske politike, organizacija kompanije koja postaje neefikasna, nepovoljna kretanja i promena tražnje, naročito izražena u pojedinih privrednim sektorima, koji su zbog prirode delatnosti najviše pogođeni novonastalim stanjem u privredama.

3.4.3. Israživanje uticaja pandemije u Srbiji na ugovore u drumskom prevozu putnika

Kao što je navedeno u ovom radu, kriza izazvana pandemijom, nastupila je iznenađujuće i u kratkom roku izazvala poremećaj privrednih aktivnosti, bez mogućnosti da se predvidi i spreči. Jakim intezitetom pogodila je sektor javnog prevoza putnika. Analiza poslovanja kompanija u javnom prevozu putnika u Srbiji pokazala je, da su ove kompanije na ivici bankrota i da je neophodno što pre preduzeti mere restrukturiranja, pre svega organizacionog. Ove kompanije ne samo da se moraju boriti za opstanak, već istovremeno i neprekidno raditi na uvođenju novih sofisticiranih načina rada, uspostavljajući automatizaciju i digitalizaciju, vodeći računa o održivom razvoju, životnoj sredini i bezbednosti. Sve su to aktivnosti koje pored stručnog kadra zahtevaju i značajna investiciona ulaganja, i pokazalo se da zbog toga moraju uspostaviti nove vidove saobraćaja i prihvatiti preporuke naučne i stručne javnosti.

3.4.4. Mogući pravci rešenja

Moguća rešenja za prevazilaženje krize u poslovanju privrednih subjekata izazvane pandemijom kao eksternim uticajem, je svakako restrukturiranje, uz primenu adekvatnog modela restrukturiranja. Restrukturiranje, omogućava privrednom subjektu da reši krizu u poslovanju, u koju je došao nakon značajnog opadanja privredne aktivnosti (Rajnović, Lj., Subić, J., Zakić, N., 2016). U ovom slučaju restrukturiranje ima svoju tzv. oporavka privrednog subjekta pogođenog krizom u poslovanju. Restrukturiranje koje se sprovodi u ovakvom slučaju, može se označiti i kao "prisilno" restrukturiranje ili restrukturiranje koje sprečava bankrotstvo (Cico, S., 2018; Janićijević N. 2011).

Autor je u ovom radu nastojao da putem empirijskog istraživanja poslovnih rezultata kompanija koje obavljaju delatnost javnog prevoza putnika autobusom, prikaže uticaj spoljnog faktora, krize izazvane pandemijom Covid 19 na preduzeća iz pomenute delatnosti kao i mogućnost rešavanja krize u poslovanju, raznim merama restrukturiranja ovih kompanija, radi obezbeđivanja opstanka. Autor istovre-

meno ukazuju na neophodnost promena u budućem poslovanju ovog sektora privredne delatnosti, koji bi svakako trpeo značajne izmene, bez obzira na trenutnu situaciju sa pandemijom, uzimajući u obzir donetu Strategiju za održivu i pamentu mobilnost – usmeravanje evropskog prometa prema budućnosti (Strategija). Prema navodima u Strategiji pandemija virusom COVID-19, jasno je pokazala da je zaštita dobrog funkcionisanja jedinstvenog tržišta bitna za Evropsku Uniju (EU). Kriza je pokazala ključnu ulogu prevoza kao i socijalne, zdravstvene i ekonomske posledice do kojih dolazi, kada je slobodno kretanje ljudi, roba i usluga ograničeno ili čak potpuno onemogućeno (Evropska komisija, Bruxelles, 2020). Istraživanje autora nastoji da pronađe i odgovor na pitanje: da li se može opredeliti jedan adekvatan model restrukturiranja za ovakve kompanije ili se on razlikuje od kompanije do kompanije?

Takođe, autor analizira kakve je promene u ovim kompanijama potrebno izvršiti: da li će to biti reorganizacija sa ili bez ukidanja organizacionih jedinica, različiti programi smanjenja organizacije, reorganizacija nakon statusnih promena ili akvizicija itd. (Rajnović, Lj., et al, 2019).

3.4.5. Cilj rada i korišćena metodologija istraživanja

Podaci i informacije koje je autor koristio u svom istraživanju, koji se odnose na uticaj krize izazvane Covid 19, na kompanije koje se bave javnim prevozom putnika autobusima, su obezbeđene detaljnim intervjuom sa 153 ispitanika iz sektora javnog prevoza, na javnim podacima o finansijskim pokazateljima poslovanja kompanija, analizi zakonskih propisa u Srbiji i praktičnim primerima.

Prilikom istraživanja izabrane teme, radi prikupljanja i ocene relevantnih informacija korišćene su sledeće metode:

- Studije slučajeva kao deskriptivna metoda, koji prikazuju da se posmatrani slučajevi mogu uzeti kao tipični slučaj, koji ukazuje na mogućnosti rešavanja krize u kompanijama primenom restrukturiranja i to pre svega, organizacionog restrukturiranja;
- Komparativna metoda omogućila je autorima da upoređivanjem istih ili sličnih pojava ili utvrđivanjem sličnosti i razlika među njima, dođu do uopštavanja ili novih zaključaka; i
- Metoda sinteze korišćena je na kraju za sumiranje zaključaka na globalnom nivou kao i na nivou Srbije, uz davanje preporuka za primenu mera organizacionog restrukturiranja u cilju rešavanja krize u što kraćem roku.

Analizom svih relevantnih podataka, je uočeno da ima mogućnosti za rešavanje krize u poslovanju kompanija primenom mera restrukturiranja, a pre svega organizacionog restrukturiranja, kao najkraćeg puta koji može da dovede do poboljšanja poslovanja kompanije pogođene krizom.

3.4.6. Rezultati istraživanja

Uticađ COVID 19 na sektor javnog prevoza putnika u drumskom saobraćaju

Autor je posmatrao krizu u poslovanju kompanija koje se bave javnim prevozom putnika u drumskom saobraćaju, sa stanovišta najnovije krize svetskih razmera, koja je nastupila sa pojavom virusa Covid 19.

Javni prevoz u Srbiji je usled mera preduzetih od strane država zbog pojave virusa COVID 19 postao finansijski neodrživ. Delatnost je najviše ugrožena jer je radno intenzivna (oslanja se na ljude kao izvršioce) i radi sa ljudima koji zajedno putuju u ograničenom prostoru, koji se smatra nedovoljnim za održavanje propisane distance među ljudima, u slučaju da je kapacitet prevoznog sredstva potpuno iskorišćen. Pošto se rizik od zaraze povećava za popunjenošću vozila, javni prevoz se suočava sa primenom mera distance, jer u njemu postoji povećan rizik od zaraze (što doprinosi degradiranju usluge). Preniska tražnja ugrožava finansijsku održivost poslovanja (Hörcher, D., et al, 2020).

U borbi za očuvanjem i tako smanjenog poslovanja, kompanije koje se bave javnim prevozom putnika nastoje da nabave sofisticirane programe i alate za upravljanje ponudom, potražnjom i kontrolom popunjenosti autobusa (Hörcher, D., 2020).

Javni prevoz suočen je sa ogromnom finansijskom nestabilnošću kakva nije zabeležena u novijoj istoriji, negde čak i rizikom bankrota. Glavni uzroci ovih problema za prevoznike odnose se na:

- pad tražnje (usled mera izolacije, radom on line, smanjenjem ili potpunim ukidanjem aktivnosti izvan kuće, savetima i preporukama za izbegavanje javnog prevoza pa čak i zabranom rada prevoznicima u određenom vremenskom periodu, ili ograničenog rada samo za prevoz radnika, ograničavanjem kapaciteta, polazaka). Sve to je prouzrokovalo negativan stav prema javnom prevozu, opadanju njegove reputacije, i uverenju korisnika prevoza da postoji velik rizik od infekcije, što sve traje do danas i trajaće i nakon popuštanja mera;

- mere kontrole koje se primenjuju pri kupovini karata, ukrcavanju putnika, nošenju zaštitnih maski i obaveznom držanju distance i rasporeda sedenja, sa mogućnošću popune kapaciteta do 50%;
- povećanje određenih rashoda (nabavka higijenske opreme i primena higijenskih mera, postavka barijera u autobusima);
- nedostatak javnih sredstava za subvencionisanje gradskog prevoza (Hörcher, D., 2020); i
- nemogućnost da prevoznici smanje određene troškove prilagođavanjem linija i polazaka većina operativnih troškova ostaje i oni ne zavisi od obavljenog prevoza jer se ne mogu brzo menjati npr. fiksni troškovi (Hörcher, D., 2020). S obzirom da ovi troškovi kod većine prevoznika neće biti pokriveni prihodima što veoma otežava situaciju prevoznicima koji se finansiraju isključivo iz sopstvenih prihoda i dovodi ih do bankrota.

Stanje i perspektiva javnog drumskog prevoza putnika u Srbiji

Prevoz putnika i uopšte saobraćaj kao tercijalna delatnost ima veoma važnu ulogu u privredi naše zemlje. Prevoz putnika ima višestruki značaj, omogućavajući kvalitetan život ljudi, svojim odvijanjem utiče na bezbednost ljudi kao i na životnu sredinu. I pre izbijanja pandemije virusa delatnost prevoza je bila opterećena brojnim problemima, koji su identifikovani od strane stručne javnosti, sa stalnim preporukama da je potrebno raditi na unapređenju ove delatnosti. Problemi koji su bili prisutni u ovoj delatnosti su: nedovoljan broj profesionalnih vozača, relativna starost voznog parka uz obavezu prilagođavanja direktivama EU i okviru nove Strategije bezbednosti saobraćaja, značajna prisutnost sive ekonomije u javnom prevozu putnika, preveliki fiskalni izdaci pre svega za akcize na gorivo, potreba za digitalizacijom i fiskalizacijom delatnosti.

Prošla godina, donela je potpuni zastoj u poslovanju, pa čak i zabranu obavljanja delatnosti koja je trajala 50 dana, a čiji uzrok su mere donete radi sprečavanja širenja pandemije virusa COVID 19. Zabrana rada je nastupila odmah nakon sezonski ostvarenih najnižih prihoda u poslovanju, što je još više pogoršalo rezultate poslovanja. Tako da je tek u maju 2020. godine došlo do postepenog uspostavljanja gradskog, prigradskog i međumesnog saobraćaja ali sa znatno smanjenim mogućnostima popunjenosti kapaciteta autobusa, usled sprovođenja obaveznih mera održavanja distance, slabijeg interesovanja putnika za grupni prevoz usled bojazni od širenja virusa, organizovanjem on line nastave za đake i studente. Sve je to

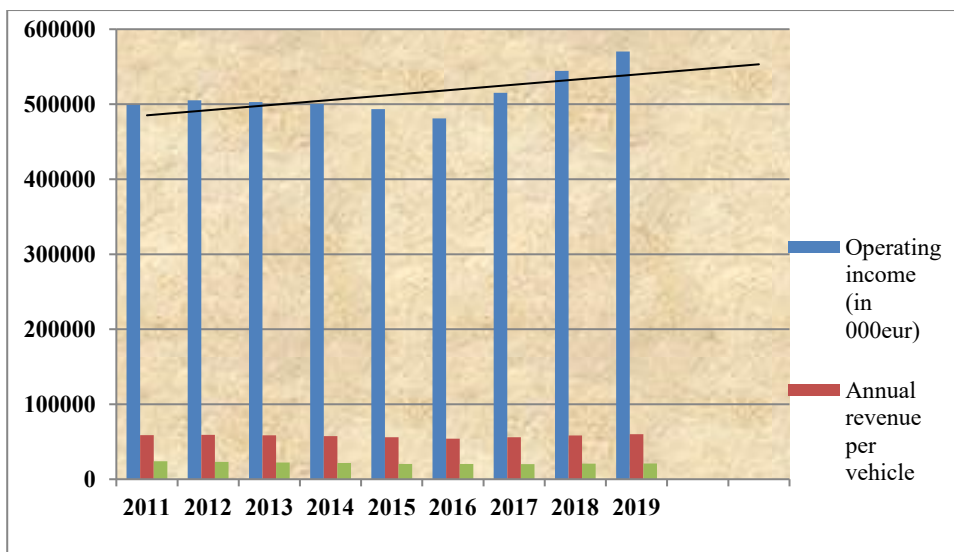
doprinelo da se ostvari izuzetno nizak prihod, čak nedovoljan da se pokriju fiksni troškovi. Prihodi operatora putničkog prevoza smanjeni su za 96% tokom perioda zabrane rada, u poređenju sa istim periodom prošle godine. Posle perioda zabrane rada pad prihoda se kreće u nivou od 50% za gradske autobuske, do 80% za međumjesne linijske prevoze, i do 98% za turističke i međunarodne usluge prevoza.

Tabela 2. Podaci o kretanju prihoda i broja zaposlenih u sektoru javni prevoz putnika u drumskom saobraćaju.

Poslovna godina	Poslovni prihodi (u euro)	Godišnji prihod po vozilu (u euro)	Broj zaposlenih	Broj zaposlenih po autobusu	Procenat rasta (pada) poslovnih prihoda u odnosu na predhodnu godinu
2011	498.917.760	58.696	24.071	2,83	-
2012	505.181.295	59.085	23.212	2,71	1,25
2013	502.895.544	58.476	22.297	2,59	-0,45
2014	500.384.555	57.515	21.562	2,48	-0,50
2015	493.455.323	56.074	20.355	2,31	-1,38
2016	481.068.231	54.052	20.293	2,28	-2,51
2017	515.221.490	56.002	20.239	2,20	7,10
2018	544.406.546	58.412	20.682	2,22	5,66
2019	570.212.744	60.022	20.934	2,20	4,74

Izvor: Informatora br. 114 Saobraćajni sistem Srbije, Poslovno udruženje Srbijatransport, 2020.

Grafikon 3. Trend kretanja prihoda i broja zaposlenih.

Izvor: Informatora br. 114 Saobraćajni sistem Srbije, Poslovno udruženje Srbijatransport, 2020.

Analiza pokazuje kretanje poslovnih prihoda u izabranim godinama (od 2011. do 2019.) za koje postoje podaci. Vidi se da postoji trend rasta, ekstrapolacijom za naredne dve godine 2020. i 2021.godinu, uočavamo da bi nastavljajući predhodni trend, prihodi u proseku bili na nivou prihoda iz 2017 i 2018. Umesto toga kriza je izazvala pad prihoda na otprilike polovinu u odnosu na 2019. godinu (prema prikupljenim podacima, s obzirom da finansijski izveštaji kompanija za 2020. još nisu predati APR). U 2019. prihod je iznosio oko 600 miliona evra, a 2020. će biti između 300 i 400 miliona evra.

Mnoge države i Srbija su usvojile mere pomoći preduzećima u ovom sektoru, koje nisu dovoljne. Postoji obećanje dodatne pomoći, što znači da preduzeća imaju tzv. legitimno očekivanje, da će određeno imovinsko pravo moći da bude realizovano, a legitimno očekivanje postoji tek kada država propiše uslove pod kojima će se to očekivanje ostvariti (Rajnović et al. 2020).

Moguća primena organizacionih promena u kompanijama

Loše performanse poslovanja kompanija u oblasti javnog prevoza putnika, ukazuju na zaključak da je potrebno što pre izvršiti restrukturiranje poslovanja koje je trebalo započeti odmah sa pojavom pandemije i to kako organizaciono, tako i finansijsko pa i vlasničko restrukturiranje. To su sve procesi koji traju i daju rezultate u dužem vremenskom periodu. Kada govorimo o organizacionom restrukturiranju s obzirom da su prevozničke kompanije dovedene skoro do bankrotstva, potrebno je primeniti one mere i organizacione forme koje daju rezultate u kratkom periodu.

S obzirom da zarade, troškovi goriva i javnih dažbina čine oko 55% ukupnih troškova ovih kompanija, jasno je da su troškovi zarada visoki, i da potrebno izvršiti određene promene po pitanju angažovanja radne snage:

- Primenom dawnsajzing, smanjenjem kompanije na razne načine;
- Stvaranje mrežne organizacije, odvajanje nezavisnih delova, fizički dislociranih ali povezanih zajedničkim sredstvima i poslovima, razdvajanjem prevoza prema oblicima gradski, prigradski, međumesni, sa stalnim preispitivanjem isplativosti linija i polazaka, kao i odvajanje oranzacionih delova koji značajno doprinose radu osnovne delatnosti ali spadaju u sporedne (radionice, tehnički pregledi, kontrole, sistem prodaje karata);
- U pojedinim područjima je isplativiji Integrisani sistem javnog prevoza putnika koji ima međusobno povezane podsisteme javnog prevoza, jedin-

stvenu organizaciju prevoza, mrežu linija, red vožnje, tarifni sistem, sistem prodaje karata, celokupan informacioni sistem;

- Izmeštanje poslova izvan organizacije, potrebno je sagledati da li pojedine funkcije, naročito one koje čine sporedne delatnosti treba poveriti na izvršenje drugim kompanijama.
- Stvaranje konzorcijuma od više prevoznika prilikom konkurisanja za određene poslove bilo da je u pitanju prevoz koji se obavlja kroz redovne linije (gradski, prigradski) ili je u pitanju vanlinijski prevoz koji se trenutno gotovo i ne obavlja. Zajedničkim obavljanjem poslova prevazilazi se problem nedostatka prevoznih sredstava, odnosno nemogućnosti investiranja u obnavljanje voznog parka, čija je prosečna starost u Srbiji velika. Osim toga teži se i ispunjenju određenih standarda po pitanju zaštite životne sredine (izdunih gasova);
- Automatizacija i digitalizacija u oblasti javnog prevoza putnika bila je zadatak koji se pred prevoznike postavljao pre pandemije, ali sada dobija još više na značaju s obzirom da postoji i dalje potreba za što manjim kontaktom, ali je značajna i zbog smanjenja troškova poslovanja kao i obezbeđenja kvaliteta rada (prodaja on line karata, digitalizacija prodaje, fiskalizacija, automatizacija kontrole, digitalizacija izdavanja dozvola i ostale korespondencije sa državnim organima).

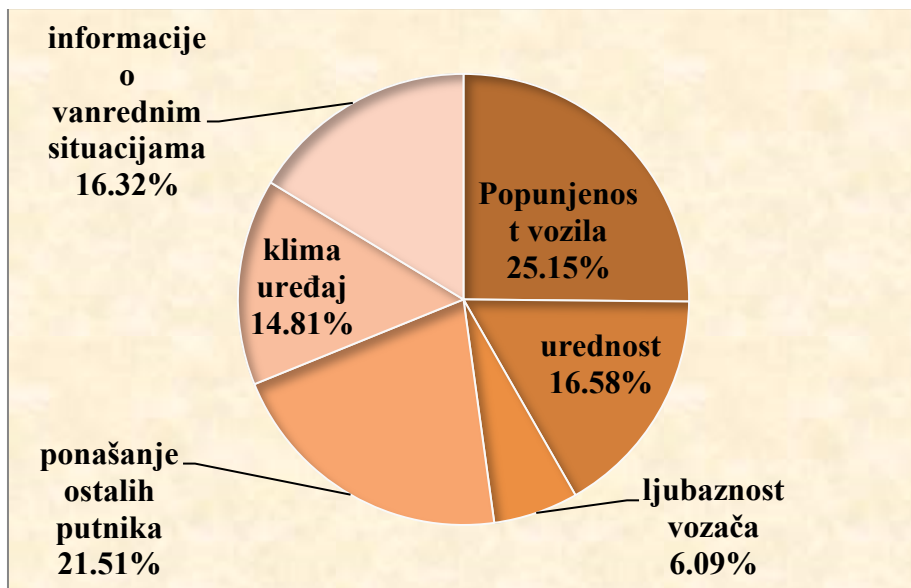
U sektoru javnog prevoza putnika u drumskom saobraćaju u Srbiji, potrebno je izvršiti i vlasničku reorganizaciju s obzirom da ima kompanija koje su u državnom vlasništvu i čekaju završetak privatizacije, kao i javnih gradskih komunalnih kompanija koje se bave javnim gradskim i prigradskim prevozom a finansiraju se iz budžeta i kao takve sigurno će doživeti transformaciju putem javno – privatnog partnerstva ili privatizacije. Oko 40% opština na teritoriji republike Srbije nema adekvatno rešen gradski i prigradski prevoz.

Bez obzira na pruženu državnu pomoć do sada i najavljenju sektorsku pomoć države za javni prevoz, ta finansijska sredstva, odobrena za finansiranje zarada, kao i krediti, su značajni, ali ne mogu pokriti sve gubitke ovih kompanija. One moraju pronaći način da opstanu, a to sigurno neće moći bez restrukturiranja kako organizacionog tako i finansijskog, jer se u budućnosti od ovog sektora očekuje kvalitetno pružanje usluga, bezbednost putnika i vođenje računa o zaštiti životne sredine (Rajnović, Lj. 2003).

Autor je za potrebe rada sproveo anketu u kojoj je učestvovalo 153 ispitanika tj. putnika koji su istakli svoje mišljenje u pogledu kvaliteta usluga, odnosno faktora koji utiču na komfor prilikom putovanja.

Metodom slučajnog uzorka anketirano je 84 osobe ženskog pola i 69 muškog pola, oko 70% su ispitanici starosti od 18-40 godina a 30% od 40-60 godina. *Podaci su prikupljeni početkom 2020. godine pre pandemije.* Analiza rezultata ispitivanja je pokazala da 25,15% ispitanika smatra da je za komfor i kvalitetan prevoz putnika važan kapacitet popunjenosti vozila, 21,51% da je za komforan prevoz važno ponašanje drugih putnika u autobusu tokom vožnje, 16,58% da je to urednost u prevoznom sredstvu, 16,32% da su to informacije koje se mogu dobiti od operatora o određenim vanrednim situacijama koje mogu nastati u vožnji, 14,81% smatra da je za udobnost i kvalitet prevoza bitno posedovanje klima uređaja (sistema grejanja, hlađenja, ventilacije) i 6,09% da je to ljubaznost vozača i njihova predusretljivost.

Grafikon 4. Faktori koji utiču na kvalitet javnog prevoza putnika u drumskom saobraćaju prema mišljenju ispitanika.

Izvor:

Obračun autora.

Pored udobnosti pri obavljanju prevoza, mnogo drugih faktora utiče na kvalitet pružanja usluga, zato se od sektora prevoza putnika očekuju stalna poboljšanja.

Evropska komisija je u decembru 2020. godine usvojila Strategiju održive i pametne mobilnosti- usmeravanje evropskog prometa prema budućnosti (Sustainable and Smart Mobility Strategy-putting European transport on track for the future [94])

{SWD(2020) 331 final}, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, European Commission, Brussels, 9.12.2020 COM(2020). Ova strategija predstavlja osnov za promene u sektoru prevoza, koje podrazumevaju vođenje brige o zaštiti životne sredine i digitalizaciji ovog sektora na području EU, kao i na sposobnost sektora da funkcioniše u uslovima budućih kriza. Planira se u skladu sa evropskim zelenim planom smanjenje emisije štetnih gasova za 90% do 2050. godine. Strategijom su određene etape odnosno rokovi do kada je potrebno postići definisane ciljeve:

Do 2030.:

- na evropskim putevima biće najmanje 30 miliona automobila bez emisija,
- sto evropskih gradova biće klimatski neutralno,
- udvostručiće se železnički promet velikih brzina,
- planirana kolektivna putovanja, kraća od 500 km trebala bi da budu ugljenično neutralna,
- uvođiće se automatizovana mobilnost,
- plovila s nultom stopom emisija biće spremna za tržište.

Do 2035.:

- veliki avioni s nultom stopom emisija biće spremni za tržište.

Do 2050.:

- skoro svi automobili, kombiji, autobusi i nova teška vozila biće bez emisija,
- železnički teretni promet će se udvostručiti,
- uvešće se potpuno operativna, multimodalna transevropska prometna mreža (TEN-T) za održiv i pametan promet uz brzu povezivost.

Kako bi se realizovali ciljevi, Strategijom je definisano deset ključnih područja (“vodeće inicijative”) koja sadrže ukupno 82 inicijative sa konkretnim merama.

Ta ključna područja su sledeća:

Održivi transport

- znatno povećanje broja vozila, plovila i vazduhoplova s nultom stopom emisija, veća upotreba obnovljivih izvora energije i niskougljeničnih goriva, uvođenje povezane infrastrukture;
- stvaranje vazdušnih i pomorskih luka bez emisija;

- zdrava i održiva međugradska i gradska mobilnost, među ostalim udvostručenjem železničkog prometa velikih brzina i razvojem dodatne biciklističke infrastrukture tokom narednih deset godina;
- ekologizacija prevoza tereta, npr. udvostručenjem železničkog prevoza tereta do 2050; i
- određivanje cene ugljenika i pružanje boljih podsticaja korisnicima.

Pametan transport

- povezana i automatizovana multimodalna mobilnost, npr. putnici će moći kupovati karte za multimodalna putovanja, a teret će se bez poteškoća prevoziti različitim vrstama prevoza; i
- inovacije i veštačka inteligencije za pametniju mobilnost, između ostalog uvođenje bezpilotnih letilica.

Otporan transport

- transport je jedan od sektora koji su najteže pogođeni pandemijom COVID 19 pa se brojne kompanije u tom sektoru suočavaju sa ogromnim operativnim i finansijskim teškoćama. Komisija se iz tih razloga obavezuje na:
- jačanje jedinstvenog tržišta, npr. intenzivnije će se raditi i ulagati u završetak transevropske prometne mreže (TEN-T) do 2030., a oporavak sektora podupirat će se značajnim javnim i privatnim ulaganjima u modernizaciju prevoznih sredstava u svim vrstama prevoza.
- pravedna mobilnost za sve, npr. obezbediće se pristupačnost nove mobilnosti u svim regijama i za sve putnike, uključujući one sa smanjenom pokretljivošću, te povećati privlačnost sektora za radnike.
- povećanje sigurnosti i zaštite u transportu za sve vrste prevoza.

Iz Strategije i uopšte stanja u sektoru transporta, i to svih njegovih oblika a ne samo drumskog, može se zaključiti, znajući važnost ovog sektora privrede, da će on sigurno u budućnosti pretrpeti značajne promene i da se ozbiljno i sa mnogo pažnje i ulaganja mora pristupiti ovoj značajnoj delatnosti (Sustainable and Smart Mobility Strategy).

Primena mogućih mera oporavka kompanija u oblasti transporta pogođenih pandemijom

Tokom svog životnog veka, kompanije su kontinuirano izložene uticajima, bilo eksternim ili internim, koji uobičajeno zahtevaju određene promene same kompa-

nije. U zavisnosti od uzroka delovanja, promene mogu biti delimične, kada se menjaju samo pojedine funkcije, ili sveobuhvatne, koje predstavljaju organizacionu transformaciju kompanije ili čak sektora delatnosti. Neophodne promene se sprovode putem većih ili manjih promena sistema, strukture, procesa ili kulture. Promene strukture sredstava i strukture kapitala predstavljaju a poslovno i finansijsko restrukturiranje kompanije (Cico, S., Munikravić, M., 2017).

Promene organizacionim transformacijama dovode do kreiranja novih modela organizacija, kao što su mrežni, matrični, virtuelni itd. Takve promene uključuju reinženjering, downsizing, outsourcing itd. (Probst, T. 2003). Ove promene su uglavnom većeg obima i samim tim podrazumevaju izmene većeg broja parametara, većih vrednosti i u kratkom roku (Erić, D., Stošić, I. 2013).

Pošto ne postoji ranije iskustvo, kriza izazvana Corona virusom smatra se atipičnom. Mnoge države u svetu su donele mere tzv. lockdown, koji veruje se, nagoveštavaju recesiju. Ovaj iznenadni šok pandemije izazvao je pad i agregatne tražnje i agregatne ponude. Tražnja je smanjena, smanjenjem svih njenih komponenti: potrošnje domaćinstva, privrede, investicija i kapitalnih izdataka države. Na strani agregatne ponude je još veće smanjenje jer su pojedine kompanije drastično smanjile svoj rad ili ga potpuno obustavile (zbog karantinskog zatvaranja) radi održanja socijalne distance, te su gubici tih kompanija ogromni (World Economic Outlook).

Iz tih razloga organizacione promene kompanija, koje su najviše pogođene krizom, moraju se sprovoditi u kratkom roku, jer samo oni koji reaguju brzo u ovim okolnostima mogu obezbediti nastavak svog poslovanja.

Forme i oblici primenjivog organizacionog restrukturiranja

Stvaranje idejnih rešenja i realizacija novih ciljeva kompanije koji prate promene u okruženju i formulisanje strategije koja prati novopostavljene ciljeve, ne može se odvijati bez stalnih promena organizacionih formi (Herber, J., et al, 2000).

Sprovođenje efikasnih mera restrukturiranja će svakako poboljšati efektivnost i efikasnost poslovanja kompanija. Faktori koji kompaniju čine efektivnijom su sledeći (Handy. C., 1995):

- Stručnost i veštine menadžera – način rukovođenja, propisani standardi, rešeni međuljudski odnosi, sledbenici, odnosi moći,

- Odnosi unutar grupa – tiču se uspostavljenih ciljeva, veličine grupa, starosne strukture, kohezije, itd.
- Sistemi kažnjavanja, nagrađivanja, moći,
- Oblici strukture – grupisanje poslova po organizacionim delovima,
- Stavovi ljudi – iskustvo, trening, sposobnost, starost, itd.
- Okruženje – društvo, socijalno okruženje, ekonomsko, pravno, tehničko, itd.

3.4.7. Zaključak istraživanja

Prolazeći kroz faze životnog ciklusa kompanije su periodično izložene različitim kriznim situacijama. Pojava pandemije izazvane virusom Covid 19, označila je promenu celokupnog života ljudi i izazvala velike poremećaje u privrednoj aktivnosti u celom svetu, koji je već bio opterećen različitim konfliktima.

Pojedine privredne delatnosti su izuzetno pogođene pandemijom, čak im je na neko vreme i zabranjeno obavljanje delatnosti, zbog mera suzbijanja širenja virusa. Među tim delatnostima je i prevoz putnika. Prevozničke kompanije su došle do ivice bankrota. Iz tih razloga je neophodna brza reakcija i uspostavljanje novih oblika i načina obavljanja rada, kao uslov opstanka kompanija.

Transportne kompanije se suočavaju sa dvema krajnostima, bore se za opstanak u novonastalim kriznim uslovima poslovanja, a u isto vreme se pripremaju za buduće poslovanje koje mora biti kvalitetnije, modernije, sofisticiranije, što svakako iziskuje značajne investicije.

U novonastalim kriznim okolnostima, radi nastavka poslovanja i uopšte opstanka, restrukturiranje kompanija postaje nazaobilazno, finansijsko, a naročito organizaciono restrukturiranje ili krupna diskontinuelna promena koja dovodi do primene nekih drugih modela i formi organizacije. Takve promene uključuju reinženjering, downsizing, outsourcing, itd (Rajnović, Lj. 2003).

Donošenje Strategije održive i pametne mobilnosti Evropske Komisije, označava nužnost i zahteve za promenama, u smislu vođenja računa o održivom razvoju, životnoj sredini i upotrebi savremenih, digitalizovanih tehnika u radu, povezane i automatizovane multimodalne mobilnosti, integrisanog saobraćaja. Nalazeći se u takvim okolnostima i u našoj zemlji privredna i stručna javnost, je zauzela stav i zalaže se za uređeno poslovno okruženje, u kome će se zajedno sa institucijama pristupiti otklanjanju uzroka problema i unapređenju postojećih rešenja. Privreda ima niz konkretnih, opšte prihvatljivih predloga rešenja koja su u opštem interesu.

3.5. Odgovornost ugovornih strana u slučaju neizvršenja ugovora usled spoljnog uticaja

Posledice širenja Covid 19 u svetu, po biznis, svetsko i lokalno tržište, međunarodnu trgovinu, kao i gotovo svaku industriju pružanja usluga su dalekosežne.

Kako se veliki broj kompanija susreće sa poteškoćama u izvršavanju svojih ugovornih obaveza, mnoge od njih se pitaju mogu li nekako biti izuzeti od njihovog izvršenja, postavlja se pitanje. ko bi trebao da snosi odgovornost zbog nemogućnosti ispunjenja usled pandemije izazvne virusom COVID-19?

3.6. Domino efekat

Neki privredni subjekti se suočavaju sa zabranom izvoza njihovih proizvoda, dok se drugi susreću sa problemom potpunog zatvaranja granica država koje su deo transportnog lanca, delimičnom ili potpunom nemogućnošću obavljanja posla usle lockdown i obaveze držanja distance između zaposlenih itd. U tom smislu, oni ne mogu da ispune svoje ugovorne obaveze prema svojim prekograničnim kupcima i/ili u zemlji.

Zbog toga, izvezno orijentisana preduzeća se suočavaju sa gubitkom profita i nemogućnošću da izvrše svoje obaveze prema svojim zaposlenima i drugim ugovornim stranama (npr. svojim dobavljačima). Ovakva situacija će prouzrokovati (i već je prouzrokovala) bankrot mnogih kompanija, a naročito malih i srednjih preduzeća.

3.7. COVID-19 efekat na privredne ugovore

Imajući u vidu napred navedeno, neizbežno je da će izvršenje obaveza u odnosu na mnoge ugovore biti odloženo, prekinuto ili obustavljeno. U normalnim okolnostima poslovanja, pravilo je jasno: u slučaju neispunjenja ugovora, strana koja ga se pridržavala može zahtevati ispunjenje obaveze ili raskinuti ugovor u slučaju neispunjenja obaveze. Ona u svakom slučaju ima pravo na naknadu štete zbog neispunjenja ili neblagovremenog ispunjenja ugovora.

Pandemija COVID-19 i s njom povezane mere donete od strane država (npr. nacionalne zabrane izvoza), ipak mogu da budu uzrok značajnih okolnosti koje mogu da opravdaju neispunjenje ugovora. Ovo znači da se možda mogu primeniti izuzeci od prethodnih pravila.

Izuzeci kojima bi ugovorne strane mogle da se služe u navedenim situacijama su sledeće:

- Viša sila;
- Promenjene okolnosti („Rebus Sic Stantibus”).

Prilikom rešavanja navedenog pitanja ugovorne strane trebale da traže odgovor na pitanje da li se COVID-19 može smatrati opravdanim razlogom za neispunjenje ugovora usled više sile ili promenjenih okolnosti, pre svega u ugovoru. Ako on ne sadrži odredbe o tome, odgovor se može naći (po pravu Srbije) u merodavnom pravu nadležnom za taj ugovor.

3.7.1. Šta je to viša sila? Da li se COVID-19 može smatrati događajem koji predstavlja višu silu?

Viša sila se odnosi na događaj koji se nalazi izvan razumne kontrole ugovorne strane i koji je onemogućava u izvršenju svojih ugovornih obaveza.

Suština ovog koncepta je da ugovorna strana koja se poziva na njega, nastupanje takvog događaja nije mogla predvideti u vreme zaključenja ugovora niti je njegovo dejstvo mogla otkloniti. U takvim okolnostima, ugovorna strana koja je sprečena da izvrši obavezu usled više sile neće odgovarati za neispunjenje, odnosno zadocnjenje.

Klauzula više sile je česta u ugovorima iako nije obavezan element ugovora. Ugovorne strane mogu da preciziraju događaje koji će se smatrati višom silom, što olakšava prepoznavanje momenta kada je ona nastupila. Uobičajeno je, da ova klauzula sadrži opštu definiciju pojma, a iza toga sledi otvorena lista primera više sile, kaon a primer: prirodni događaji i katastrofe, postupci pojedinaca, rat, epidemija, pandemija, bolesti i sl.

Veoma je važno imati na umu da događaj ne mora nužno da bude nepredvidiv. Važnije je da se ovakav događaj smatra neotklonjivim. Ova klauzula se mora pažljivo ugovoriti, tumačiti i posmatrati u kontekstu okolnosti svakog pojedinačnog ugovornog odnosa.

3.7.2. Šta ako ugovor o tome ništa ne govori?

U slučaju nesaglasnosti ugovornih strana, viša sila može biti utvrđena od strane suda koji u tom slučaju odlučuje da li je događaj, npr. COVID-19, tj. njegova posledica, neposredni uzrok neispunjenja ugovora. U tom slučaju, sud će odlučivati po

pravu koje je merodavno za taj ugovor. Zaključak bi zahtevao temeljnu analizu okolnosti u svakom konkretnom slučaju.

U svakom slučaju, treba imati na umu da se od ugovorne strane uvek traži da uloži razuman trud da izvrši svoje ugovorene obaveze, pridržava se načela savesnosti i poštenja i postupa sa pažnjom dobrog privrednika.

Da bi se događaj smatrao višom silom mora da ispuni određene kumulativne uslove:

- Događaj mora da bude eksterni i nezavisan od volje ugovorne strane. Prilikom ispitivanja ovog kriterijuma treba da imate na umu da COVID-19 sam po sebi nije događaj, već će to verovatno biti jedna od njegovih posledica (npr. zabrana izvoza);
- Ugovorna strana ne može da izvrši obaveze, jer je u tome sprečena ili omećena događajem koji predstavlja višu silu. U ovom slučaju, ta ugovorna strana će morati da dokaže uzročno - posledičnu vezu između svoje nemogućnosti da ispuni ugovor i nastupanja posledice pandemije COVID-19;
- Ugovorna strana pogođena višom silom mora preduzeti sve potrebne radnje da izbegne i otkloni događaj ili njegove posledice. Koje su to radnje, zavisi od svakog konkretnog slučaja, prirode ugovora i drugih okolnosti. Na primer: u nekim industrijama (npr. IT industrija) poslodavac može da organizuje rad od kuće, što bi omogućilo nivo efektivnosti sličan onom u uobičajenim okolnostima pa nema osnova za pozivanje na višu silu; i
- Mora se dati obaveštenje o nastupanju više sile u skladu sa zakonom ili ugovornim odredbama (Zakon o obligacionim odnosima).

3.7.3. Šta ako se posledice COVID-19 mogu smatrati višom silom?

Rešavanje pitanja da li se posledice Covid 19, mogu smatrati višom silom, zavisi od ugovora. Uobičajeno je, da se u ugovoru nalaze odredbe kojima se produžava rok za ispunjenje tih obaveza ili se predviđa suspenzija ugovora dok viša sila traje. Po pravilu, ako viša sila traje duže vreme, ugovorne odredbe ovlašćuju strane da raskinu ugovor.

3.7.4. Postoji li mogućnost korišćenja instituta promenjenih okolnosti?

U zavisnosti od efekata koje COVID-19 proizvede na izvršenje ugovornih obaveza, može doći do toga da ugovorna strana otežano izvršava svoje obaveze, ali

nije sasvim onemogućena u tome. Tada bi se mogao primeniti institut promenjenih okolnosti („Rebus Sic Stantibus”).

Usled promenjenih okolnosti može da dođe do izmene ugovora i ugovornih obaveza ili da strane zajednički odluče da raskinu ugovor, ukoliko su ispunjeni sledeći uslovi:

- ako su se okolnosti značajno promenile u odnosu na one koje su postojale u momentu zaključenja ugovora;
- ove okolnosti otežavaju ispunjenje obaveze jedne ugovorne strane ili se zbog njih ne može ostvariti svrha ugovora. Veoma je interesantno da ovaj kriterijum odgovara konceptu „*Doctrine of Frustration*„, iz engleskog prava, iako je ovaj koncept veoma neuobičajen za pravne sisteme koji pripadaju evropsko-kontinentalnom pravu, kao pravo Srbije. U praksi se ovaj kriterijum najteže ispunjava;
- ako je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanjima ugovornih strana;
- ukoliko bi, po opštem mišljenju bilo nepravično održati ugovor na snazi takav kakav je; i
- ako strana koja se poziva na promenjene okolnosti nije bila dužna da u vreme zaključenja ugovora uzme u obzir te okolnosti ili ih nije mogla izbeći ili otkloniti.

Obaveštenje da je nastupila promena okolnosti i zahtev za raskid ugovora moraju biti dati pre dospelosti ugovorne obaveze. Ako se ugovorne strane ne mogu sporazumeti o izmeni ili raskidu ugovora, strana koja otežano ispunjava obaveze može tražiti da se ugovor raskine obraćanjem sudu, koji u konkretnom slučaju ceni ispunjenost uslova za raskid ugovora, u kom slučaju teret dokazivanja leži na onoj strani koja tvrdi da je ovakva promena okolnosti nastupila.

Takođe, čak i ako su svi navedeni uslovi ispunjeni, može da postoji prepreka regulisana samim ugovorom, zato što prema srpskom pravu, stranke imaju mogućnost prethodnog odricanja od prava da raskinu ugovor zbog promenjenih okolnosti, osim ako je to u suprotnosti sa principom savesnosti i poštenja. Konačno, sasvim je neizvesno kako će svet izgledati nakon pandemije COVID-19. Jedna stvar je ipak izvesna: kompanije će morati više pažnje da posvete izradi ugovora i onih elemenata o kojima je bitno voditi računa prilikom zaključivanja ugovora.

3.8. Viša sila (vis maior, force majeure, Act of God)

Kao što je napred navedeno, viša sila predstavlja činjenicu za koju se vezuje nastanak promena ili prestanak nekog pravnog odnosa. Zakon o obligacionim odnosima Srbije ne daje definiciju pojma više sile.

Ali, Zakon istu pominje u odredbama koje se tiču nemogućnosti ispunjenja ugovorne obaveze, odgovornosti za štetu, kao i odredbama u vezi sa ugovorima u pravnom prometu, na osnovu čega se može definisati mogući uticaj dejstva više sile, na sledeći način:

Viša sila može dovesti do nemogućnost ispunjenja ugovorene obaveze. Odredbama ZOO je propisano da kada je ispunjenje obaveze jedne strane u postalo nemoguće zbog događaja za koji nije odgovorna ni jedna ni druga ugovorna strana, gasi se i obaveza druge strane, a ako je ova nešto prethodno ispunila, može zahtevati vraćanje po pravilima o vraćanju stečenog bez osnova. Takođe je propisano da u slučaju delimične nemogućnosti ispunjenja zbog događaja za koji nije odgovorna ni jedna ni druga strana, druga strana može raskinuti ugovor ako joj delimično ispunjenje obaveze ne odgovara. U tom slučaju ugovor ostaje na snazi, a druga strana može da zahteva srazmerno smanjenje svoje obaveze (ZOO). Takođe, zakon propisuje da je jedan od načina prestanka obaveze nemogućnost njenog ispunjenja usled okolnosti zbog kojih dužnik ne odgovara.

Autor smatra da je potrebno biti veoma oprezan sa raskidom ugovora u ovim slučajevima, jer je neophodno dobro proceniti svaki konkretan slučaj. U svakom slučaju, posledice nemogućnosti izvršenja obaveze zavise prvenstveno od uslova dejstva više sile koje su strane predvidele u ugovoru, jer ugovor predstavlja prvi osnov ka analizi kako postupiti u konkretnom slučaju. Zatim sledi, priroda obaveze i ugovornog odnosa, što može dati odgovore na brojna pitanja kao npr. da li je ispunjenje u roku bitan element ugovora, da li je obavezu uopšte moguće ispuniti naknadno, da li neispunjenjem obaveze jedne strane, ugovor gubi svoju svrhu itd.

3.8.1. Oslobađanje ugovorne odgovornosti za štetu

Odredbama zakona, koje se odnose na oslobađanje od ugovorne odgovornosti za štetu zbog povrede ugovorne obaveze, propisano je, da se dužnik oslobađa odgovornosti za štetu ako dokaže da nije mogao da ispunji svoju obavezu onako

kako je predviđeno, zbog okolnosti nastalih posle zaključenja ugovora koje nije mogao sprečiti, otkloniti ili izbeći (ZOO).

Dakle, karakteristike više sile u smislu ZOO su sledeće:

- Viša sila je eksterni događaj (uzrok štete se nalazi izvan stvari ili delatnosti subjekta);
- Dejstvo spoljnog događaja se nije moglo predvideti, izbeći ili otkloniti
- Dejstvo spoljnog događaja direktno targetira obavezu.

Shodno navedenom, uvođenje vanrednog stanja se definitivno može smatrati višom silom, ali je bitno imati u vidu da ovakvo dejstvo više sile ne oslobađa automatski ugovornu stranu obaveze, već je neophodno da ista ima direktan tj. neposredan uticaj na mogućnost ispunjenja obaveze.

To znači, da nije moguće pozivati se na višu silu ako je ona samo posredno uticala na ispunjenje ugovorne obaveze (npr. zakupac nije privređivao pa nije zaradio dovoljno novca da mu je isplativo plaćanje zakupnine ili proizvodni subjekt nije imao uobičajenu potrebu za sirovinama te ne želi poručivati ugovorom definisanu mesečnu količinu sirovine koja je ugovorena radi davanja popusta na cenu sirovine).

Dakle, potrebno je voditi računa da li viša sila pogađa konkretnu obavezu ili samo obveznika i njegov interes. U drugom slučaju, treba razmotriti primenu instituta promenjenih okolnosti.

3.9. Promenjene okolnosti (*rebus sic stantibus*)

Ukoliko konkretna situacija ne targetira mogućnost izvršenja obaveze, već obveznika i njegov ugovorni interes, primenjuju se pravila o raskidu ili izmeni ugovora promenjenih okolnosti (*rebus sic stantibus*).

ZOO propisuje da ukoliko posle zaključenja ugovora nastupe okolnosti koje otežavaju ispunjenje obaveze jedne strane, ili ako se ne može ostvariti svrha ugovora, a u jednom i u drugom slučaju u toj meri da je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanjima ugovornih strana i da bi po opštem mišljenju bilo nepravično održati ga na snazi, takav kakav je, strana kojoj je otežano ispunjenje obaveze, odnosno strana koja zbog promenjenih okolnosti ne može ostvariti svrhu ugovora može zahtevati da se ugovor raskine (ZOO).

Za ovaj institut je karakteristično, da okolnosti koje su od značaja za raskid ili izmenu ugovora, moraju biti takve da ih ugovorna strana koja se na njih poziva nije mogla izbeći ili savladati, da su nastale pre dospelosti obaveze, kao i da su takvih razmera da se usled njih gubi svrha samog ugovora.

U ovom slučaju raskid ugovora se može tražiti samo sudskim putem, što otežava situaciju u kojoj je potrebno hitno rešavanje novonastalog problema, te se postavlja pitanje da li ovaj institut uopšte može u ovoj situaciji ostvariti svoju svrhu ili je najbolje da ugovorne strane same regulišu novonastalu situaciju sporazumno uz međusobno razumevanje i popuštanje, a uz uzimanje u obzir pravila ovog instituta.

Takođe, sud ceni koje okolnosti imaju značaj izvanrednog događaja zbog kog se može tražiti izmena ili raskid ugovora.

Specifičnost ovog instituta podrazumeva i mogućnost dodeljivanja naknade štete drugoj strani, a od strane koja je tražila raskid. Šteta mora dokazati, pri čemu se ceni niz relevantnih okolnosti.

Svakako, ugovor se neće raskinuti ako ugovorna strana koja nije pogođena promenjenim okolnostima, prihvati pravičnu izmenu ugovornih uslova.

Na kraju, strana koja ima nameru da traži raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti dužna je da o tome odmah nakon nastanku promenjene okolnosti, obavesti drugu stranu o nameri raskida ugovora. Ovo ujedno može biti inicijalni akt koji bi vodio ka nekom sporazumnom raskidu ugovornog odnosa ili redefinisane ugovornih obaveza.

Velike i nagle promene nastale nizom mera preduzetih povodom pandemije COVID-19 opravdan su osnov primene pravila o raskidu ili izmeni ugovora zbog promenjenih okolnosti, ukoliko je ispunjenje ugovorne obaveze otežano ili bi opstanak ugovora mogao biti fatalan za ekonomsko stanje ugovorne strane.

Takođe, pandemija COVID-19, kao i ograničavajuće mere nadležnih organa sve više dobijaju karakteristike više sile zbog kojih se ugovorne obaveze ne mogu izvršiti, što dovodi do osnovanosti pozivanja na nemogućnost ispunjenja obaveze usled više sile.

Svakako, potrebno je imati u vidu, da se oba instituta primenjuju izuzetno, kao i da se ne može sa sigurnošću predvideti kakav će krajnji efekat ova situacija proizvesti, niti kakav će kasniji stav sudova biti povodom ovog pitanja.

Dakle, viša sila je prirodni događaj ili ljudska radnja koja se nije mogla predvideti ili sprečiti, a usled kojih je nastupila šteta, s tim da se ljudska radnja nije mogla pripisati u krivicu lica na koje bi inače padala odgovornost. Ljudske radnje mogu biti i razne upravne mere, zabrana uvoza, izvoza, ograničenja, promena propisa i sl.

Kada su u pitanju drugi eksterni uticaji potrebno je utvrditi da li ispunjavanju navedene uslove da bi bili osnov za oslobađanje od odgovornosti u slučaju neizvršenja ugovornih obaveza.

IV. MEĐUNARODNI UGOVORI I NJIHOVA PRIMENA U SRBIJI

4.1. Pojam spoljnih poslova

Spoljni poslovi su svojstveni suverenim državama kao teritorijalnim ljudskim zajednicama.

U savremenoj literaturi:

- prvo značenje koje se pridaje pojmu spoljni poslovi, ili spoljnopolitička vlast je ovlašćenje države da vodi spoljnu politiku.

Tako shvaćeni:

- spoljni poslovi ili spoljnopolitička vlast, atribut su suvereniteta države,
- odnosno izjednačavaju se sa samim suverenitetom.
- kao suštinski element države, idntitični su sa državnošću.

Imajući u vidu da se spoljni poslovi određuju kao suštinski element države, prema tradicionalnoj pravnoj nauci koja ne izjednačava državu i pravo, spoljni poslovi odnosno spoljnopolitička vlast nisu konstituisani kroz pravni poredak, tako da se pre određuju kao „prirodni, poslovi države, odnosno „prirodna vlast.

Pojam spoljnih poslova sa pravnom teorijom podele vlasti, odnosno spoljnopolitičke vlasti, doživljava svojevrni obrt. U smislu teorije podele vlasti, vršenje spoljnih poslova, odnosno spoljnopolitička vlast, ne dovodi se više u vezu samo sa državom kao celinom, već se sagledava u vezi sa jednom specijalnom funkcijom ili organom, odnosno organima, koji u okviru države vrše te poslove, što vodi određivanju spoljnih poslova kao pravnog fenomena.

U tom, pravnom smislu, vršenje spoljnih poslova. odnosno spoljnopolitička vlast, određuje se ustavno-organizaciono kao ustavnopravna nadležnost za odlučivanje o međunarodnim odnosima države, dok se u ustavno-materijalnom smislu određuje kao delovanje sa primarnim i neposrednim međunarodnopravnim dejstvom, ne samo u području neposrednog upravljanja državom, već i u području ljudskih prava. Izloženo određenje spoljnih poslova u materijalnom smislu nesumnjivo se može dublje sagledati.

Međutim, pre nego što se potpunije odredi sadržina spoljnih poslova, potrebno je odrediti odnos između dva izložena određenja spoljnih poslova.

4.1.1. Priroda i sadržina spoljnih poslova

Spoljni poslovi, odnosno njihovo vršenje, pravni je fenomen, zbog toga što su instrumenti kojima se spoljni poslovi vrše po svojoj sadržini pravni, a u većini slučajeva, pravno je uređen postupak njihovog preduzimanja. Imajući u vidu činjenicu da spoljne poslove vrši država i njeni organi, može se istaći da su spoljni poslovi, odnosno njihovo vršenje, zapravo nacionalni poslovi isto kao što je spoljna politika nastala u unutrašnjoj politici. Prema tome, ishodište spoljnih poslova, odnosno njihovog vršenja, unutrašnji pravni poredak države.

Inostrani poslovi predstavljaju:

- područje državnog autoritativnog istupanja,
- zasnovanog na međunarodnom pravu i u njegovim okvirima,
- na način uređenim unutrašnjim pravom,
- prema drugim državama,
- međunarodnim organizacijama i u određenim slučajevima,
- stranim državljanima,
- u cilju zaštite prava i na ustavan način utvrđenih državnih interesa i prava i interesa domaćih državljana i pravnih lica.

Svaka oblast državnog delovanja sastoji se iz užih grupa srodnih poslova.

U najširem materijalnom smislu, spoljni poslovi se vrše:

- uspostavljanjem,
- održavanjem i prekidanjem diplomatskih odnosa,
- vršenjem diplomatske i konzularne zaštite,
- učestvovanjem u radu međunarodnih organizacija,
- zaključivanjem međunarodnih ugovora itd.

U teoriji je bilo pokušaja sistematizovanja poslova koji spadaju u spoljne poslove, odnosno koje obuhvata vođenje spoljne politike, a koji su pretežno u nadležnosti izvršne vlasti.

4.2. Nadležnost za zaključivanje međunarodnih ugovora

Medjunarodni ugovori, odnosno njihovo zaključivanje i izvršavanje, matrija su ustavnog prava. Ustavi uređuju materiju zaključivanja i izvršavanja medjunaradnih ugovora. Za naučnu analizu zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora nephodno je ukazati na činjenicu da su u teoriji izloženi ne samo stavovi o pravnoj

prirodi celine postupka zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora, već i shvatanja o pravnoj prirodi pojedinih faza u tom, ili tim procesima.

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine predviđa da spoljna politika Republike Srbije počiva na opštepriznatim principima i pravilima međunarodnog prava. Međunarodni položaj Republike Srbije i odnosi sa drugim državama i međunarodnim organizacijama spadaju u nadležnost Republike Srbije, ali je u Autonomnoj pokrajini Vojvodini doneseno nekoliko odluka i uspostavljeno nekoliko organa koji protivureče isključivoj republičkoj nadležnosti u sferi spoljnih poslova i to:

- Pokrajinski sekretarijat za regionalnu i međunarodnu saradnju i
- Kancelarija za pridruživanje EU AP Vojvodine.

Ustav Republike Srbije:

- utvrđuje pojedine vidove spoljnih poslova i
- poverava ih u nadležnost različitim državnim organima.

Prema odredbama Ustava, nadležnosti državnih institucija su u ovoj oblasti podeljene na sledeći način:

Vlada Republike Srbije:

- utvrđuje i vodi spoljnu politiku dok;

Narodna skupština:

- Potvrđuje međunarodne ugovore kada je zakonom predviđena obaveza njihovog potvrđivanja
- Vršiti i druge poslove.

Predsednik države:

- Predstavlja Republiku Srbiju i zemlji i inostranstvu osnovu predloga Vlade postavlja i ukazom opoziva ambasadore i da prime akreditivna i opozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika.

Ovako postavljene odredbe, sadrže jasniju raspodelu nadležnosti između pojedinih ustavnih organa u sferi spoljne politike, ipak i novi Ustav, sadrži izvesne praznine, odnosno ne predviđa pojedine, čak i uobičajene spoljne poslove, uočljiv je izostanak ustavnih odredbi o nadležnosti za izdavanje ratifikacionih instrumenata i o nadležnosti za odlučivanje o članstvu u međunarodnim organizacijama.

4.2.1. Međunarodni poslovni ugovori

Ideja autora je da u ovom radu pruži osnovna znanja o najznačajnijim pravnim pitanjima relevantnim za oblast ugovora međunarodnog poslovnog prometa. Analizom tema iz teksta sa aspekta domaćeg i uporednog prava, međunarodnih konvencija, sa posebnim osvrtom na pitanja značajna za poznavanje pravnih aspekata međunarodnih poslovnih transakcija. Središte istraživanja autora ovog teksta usmereno je na najznačajniji ugovor međunarodnog poslovnog prometa, ugovora o međunarodnoj prodaji kao i na osnovna pitanja vezana za rešavanje sporova koji proističu iz međunarodnih poslovnih odnosa. Analiza ovih instituta praćena je brojnim drugim pitanjima čije poznavanje čini neophodan atribut razumevanja operacija međunarodnog poslovnog prometa.

4.2.2. Pojam međunarodnog ugovora u unutrašnjem pravu

Unutrašnje pravo u svojim pravnim aktima, sadrži odredbe o međunarodnim ugovorima. Odredbe unutrašnjeg prava koje su posvećene međunarodnim ugovorima (Ustav RS) sadrže rešenja:

- postupku zaključivanja međunarodnih ugovora,
- parlamentarnom potvrđivanju i objavljivanju međunarodnih ugovora
- mestu međunarodnih ugovora u hijerarhiji normi unutrašnjeg pravnog poretka, itd.

Primena odredbi unutrašnjeg prava koje se odnose na:

- međunarodne ugovore,
- na postupak njihovog zaključivanja i
- na njihovo izvršenje.

Ustavno pravo određivanje međunarodnih ugovora može da se shvati kao pozivno pravo ustavno određenje, odnosno kao određenje međunarodnih ugovora u ustavnim normama i kao određenje međunarodnih ugovora u perspektivi ustavnog prava kao grane unutrašnjeg pravnog sistema. Ustav Republike Srbije ne sadrži određenje međunarodnog ugovora.

4.2.3. Bečka konvencija u domaćem pravu

Bečka konvencija o ugovornom pravu ratifikovana je Uredbom Saveznog izvršnog veća SFRJ koja je doneta 06.05.1970. godine. Imajući u vidu da je Konvencija međunarodno pravo obavezivala Srbiju. Od značaja za određivanje pojma međunarodnog ugovora u unutrašnjem pravu je razmatranje mesta ove konvencije (kao i

drugih međunarodnih ugovora) u hijerarhiji pravnih akata u unutrašnjem pravnom poretku Srbije i njenoj odredbi koja određuje pojam međunarodnog ugovora. Bečka konvencija o ugovoronom pravu republike Srbije ima onaj položaj koji je Ustav odredio svim međunarodnim ugovorima, odnosno jače pravne snage u odnosu na zakone i druge akte.

4.2.4. Zakonsko određivanje međunarodnih ugovora

Zakonsko određivanje međunarodnog ugovora sadržano je u Zakonu o zaključivanju i izvršavanju međunarodnih ugovora, koji predviđa da se međunarodnim ugovorom smatra ugovor koji SFRJ (odnosno RS) zaključi u pismenom obliku sa jednom ili više država ili sa jednom ili više međunarodnih organizacija, koji je regulisan međunarodnim pravom.

Na osnovu izloženog može se utvrditi da je u unutrašnjem pravnom poretku međunarodni ugovor onaj sporazum koji kumulativno ispuni sledeće kriterijume:

- da ga je zaključila država kao subjekt međunarodnog prava,
- da je zaključen u pismenom obliku,
- da je, ili da su ugovorni partneri subjekti međunarodnog prava,
- da je regulisan međunarodnim pravom.

4.2.5. Objavljivanje međunarodnih ugovora

Ustav Republike Srbije propisuje da su potvrđeni međunarodni ugovori:

- sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije,
- da se neposredno primenjuju i
- da moraju da budu u skladu sa Ustavom.

Imajući u vidu navedeno, može se postaviti pitanje da li je objavljivanje međunarodnih ugovora u pravnom poretku Republike Srbije obavezno i ako jeste kakavo je njegovo pravno dejstvo. Izostanak izričitog navođenja objavljivanja međunarodnih ugovora treba tumačiti odredbom Ustava, koja predviđa da se svi zakoni i svi drugi opšti akti objavljuju pre stupanja na snagu, a da na snagu stupaju najranije osmog dana od dana objavljivanja, odnosno da mogu da stupe na snagu ranije samo ako za to postoje naročito opravdani razlozi, utvrđeni prilikom njihovog donošenja.

Budući da je odredba o međunarodnim ugovorima *lex specialis*, ali da nije u potpunosti različita od odredbe kojom se predviđa objavljivanje zakona i drugih

opštih akata, treba stati na stanovište da je objavljivanje međunarodnih ugovora obavezno.

4.2.6. Stupanje na snagu i početak primene u unutrašnjem pravu

Bečka konvencija o ugovornom pravu reguliše stupanje na snagu međunarodnih ugovora u međunarodnom pravu, ali ne određuje trenutak od kada se ugovori primenjuju u unutrašnjem pravu država.

Prema odredbama Ustava Republike Srbije, mogu se zastupati različiti stavovi u pogledu vremena od kojeg treba započeti primenu, ili izvršenje međunarodnog ugovora u pravu Republike Srbije.

Ustav predviđa da su potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije, što navodi na pomisao da međunarodni ugovori svojstvo sastavnog dela pravnog poretka, a time i primenjivost u unutrašnjem pravnom poretku, stiču od trenutka ustavnopravne ratifikacije.

Prema drugom tumačenju, zasnovanom na odredbi člana 196. stav 4. Ustava koji predviđa da zakoni i druga opšta akta stupaju na snagu najranije osmog dana od dana objavljivanja, odnosno da mogu da stupe na snagu ranije samo ako za to postoje naročito opravdani razlozi, utvrđeni prilikom njihovog donošenja.

Imajući u vidu izloženo, moglo bi se zastupati stanovište prema kome međunarodni ugovori treba da se primenjuju od trenutka kada na snagu stupe akti kojima je izvršena njihova ustavnopravna ratifikacija – najranije osmog dana od dana objavljivanja, ili izuzetno i ranije, ako za to postoje naročito opravdani razlozi. Ovo shvatanje je zanovano na doslednom učenju o transformaciji međunarodnog prava u unutrašnje.

Prema trećem shvatanju međunarodni ugovori u unutrašnjem pravu, mogli bi da se primenjuju od svog stupanja na snagu u međunarodnom pravu, a svoj osnov bazira na odredbi člana 18. stav 3. Ustava koji predviđa da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače saglasno međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava. Imajući u vidu da standardi ljudskih i manjinskih prava mogu da budu sadržani u međunarodnim ugovorima, jasno je da tksvi ugovori moraju da budu važeći, a da bi bio važeći mora da stupa na snagu u međunarodnom pravu.

4.2.7. Primena međunarodnih ugovora

Ustav Republike Srbije propisuje da su potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo pravnog poretka Srbije i da se neposredno primenjuju. U uporednom pravu neposredna primena međunarodnih ugovora znači direktnu primenu, primenu koja nije uslovljena prethodnim donošenjem akata, najčešće zakonodavnih, koji bi implementirali ugovor.

4.3. Položaj međunarodnih ugovora u hijerarhiji unutrašnjeg prava

Prema odredbama Ustava Republike Srbije potvrđeni međunarodni ugovori su sastavni deo pravnog poretka i moraju da budu u skladu sa Ustavom, a prema odredbi člana 194. stav 5. Ustava zakoni i drugi opšti akti doneseni u Republici Srbiji ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima. Izložene ustavne odredbe u stvari znače da su potvrđeni međunarodni ugovori na hijerarhijskoj lestvici pravnog poretka Republike Srbije iznad zakona i drugih opštih akata, ali ispod Ustava. Takva hijerarhija je prihvaćena skoro u svim zemljama koje kao najviši akt imaju Ustav. Za zemlje članice Evropske unije, najviši pravni akt je Lisabonski sporazum kojim je osnovana Evropska unija.

Skica 5. Izvori prava u EU.

Izvor: <http://www.orbus.one/aktua/2017/aktua4380.htm>

4.3.1. Odnos između međunarodnog ugovora i ostalih izvora prava

Odnos između međunarodnog ugovora i prava nižeg ranga u Republici Srbiji treba sagledati kao odnos između potvrđenog međunarodnog ugovora sa jedne strane, i zakona i oidzakonskih opštih akata sa druge strane. Za odnos između međunarod-

nih ugovora i prava nižeg ranga u osnovi važi da se u slučaju da navedeni akti sadrže različita rešenja smatra da međunarodni ugovori imaju više mesto u hijerarhihi pravnih normi.

To prvenstvo znači da ako je neko pitanje na drugačiji način uređeno međunarodnim ugovorom koji može da bude primenjen, nego što je uređeno zakonom Republike Srbije ili podzakonskim opštim aktom, primeniće se norma međunarodnog ugovora. Izloženi odnos između međunarodnih ugovora i akata slabije pravne snage regulisan je i odredbama pojedinih zakona. Tako je primera radi, zakonom koji uređuje sukob zakona sa propisima drugih zemalja predviđeno da se odredbe tog zakona primenjuju ako međunarodno - privatnopravni odnos nije regulisan drugim zakonom ili međunarodnim ugovorom.

Takođe, zakonom koji uređuje opštei upravni postupak, predviđeno je da u opštem upravnom postupku organi komuniciraju sa inostranim organima preko saveznog organa nadležnog za inostrane poslove, ako međunarodnim ugovorom nije predviđena mogućnost neposrednog opštenja.

Propisima koji uređuju krivični postupak, predviđeno je da će se izdavanje okrivljenih ili osuđenih lica vršiti po odredbama međunarodnih ugovora, a po odredbama navedenog zakona, ukoliko međunarodni ugovor ne postoji, ili određena pitanja njime nisu regulisana, što ustvari podrazumeva da će se primenjivati ukoliko nešto drugo nije određeno.

Ipak, izloženi odnos između međunarodnog ugovora i Zakona može da bude i posledica jednog vida primene pravila *lex specialis derogat legi generali*.

Hijerarhijsko viši rang međunarodnog ugovora u odnosu na zakone znači da je moguće izbeći konflikt normi sadržanim u tim aktima posredstvom nadležnosti Ustavnog suda da odlučuje o saglasnosti zakona i drugih opštih akata sa potvrđenim međunarodnim ugovorom, što se u Ustavu Republike Srbije iz 2006. godine izričito predviđa.

Ocenjivanje usklađenosti pravnih akata slabije pravne snage sa hijerarhijsko višim međunarodnim ugovorima ipak u pravnom poretku Republike Srbije može da bude problematično. U slučaju da je međunarodni ugovor specijalne, posebne prirode (na primer bilateralni ugovor), može se postaviti pitanje da li superiornost takvog akta znači i neophodnost usklađivanja opštih akata slabije pravne snage sa posebnim odredbama, ili režimom koji su ustanovljeni ugovorom.

Odgovor, zbog sistematskog karaktera pravnog poretka, mora biti negativan. Međunarodni ugovor, kada se ozakoni predstavlja individualni zakon, pošto određuje naše odnose samo sa jednom državom.

Kao individualni zakon uopšte, tako i ozakonjeni ugovor:

- ne ukida zakone opšteg karaktera;
- on samo izuzima naše odnose sa jednom određenom državom ispod opštih zakonskih propisa i
- stavlja pod naročite propise.

Dakle, i u slučaju da međunarodni ugovor ima jaču pravnu snagu, u određenim slučajevima, kada je njegova opštost slabijeg karaktera, kao i da mora da važi pravilo *lex superior specialis non derogat legi inferior generali*.

Izloženo tumačenje podržava i rubrum člana 194. Ustava koji propisuje da zakoni i drugi opšti akti ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima, a koji glasi „Hijerarhija domaćih i međunarodnih opštih akata,,.

Ipak, rešenje prema kome međunarodni ugovori imaju jaču pravnu snagu od zakona nije bez osnova. U slučaju da je reč o ugovoru koji za svoju primenu zahteva donošenje ili promenu zakona, dakle kada je reč o posredno primenjivom ugovoru, predviđanje jače pravne snage ugovora jedini je način osiguranja delotvorne primene i izvršavanja ugovora.

U takvim slučajevima treba prihvatiti stanovište da nesaglasnost prethodni ili naknadno donesenih zakona sa odredbama ugovora koji je posredno primenjiv, stvara obavezu usklađivanja koju bi izvršilo nadležno predstavničko telo, odnosno rađa mogućnost usklađivanja posredstvom kasiranja koje bi preuzeo Ustavni sud Republike Srbije.

U jugoslovenskom pravu bilo je slučajeva da zakoni nisu usklađeni sa odredbama međunarodnih ugovora. Rešenje, preme kome međunarodni ugovori imaju jaču pravnu snagu u odnosu na zakone, podrazume i da bi promena zakona u kojima su sadržane odredbe prema kojima se daje prednost u primeni međunarodnih ugovora nad odredbama tih zakona, bila suprotna ustavnom pravu Republike Srbije.

4.3.2. Odnos između međunarodnog ugovora i prava istog ranga

Ukoliko se prihvati shvatanje prema kome međunarodni ugovori, u unutrašnjem pravnom poretku Republike Srbije, imaju nižu pravnu snagu od ustavne (osim međunarodnih ugovora kojima se garantuju ljudska i manjinska prava), ali su na

hijerarhijskoj lestvici opštih pravnih akata unutrašnjeg prava iznad zakona i podzakonskih opštih akata, utoliko se može doći do zaključka da, za međunarodni ugovor pravo istog ranga čine drugi međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava.

Odnos između međunarodnih ugovora iste pravne snage u unutrašnjem pravu regulisan je načelima *lex specialis derogat legi generali* i *lex posterior derogat legi prior*.

Načelno, domaća pravna teorija podržava izloženo stanovište ističići da ukoliko bilateralna i multilateralna konvencija sadrže različita pravila, a obe imaju uslove da budu primenjene, utoliko će se, po pravilu, primenjivati norma bilateralne konvencije koja se javlja kao *lex specialis* u donosu na multilateralnu konvenciju.

Pojedini međunarodni ugovori koji obavezuju Republiku Srbiju izričito uređuju svoj odnos prema drugim međunarodnim ugovorima. Tako na primer Bečka konvencija o konzularnim donosima iz 1963. godine, predviđa u članu 73. da odredbe te konvencije ne diraju u druge međunarodne sporazume koji su na snazi u odnosima između država ugovornica u tim odnosima.

U pojedinim oblastima društvenog života, izloženi odnos prema kojem nome bilateralnog sporazuma kao specijalne derogiraju primenu normi multilateralnog ugovora ne poštuje se dosledno u praksi. Tako se na primer, u konzularnoj praksi i pored izložene odredbe Bečke konvencije o konzularnim odnosima, primenjuje Bečka konvencija, ako raniji bilateralni sporazum predviđa manje povoljan postupak.

Takođe, u oblasti međunarodne pravne pomoći važi pravilo, da kada je neko pitanje pravne pomoći između dve države uređeno bilateralnim ugovorom, ali istovremeno i višestranim ugovorom koji važi za obe države, primenjivaće se bilateralni ugovor u skladu sa pravilom *lex specialis derogat legi generali*, ali može se primeniti i multilateralni ugovor, ukoliko bilateralni na njega izričito upućuje ili ako je on povoljniji za obe strane ugovornice.

4.3.3. Odnos između međunarodnog ugovora i prava višeg ranga – kontrola ustavnosti

Ustav Republike Srbije propisuje mogućnost da Ustavni sud odlučuje o saglasnosti potvrđenih međunarodnih ugovora sa Ustavom, ali jasno značenje te odredbe treba dopuniti sa dve načelne primedbe:

- Svi međunarodni ugovori nisu po Ustavu, u pogledu svoje pravne snage, jedinstvena kategorija pravnih akata. Ustav popisuje da su ljudska i manjinska prava zajemčena potvrđenim međunarodnim ugovorima zajemčena i ustavom, čime im priznaje ustavnu snagu.

Čini se da tumačenje tog člana vodi stavu da sadržina ugovora koji predviđaju prava i slobode, ne može biti predmet ocene materijalne usaglašenosti sa Ustavom, jer su takva prava i slobode u rangu ustavnih prava (np. mogu se štiti ustavnom žalbom). U takvom slučaju zakon o ratifikaciji mogao bi da bude proglašen neustavnim samo zbog formalne neusaglašenosti.

- Druga napomena je sistemskog karaktera. Ustavni sud Republike Srbije odlučuje i o usklađenosti zakona sa potvrđenim međunarodnim ugovorima. Izložena odredba je u funkciji osiguranja da se zakonima koji se donose za sprovođenje međunarodnog ugovora (ako je potrebno) ne odstupi od međunarodnih obaveza koje su ugovorom preuzete.

Pošto takvi zakoni podležu i kontroli ustavnosti, može se postaviti pitanje kakav je smisao eventualne neustavnosti zakona koji je u skladu sa međunarodnim ugovorima zbog čijeg je sprovođenja donesen. Treba stati na stanovište da je (ne)ustavnost takvih zakona i (ne)ustavnost međunarodnih ugovora sa kojima su u skladu, a zbog čijeg su sprovođenja doneseni.

Posebna pitanja od značaja za ustavnost međunarodnih ugovora su:

- da li ugovorni režim koji je različit u odnosu na zakonsko regulisanje može da utiče na jednakost ljudi i
- da li na taj način može da bude neustavan i
- da li različiti ugovori iste vrste mogu da beneficijare stave u nejednak položaj.

Takav slučaj može da nastupi npr:

- u slučaju ugovora o izbegavanju dvostrukog oporezivanja koji sadrži različite odredbe i dovode beneficijare u nejednak položaj, ili npr.
- u slučaju sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina kojima se predviđaju različita rešenja.

4.4. Tumačenje međunarodnog ugovora u Republici Srbiji

U pravnom poretku Republike Srbije, osim člana 18. stav 3. Ustava i pojedinih članova zakona koji su od značaja za tumačenje međunarodnih ugovora i koji će na odgovarajućem mestu biti izloženi, nema izričitih odredbi o tumačenju međuna-

rodnih ugovora. Sa iznetog pitanje tumačenja međunarodnog ugovora u unutrašnjem pravu Republike Srbije mora da obuhvati pitanja nadležnosti za tumačenje međunarodnih ugovora.

Iznalaženje pravog smisla normi međunarodnog ugovora sastavni je deo primene i izvršavanja međunarodnog ugovora. U tom smislu u Republici Srbiji, kao i u uporednom pravu tumačenje međunarodnog ugovora vrše organi koji ga primenjuju, odnosno izvršavaju, tako da se svaki državni organ koji u svom delokrugu rada dolazi u dodir sa međunarodnim ugovorom može pojaviti u svojstvu tumača.

Ipak za sagledavanje pravne prirode međunarodnog ugovora od značaja je da se razmotri kakav je odnos između sudske i izvršne vlasti u pogledu tumačenja međunarodnih ugovora i da li postoji mogućnost da Narodna skupština Republike Srbije vrši „autentično„ tumačenje međunarodnog ugovora.

4.5. Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji robe

Unifikacija prava u domenu međunarodne prodaje robe je najbolji način prevazilaženja prepreka u međunarodnoj trgovini. Međutim, u praksi se pokazalo da je veoma teško postići konsenzus među državama. Zato se nude i alternativni metodi kao što je harmonizacija prava. Harmonizacija prava podrazumeva smanjenje rizika između nacionalnih pravnih sistema, bez nametanja jedinstvene forme i sadržine harmonizovanih zakona. (Draškić et al. 2005). Harmonizacijom se ne postiže jednoobraznost, već se samo vrši približavanje pravnih sistema (Graves, J., 2006).

Usvajanjem uniformnih pravila koja se primenjuju na ugovore zaključene u različitim pravnim, ekonomskim i socijalnim sistemima otklanjaju se prepreke u odvijanju međunarodnih poslovnih transakcija, čime se doprinosi razvoju međunarodnog prometa i ostvarenju pravne sigurnosti uopšte (Vukadinović, D.R., 2012).

Na osnovu ovih težnji, razvila se ideja o kreiranju takvog uniformnog prava koje će biti u stanju da pobedi najvećeg neprijatelja međunarodnih poslovnih transakcija – nacionalne granice. One su smetnja za subjekte različitih država, posebno za privredne subjekte koji učestvuju u međunarodnom poslovnom prometu, s obzirom da se u odsustvu univerzalnih pravila, na svakoga od njih primenjuje različito nacionalno pravo.

U cilju otklanjanja barijera u funkcionisanju međunarodnih poslovnih transakcija, usvajaju se uniformna pravila koja se primenjuju na ugovore zaključene u različitim pravnim, ekonomskim i socijalnim sistemima. Time se doprinosi razvoju me-

đunarodnog prometa i ostvarivanju pravne sigurnosti u poslovanju (Đurović, R. 2000). Zbog toga je unifikacija ugovornog prava, a posebno prava međunarodne prodaje postala konstantna težnja poslovnih učesnika, nacionalnih zakonodavstava i pravne doktrine.

Konferencija ujedinjenih nacija o ugovorima u međunarodnoj prodaji robe održana u Beču od 1080. godine, prihvatila je konvenciju UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe, poznatu kao Bečka konvencija. Konvencija je rezultat dogodišnjeg rada prdstavnika država sa različitim pravnim sistemima u okviru UNCITRAL-a (Komisija UN za međunarodno trgovinsko pravo) i predstavlja univerzalni akt međunarodnoj prodaji robe.

Konvencija o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe iz 1980. godine, nastala je kao rezultat rada UNCITRAL-a, sa ciljem unifikacije prava međunarodne prodaje roba. Imajući u vidu broj država koje su je ratifikovale, može se reći da je pomenuti cilj realizovan.

Bečka konvencija je u Jugoslaviji stupila na snagu 1988. godine i smatra se opštim pravom međunarodne prodaje u Evropi.

Prema odredbama Konvencije, da bi ista bila u primeni, potrebno je da se ispune sledeći uslovi:

- Uslovi vezani za ugovor o prodaji robe – primena *ratione materie*,
- Uslovi vezani za međunarodni karakter ugovora,
- Što podrazumeva da je ugovor zaključen između strana koja imaju svoja sedišta na teritorijama različitih država.

Primena *ratione materie*

Oblast *ratione materie* Bečke konvencije određena je zahtevom da se Konvencija primenjuje na ugovore o prodaji robe.

Konvencija ne definiše izričito pojam ugovora o prodaji robe ali se može odrediti pomoću odredaba koje definišu obaveze prodavca i obaveze kupca. S tim u vezi, ugovor o prodaji mož s eodrediti kao ugovor u ome se jedna strana – prodavac, obavezuje da isporuči robu, preda dokumenta i prenese pravo svojine na drugu stranu – kupca, dok se kupac obavezuje da isplati cenu i preuzme isporuku robe onako kako je predviđeno ugovorom.

Kao predmet prodaje robe podrazumevaju se samo pokretne telesne stvari, odnosno sve stvari koje predstavljaju predmet trgovačkih ugovora. Konvencija se ne može primeniti na prodaju know – how, obzirom da nije inkorporisana u neku telesnu stvar i ne može se vezati za pojam robe (Willes, J.H., Willes, J.A., 2005).

Princip *ratione persone* Bečke konvencije je određena je zahtevom da ugovor o prodaji robe bude zaključen između strana koje imaju sedišta na teritorijama različitih država (međunarodni karakter prodaje):

- kada su te države ugovornice Konvencije (direktna primena), ili
- kada pravila međunarodnog privatnog prava upućuju na primenu prava jedne države ugovornice (indirektna primena).

Bečka konvencija usvaja čist subjektivni kriterijum koji međunarodni karakter prodaje određuje isključivo na osnovu sedišta ugovornih strana. Najznačajniji rezultat ovog pravila ogleda se u činjenici da se Konvencija može primeniti i onda kada nema međunarodnog transfera robe, ukoliko ugovorne strane imaju sedišta u različitim državama (Pavić, V., Đorđević, M., 2004).

4.5.1. Ugovori o prodaji na koje se Bečka konvencija ne primenjuje

Ugovori o prodaji na koje se Bečka konvencija ne primenjuje mogu se prema razlozima njihovog isključenja svrstati u tri grupe:

- Prodaje isključene s obzirom na cilj zbog koga se preduzimaju,
- Prodaje isključene s obzirom na način njihovog izvršenja i
- Prodaje isključene s obzirom na njihov predmet.

4.5.2. Prodaje isključene s obzirom na cilj zbog koga se preduzimaju

Iz oblasti primene Bečke konvencije isključena je prodaja robe kupljene za ličnu ili porodičnu upotrebu ili za potrebe domaćinstva, odnosno robe kupljene za neprofesionalnu upotrebu (potrošačka prodaja) (Hachem, P., 2008). Dakle, postavljen je zahtev da roba bude kupljena u poslovne svrhe, čime se primena Konvencije *de facto* svodi na trgovačke kupovine (*commercial purchases*) (Mitrović, D. 2007).

4.5.3. Prodaje isključene s obzirom na način njihovog izvršenja

Prema ovom kriterijumu, Bečka konvencija se ne primenjuje:

- na prodaje na javnoj ponudi i
- prodaje u slučaju zaplen ili nekog drugog postupka od strane sudskih vlasti.

4.5.4. Prodaje isključene s obzirom na njihov predmet

Iz oblasti promene konvencije isključen isključene su prodaje:

- Hartija od vrednosti i novca,
- Brodova, aeroglisera i vazduhoplova i
- Električne energije.

4.5.5. Isključenje pimine Bečke konvencije voljom ugovornih strana

Opšti princip koji opredeljuje primenu Bečke konvencije je princip „*opting out*„ što podrazumeva da će se Konvencija, ukoliko su ispunjeni uslovi za njenu primenu, automatski pimeniti, bez potrebe da ugovorne strane posebno predviđaju njenu primenu. Ipak saglasnim voljama ugovornih strana, primena Bečke konvencije može biti isključena. To isključenje može se učiniti:

- izričito ili
- prećutno.

Pod izričitim isključivanjem primene Bečke konvencije podrazumeva se slučaj kada ugovorne strane izričito ugovorom predvide da se na njihov ugovor neće primenjivati Bečka konvencija.

Prećutno isključenje podrazumeva slučaj kada ugovorne strane izričito predvide da će se na njihov ugovor primeniti određeni nacionalni zakon, ili neki drugi izvor prava koji se odnosi na međunarodnu prodaju, npr. na ovaj ugovor primenjuje se srpski Zakon o obligacionim odnosima). U okviru ovog slučaja, potrebno je imati u vidu da predviđanje određenog nacionalnog prava uopštenom formulacijom (na primer: na ovaj ugovor primenjuje se italijansko pravo) ne znači isključenje primene Bečke konvencije, ako je u konkretnom slučaju predviđeno pravo države potpisnice Konvencije (Huber, P., 1998).

Naime, ratifikacijom Konvencije, ona postaje sastavni deo unutrašnjeg prava jedne države i uživa prioritet u odnosu na nacionalni zakon. Iz tih razloga, ako je reč o ugovoru o međunarodnoj prodaji robe, a ugovoreno je pravo države koja je potpisnica Bečke konvencije, u slučaju spora, po pravilu će biti primenjena Bečka konvencija, a ne odgovarajući nacionalni zakon (Eiselen, S., 2010).

Konvencija se primenjuje na ugovore o međunarodnoj prodaji robe pod uslovom:

- Ako obe ugovorne strane imaju sedišta u državama koje su ratifikovale konvenciju. Ukoliko jedna strana ima više sedišta merodavno je ono koje je u najbližoj vezi sa ugovorom,
- Ako kolizione norme upute na primenu prava države koja je ratifikovala konvenciju.

Konvencija sadrži odredbe o tome ne koje slučajeve se ne primenjuju njene odredbe:

- Na ugovore o prodaji robe krajnjim korisnicima (potrošačima),
- Na javnu prodaju i prodaju u izvršnom postupku,
- Na prodaju hartija od vrednosti i novca,
- Na prodaju brodova i vazduhoplova,
- Na prodaju svih vrsta energije,
- Na ugovore na osnovu kojih se jedno lice obavezuje da proizvede ili sačini određenu robu i da je nakon toga proda drugom licu, ako bitni deo materijala obezbeđuje naručilac - kupac,
- Na ugovore u kojima se pretežni deo prestacija jedne strane koja isporučuje robu sastoji u obavljanju nekog rada ili pružanju neke usluge,
- Na odgovornost prodavca za smrt ili telesne povrede, koje upotreba robe prouzrokuje bilo kom licu.

4.5.6. Tumačenje Konvencije

Osnovno pravilo tumačenja:

- Konvenciju treba tumačiti u smislu njenog, međunarodnog karaktera i
- Potreba jednoobrazne primene,
- Osnovni princip koji važi prilikom tumačenja pojmova sadržanih u konvenciji je princip savesnosti i poštenja.

Popunjavanje pravnih praznina vrši se primenom opštih načela sadržanih u ovoj konvenciji ili merodavnog prava na koje upute pravila međunarodnog privatnog prava države foruma (Beale, X., at all, 2002).

Pravila tumačenja:

- Izjave i postupci jedne ugovorne strane tumače se u skladu sa njenom namerom, ako je druga strana znala tu nameru ili joj ta namera nije mogla ostati nepoznata;

- Ukoliko to nije slučaj izjave i ponašanja jedne strane tumače se onako kako bi ih razumno lice istih svojstava kao druga ugovorna strana shvatilo u istim okolnostima (Beale, X., at al. 2002); i
- Prilikom ispitivanja namere jedne strane ili shvatanja koje bi imalo razumno lice, vodi se računa o pregovorima vođenim između stranaka, prethodno ustanovljenoj praksi između njih, poslovnim običajima i svakom docnijem ponašanju između stranaka (Willes, J.H., Willes, J.A., (2005).

Popunjavanje pravnih praznina vrši se:

- Primenom opštih načela sadržanih u ovoj konvenciji ili
- Merodavnoj pravi na koje upute pravila međunarodnog privatnog prava države foruma

4.6. Značaj poslovnih običaja

Ugovorne strane obavezuju:

- Odredbe zaključenog ugovora,
- Prethodno ustanovljena praksa između njih,
- Poslovni običaji.

Kada su u poitanju poslovni običaji, ugovorne strane obavezuju:

- običaji koje su izričito ili prećutno ugovorile
- Običaji koji su ugovornim stranama bili poznati ili su im morali biti poznati
- Pod uslovom da se radi o običajima koji su široko poznati u međunarodnoj javnosti i redovno razmatrani od ugovornih strana iste vrste (Willes, J.H., Willes, J.A., 2005).

Opšte je poznato da se uspešna unifikacija prava međunarodne prodaje ne ostvaruje stupanjem na snagu i ratifikacijom konvencije, već istovetnom primenom jednoobraznog zakona. To otvara novo pitanje u oblasti uniformnosti - mogućnost substantivne uniformnosti, odnosno uniformnosti u primeni. Takođe otvara pitanje da li je moguće ostvariti uniformnost u primeni? Pozivajući se na opšte principe Bečke konvencije, u datom tekstu smo razmatrali mogućnost uniformne interpretacije i primene odredbi konvencije. Na primer, preduslov za uniformnu primenu i tumačenje pravila o raskidu ugovora je uniformno definisanje instituta bitne povrede ugovora (Burton, S., J., 1995). Ovim se značajno doprinosi unifikaci-

ji prava međunarodne trgovine i povećava se stepen pravne sigurnosti u međunarodnom trgovinskom prometu.

U radu je, primenom opšte prihvaćenih instrumenata tumačenja teksta Bečke konvencije, pokušano da se dokaže da je uniformnost u primeni odredaba ove konvencije moguće ostvariti, kao i da je moguće uniformno interpretirati i primeniti prioritnu odredbu o bitnoj povredi ugovora.

4.7. Unidroit principi za međunarodne trgovinske ugovore

UNIDROIT (Međunarodni institut za unifikaciju privatnog prava) osnovan je 1926. godine pod okriljem Lige naroda, sa ciljem da unapredi unifikaciju privatnog prava. Institut ima sedište u Rimu i do danas okupio je preko pedeset osam država članica, uključujući veliki broj evropskih zemalja, SAD, Rusiju i Kinu. Aktivnostima Instituta rukovodi Upravljački savet sačinjen od 25 eminentnih pravnika iz različitih država članica, koji se biraju na Generalnoj skupštini svakih pet godina. Principi međunarodnih komercijalnih ugovora 2016 (koji se najčešće nazivaju UNIDROIT principima i često se nazivaju i PICC) čini skup od 211 pravila za međunarodne ugovore.

Ideja o reorganizaciji prava međunarodnih trgovinskih ugovora uopšte, stvorena je na međunarodnom seminaru održanom povodom četrdesete godišnjice osnivanja UNIDROIT u Rimu 1968. godine. Na osnovu preliminarnih studija Sekretarijata, Upravljački savet odlučio je da u radni program Instituta uvrsti projekat pod nazivom „Progresivna kodifikacija međunarodnog trgovinskog prava,“ (*Progressive Codification of International Commercial Law*), koji je kasnije izmenjen u „Principi međunarodnih trgovinskih ugovora,“ (*Principles of International Commercial Contracts*).

Upravljački savet dao je i formalnu saglasnost za UNIDROIT Principe i preporučio najširu moguću primenu Principa u praksi.

UNIDROIT principi međunarodnih trgovinskih ugovora predstavljaju jedan potpuno nov pristup međunarodnom trgovinskom pravu. Shvaćeni kao „značajan korak kao globalizaciji pravne misli,“ oni se ne mogu uvrstiti u tradicionalne kategorije pravnih instrumenata koji su do sada doneti na međunarodnom nivou Brödermann, Eckart J., (2018).

Principi su usmereni pre svega na prevazilaženje brojnih teškoća sa kojima se susreće međunarodno trgovinsko pravo, a koje su prouzrokovane razlikama u na-

cionalnim popisima ugovornog prava (Vogenauer, S., Kleinheisterkamp, J., 2009). Publikovani su 1994. godine u vidu zbornika čiji su članovi praćeni odgovarajućim komentarima, dopunjeni 2004, zatim 2010. i 2016. godine.

Principi se sastoje od deset poglavlja, kojima su obuhvaćeni:

- opšte odredbe,
- zaključivanje ugovora i sposobnost za zastupanje,
- punovažnost ugovora,
- tumačenje ugovora,
- sadržina ugovora i prava trećih lica,
- izvršenje ugovora,
- neizvršenje ugovora,
- kompenzacija,
- ustupanje (cesija) potraživanja, ustupanje duga i ustupanje ugovora i
- rokovi zastarelosti.

Kao meko pravo, ovi principi pomažu u harmonizaciji međunarodnog komercijalnog ugovornog prava tako što obezbeđuju pravila koja dopunjuju međunarodne instrumente pa čak i nacionalne zakone. Što je najvažnije u privatnoj praksi, oni nude neutralan ugovorni režim koji strane mogu da izaberu, bilo uključivanjem u svoje ugovore (u celini ili delovima), ili direktnim izborom UNIDROIT principa (npr. „Ovaj ugovor je vođen UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016“; u praksi se takva klauzula često kombinuje sa klauzulom o arbitraži).

Osnovani sa međunarodnim načinom razmišljanja, oni se bave mnogim pitanjima na koja se nacionalni zakonodavci ne koncentrišu, kao što su prebijanje u stranoj valuti ili teškoće.

Praktičari koji koriste ove principe opisuju ih kao najsavremenije sredstvo koje je posebno korisno kada strane iz različitih pravnih sistema žele da se dogovore o neutralnom ugovornom režimu (Davies, M., 2011). Mreže međunarodnih advokatskih firmi imaju sve veći broj komiteta koji se koncentrišu na promovisanje upotrebe UNIDROIT principa u praksi (npr. Međunarodna advokatska komora; Primerus društvo advokatskih firmi).

4.8. Principi evropskog ugovornog prava

Komisija za evropsko ugovorno pravo (CECL – *Commission on European Contract Law*) počela je 1995. godine rad na pripremi Principa evropskog ugovornog prava.

Komisija je univerzalno poznata pod nazivom Lando – Komisija, prema predsedniku i inicijatoru projekta, profesoru Landu iz Kopenhagena. Članovi Komisije su eksperti iz svih država članica Evropske Unije, koji nisu izabrani od strane svojih vlada i ne predstavljaju zvanično svoje države. U sastav komisije ušli su zahvaljujući svom ličnom autoritetu i sposobnostima.

Prva verzija Principija evropskog ugovornog prava objavljena je 1995. godine. Ona je sadržala samo opšte odredbe i pravila vezana za obaveznu snagu ugovora i sredstva za slučaj neizvršenja. Kompletnu verziju Principa, Komisija je objavila 2003. godine. Zbirka principija sastoji se od sedamnaest poglavlja koja se odnose na:

- opšte odredbe,
- zaključivanje ugovora,
- ovlašćenje za zastupanje,
- punovažnost ugovora,
- tumačenje ugovora,
- sadržinu i dejstva ugovora,
- izvršenje ugovora,
- neizvršenje ugovora i opšte odredbe o pravnim sredstvima u slučaju neizvršenja,
- posebna pravna sredstva za slučaj neizvršenja ugovora,
- obaveze sa više subjekata,
- ustupanje potraživanja,
- promena dužnika i ustupanje ugovora,
- kompenzacija (prebijanje),
- zastarelost,
- nezakonitost,
- uslovi,
- pretvaranje kamate u glavnicu.

Prilikom izrade Principa, Lando komisija je pošla od pretpostavke da različita pravila ugovornog prava koja postoje u nacionalnim pravnim sistemima ne idu u prilog potrebama zajedničkog evropskog tržišta. Takva regulativa ugovornog prava ne odgovara na probleme geografsko – ekonomskog karaktera koji svakodnevno pogđaju subjekte koji posluju u Evropi.

Tako je npr. proizvođaču obuće iz Padove, mnogo jednostavnije da trguje sa Rimom nego sa Frankurtom. Drugim rečima, razlike između pravnih sistema država

članica Unije, razlog su zbog koga trgovinske transakcije često skupo koštaju poslovni svet. Zbog toga, sa geografsko ekonomskog stanovišta, trgovina unutar jedne zemlje izgleda isplativija u odnosu na izvoz robe u druge zemlje sa različitim pravnim sistemima, čak i u slučaju kada su te zemlje geografski blizu.

Radi se o problemu sa kojim se sukobljava čitava ideja integracije evropskog tržišta – različita pravila ugovornog prava mogu prouzrokovati smetnje tržišnoj konkurenciji odnosno odvratiti poslovne ljude od kupoprodaje dobara i usluga izvan granica njihovih država. Prema tome, da bi se uistinu formiralo zajedničko tržište, potrebno je eliminisati smetnje izazvane različitim pravilima ugovornog prava.

To su bili osnovni razlozi koji su motivisli Lando komisiju da predloži široko primenljive, uniformne principe za ugovorne odnose, izdvojene od nacionalnih pravnih principa, u cilju olakšanja trgovinskih transakcija u okviru Evrope. Izrada Principa evropskog ugovornog prava diktirana je dakle, praktičnim potrebama i zahtevima poslovnog sveta Evropske Unije.

4.9. Zajednička obeležja i funkcije UNIDROIT principa i principa evropskog ugovornog prava

Principi evropskog ugovornog prava i UNIDROIT Principi nastali su iz iste potrebe, a to je unifikacija pravila ugovornih odnosa. Polje njihove primene suštinski je identično jer oba dokumenta „pretenduju“, da postanu opšti principi ugovornog prava, odnosno nova „redakcija“, modernog *lex mercatoria*.

U tom slučaju u preambuli UNIDROIT Principa predviđeno je da se oni mogu primeniti kada su ugovorn strane prihvatile da se na njihov ugovor primene „opšti principi prava“, „*lex mercatoria*“, ili neka slična formulacija. Praktično identičnu odredbu predviđaju Evropski principi ugovornog prava, prema kojoj Principi se mogu primeniti kada su se strane saglasile da se na njihov ugovor „opšti principi prava“, „*lex mercatoria*“, ili nek slični izraz (Vogenauer, S., 2015).

Druga zajednička karakteristika Principa ogleđa se u tome što ne predstavljaju obavezne instrumente. Bilo bi nerealno, nadati se jednoj opštoj kodifikaciji ugovornog prava putem međunarodne konvencije u doglednoj budućnosti. Čak i uspeh Bečke konvencije čija se pravila, bez sumnje, mogu smatrati opštim pravilima, takvu kodifikaciju ostavlja van svog domašaja (Vogenauer, S., 2015). Zbog toga se ističe da Principi predstavljaju sredstva unifikacije ili harmonizacije prava koja nisu zakonodavnog karaktera.

U tom smislu treba razumeti i moguće funkcije Principa. Na Prvom mestu, s obzirom da u evropskim razmerama ne postoji opšta kodifikacija privatnog prava, značajno je predvideti opšte principe koji bi poslužili kao inspiracija nacionalnim i međunarodnim sudovima u tumačenju odredaba postojećeg uniformnog prava i popunjavanju pravnih praznina.

Uopšte oni bi mogli poslužiti kao jedan neformalni osnov za kreiranje novog prava. Potreba za takvim opšim principima posebno je izražena u okviru Evropske Unije.

Pored toga, Principi predstavljaju model nacionalnim i međunarodnim zakonodavcima, doprinoseći na taj način, harmonizaciji ugovornog prava. To je od značaja ne samo za zemlje koje još nisu pristupile Uniji, već i za zemlje članice Unije koje nastoje da modernizuju svoje postojeće zakonodavstvo.

Dalje, ugovorne strane u međunarodnom ugovoru mogu predvideti Principe kao pravo koje će se primenjivati na njihov ugovor. Ugovorne strane takođe mogu odlučiti da u svoj ugovor inkorporišu Principe, u celini ili delimično.

Principi su, od izuzetnog značaja za za pravnu doktrinu i izučavanje prava uopšte. U Evropi oni doprinose tendenciji pronalaženja zajedničkog imenitelja za različite sisteme privatnog prava, a u pravcu stvaranja novog *ius commune Europae*.

V. SREDSTVA OBEZBEĐENJA POTRAŽIVANJA

5.1. Uvod

U praksi je skoro uobičajeno, a naročito kod ugovora veće vrednosti, ugovaranje na koji način će potraživanje poverioca biti obezbeđeno, što predstavlja veoma značajno pitanje u oblasti dužničko poverilačkih odnosa. Poslovni odnos U uslovima nelikvidnosti dužnika i krize u privrede veoma često su već ugovorena sredstva obezbeđenja nedovoljna, odnosno neadekvatna, naročito kada su u pitanju povezana lica, gde su društva u grupi često davala međukolaterale jedni drugima.

Prilikom sastavljanja ugovora, osnovni zadatak pravnika da predvidi što više mogućih spornih situacija, kao i da za sve formuliše prava i obaveze ugovornih strana, kako bi na taj način zaštitio njihove interese. Obezbeđenje izvršenja ugovornih obaveza zavisi, pre svega, od toga da li su ugovorne strane na jasan i nedvosmislen način regulisale međusobna prava i obaveze. Takođe je bitno da li su ugovorne strane ugovorile sankciju ukoliko bilo koja strana ne izvrši svoju ugovornu obavezu ili ugovornu obavezu ne izvrši na predviđen način. U cilju jačanja ugovorne discipline i zaštite interesa ugovorne strane koja ispunjava svoje obaveze iz ugovora, često se izvršenje ugovora obezbeđuje posebnim sredstvima obezbeđenja. Sredstva obezbeđenja izvršenja ugovora štite poverioca od eventualnog neispunjenja ili neurednog izvršenja ugovorne obaveze od strane dužnika. Sva sredstva obezbeđenja mogu biti realna (stvarna) ili personalna (lična). Stvarna sredstva obezbeđenja izvršenja ugovora su: kapara, kaucija, hipoteka, zaloga i retencija. Lična sredstva obezbeđenja izvršenja ugovora su: ugovorna kazna, odustanica, jemstvo i solidarna odgovornost dužnika. U biti stvarnih sredstava obezbeđenja, je da poverilac stiče neko stvarno pravo na dužnikovoj stvari (ili stvari u svojini drugog lica, založnog dužnika), tako da ukoliko dužnik ne izmiri svoju obavezu o dospelost, poverilac će naplatiti svoje potraživanje iz založene stvari. Svarna prava predstavljaju pravo zaloge i pravo retencije na stvari.

5.2. Ekonomske posledice nenaplativosti kredita

Banke finansiraju poslovanje privrednih subjekata, pozajmicama. Banke su istovremeno i stožer svake privrede i imaju važnu ulogu u prikupljanju sredstava za investiranje. Dakle, odobravanjem kredita banke privrednicima omogućavaju da nesmetano obavljaju svoje delatnosti.

Posledice nenaplativosti potraživanja banaka po osnovu dodeljenih kredita su veoma nepovoljne za banke, savesne klijente i privredu u celini:

- Bankama se smanjuje kreditni potencijal, samim tim su u manjoj mogućnosti da privredu snabdevaju kapitalom;
- Poslovne banke nastoje da rizik nenaplativosti potraživanja ugrađuju u kamatne stope. Time se savesnim i uspešnim privrednicima, koji redovno vraćaju kredite, povećavaju troškovi poslovanja. Na taj način umanjuje se društveni obim ulaganja i usporava otvaranje novih radnih mesta. Na taj način štetne posledice snose cela privreda i društvo i
- Zbog nenaplativosti potraživanja banke zapadaju u začarani krug. Smanjivanje kreditnog potencijala znači smanjivanje prihoda na iznajmljeni kapital. Pokušaji banaka da to delom nadoknade povećanjem kamatnih stopa void pogoršavanju opšte društve klime za banke, umanjuje im poverenje na tržištu, posebno depozitnom (Rajnović, Lj., et al, 2019). Domaći sudovi su godinama sumnjičili banke za zelenaštvo i štitili dužnike, što je dovelo banke u nelikvidnost. Na taj način na domaćem tržištu zaoštreno je pitanje zaštite bankovnih kredita.

Tačna procena rizičnosti davanja kredita, odnosno ocen boniteta zajmoprimca, je veoma važno sredstvo obezbeđenja kapitala banke.

Ali, iskustvo je pokazalo da nije moguća apsolutna tačnost u oceni kreditne sposobnosti zajmoprimca iz prostog razloga što se u vremenu od davanja kredita do njegove dospelosti menjaju uslovi poslovanja i poslovni uspeh zajmoprimca. Zbog toga je i nastala posebna grana prava, pravo obezbeđivanja potraživanja i stim u vezi doneti novi propisi koji regulišu ovu materiju (Rajnović, Lj., et al, 2019).

5.3. Stvarna sredstva obezbeđenja

Založno pravo u Srbiji je regulisano Zakonom o hipoteci, Zakonom o pravu na pokretnim stvarima upisanim u registar i drugim propisima.

5.3.1. Založno pravo na nepokretnostima

Hipoteka, predstavlja zalogu na nepokretnostima koja se upisuje u odgovarajuće javne knjige u registru koji vodi evidenciju nepokretnosti. Nepokretnost opterećena hipotekom ostaje u državini dužnika.

Ovo pravo hipoteke ovlašćuje zalogoprimca da se on može namiriti putem prinudne prodaje nepokretnosti koja je opterećena hipotekom u slučaju da dužnik o

dospelosti ne namiri svoju novčanu obavezu. Dakle, hipotekarni poverilac ima pravo da namiri svoje potraživanje iz vrednosti založene nekretnine pre drugih poverilaca, kao i pre poverilaca koji su kasnije stekli hipoteku. Hipoteka predstavlja pouzdano sredstvo obezbeđenja. Njen značaj raste sa širenjem tržišta i privatne svojine.

U razvijenim tržišnim privredama hipoteka je klasično sredstvo obezbeđenja, koje se široko koristi u bankovnom poslovanju za zaštitu dugoročnih kredita. Ona se retko koristi za obezbeđenje kratkoročnih kredita.

Jasno je da u privredi u kojoj ne postoji odgovarajuća zaštita ugovora nema odabiranja učesnika privređivanja po poslovnosti. Poznato je da su mnoge banke i rivredna društva propadala upravo zbog nenaplative potraživanja. Stranka koja ispunjava svoje ugovorne obaveze rizikuje da upravo zbog toga ispadne iz privrednog života.

Pogodnosti hipoteke za poverioca su sledeće:

- Hipotekarni poverilac, ima pravo prvenstva u naplati svog potraživanja iz prodaje založene nepokretnosti. Ukoliko na istoj nepokretnosti ima više hipoteka, red namirenja je određen hronološkim redom upisa hipoteke u registar nepokretnosti. Zato je važno prilikom ugovaranja hipoteke kao sredstva obezbeđenja, proveriti pravni bonitet nepokretnosti da bi se vobezbedio povoljan hipotekarni rang;
- Glavnicu po osnovu plasmana obezbeđenog hipotekom upisanom u javnu knjigu, poverilac može naplatiti bez obzira na istek roka zastarelosti potraživanja Ali, zastarela potraživanja po osnovu kamata i drugih povremenih davanja ne mogu se namiriti iz prodaje hipotekarne nepokretnosti (ZOO). Ova potraživanja postaju prirodna obligacija (*obligatio naturalis*); i
- hipotekarni poverilac ima pravo da se odvojeno namiri iz prodaje založene nepokretnosti „*razlučna prava*„ i u slučaju ako hipotekarni dužnik padne pod stečaj; i
- Poverilac nema obavezu da čuva predmet hipoteke.

Za sve vreme dok je upisana hipoteka vlasnik koristi založenu nekretninu I tako ubira korist. Vlasnik nepokretnosti može da otuđi predmet hipoteke u kom slučaju se ne menja ništa u obezbeđenom potraživanju. To znači da vlasnik nepokretnosti nije dužan da na poverioca prenese državinu (*possessio*) založene nepokretnosti. Naprotiv, založena nepokretnost ostaje u državini vlasnika nepokretnosti. On, ko-

risti založenu nekretninu, ubira plodove i iz plodova može da isplaćuje dug. Istovremeno, on istu nepokretnost može da založi više puta.

U svakom slučaju, pravno, po sigurnosti poverioca i ekonomski, po načinu korišćenja založene nekretnine, hipoteka je najsavršeniji oblik zaloge. Ona obezbeđuje pravnu sigurnost poveriocu, a dužniku mogućnost da dobije kredit i istovremeno iskorišćava svoju nekretninu. Na taj način, ona doprinosi razvoju privrede više nego bilo koji drugi oblik zaloge (Rajnović et al. 2016).

5.3.2. Založno pravo na pokretnim stvarima

Založno pravo na pokretnim stvarima upisanim u registar, u Srbiji je regulisano Zakonom o založnom pravu na pokretnim stvarima upisanim u registar, a reguliše zalogu, bez predaje u državinu pokretnih stvari i prava.

Založno pravo na pokretnim stvarima i pravima stiće se na osnovu ugovora o zalozi, koji sadrži propisane elemente i sačinjava se u pisanoj formi. Založno pravo se stiće upisom u Registar zaloge osim u slučaju ako nije drugačije regulisano zakonom.

Upis ustanovljenog založnog prava u Registar zaloge može da traži:

- Poverilac ili
- Zalogodavac.

Založnim pravom može se obezbediti novčano potraživanje čiji je iznos izražen u domaćoj ili stranoj vluti. Založnim pravom obezbeđuje se iznos glavnog potraživanja, kamata i troškovi ostvarivanja naplate potraživanja.

Založno pravo na pokretnim stvarima i pravima može se ustanoviti za obezbeđenje budućeg i uslovnog potraživanja. U slučaju uslovnog potraživanja založno pravo zavisi od toga da li će se ostvariti buduća neizvesna činjenica koja je predviđena kao uslov u pravnom poslu. Zaloga se može dati za oročeno potraživanje u kom slučaju se primenjuju pravila uslovnog potraživanja.

Založno pravo može se zasnovati i za buduće potraživanje. To je slučaj kaucione zaloge koja se daje za potraživanje koje može ali ne mora nastati, i kreditne zaloge koja se daje za potraživanje koje može nastati iz ugovornog kredita (npr. kada lice koje traži kredit preda banci hartije od vrednosti). Založno pravo nastaje odmah, konstituisanjem zaloge, iako je potraživanje buduće. Ali ako potraživanje ne nastane založno pravo prestaje.

Založno pravo na pravima je oblik obezbeđenja potraživanja gde dužnik svoje pravo stavlja na raspolaganje poveriocu da iz njega može da namiri svoje potraživanje za slučaj docnje. Drugim rečima ako dužnik ne ispuni svoju obavezu prema ugovoru poverilac se naplaćuje iz založnog prava. Zbog toga, predmet založnog prava mogu biti samo prenosiva prava koja se mogu unovčiti, tj. prava koja imaju imovinsku vrednost i mogu se odvojiti od titulara i preneti na drugoga.

Odatle sledi da ne mogu biti založena prava koja ne ispunjavaju taj uslov. To su neprenosiva prava jer su vezana za ličnost kao što su:

- pravo upotrebe,
- stanovanja,
- plodouživanja, potraživanja po osnovu „bolnine,, i sl, kao i
- prava čija je prenosivost zabranjena zakonom.

Ali, ukoliko se kod neprenosivog imovinskog prava može preneti vršenje prava onda predmet zaloge može biti pravo na vršenje prava kao npr. u slučaju plodouživanja. Pravo plodouživanja se ne može preneti na drugo lica ali njegovo vršenje može. Zato i vršenje prava plodouživanja može biti predmet zaloge.

Založno pravo na pravima spada u stvarna prava kao i zaloga na stvarima. To je od bitnog značaja u postupku prinudnog izvršenja. Loša iskustva sa realnim sredstvima obezbeđenja čine posebno aktuelnim sredstva obezbeđenja koja se mogu najakše utuživati. To je založno pravo na pravima. U razvijenim tržišnim privredama vrlo je rasprostranjeno založno pravo na pravima. Predmet zaloge mogu sva imovinska prava koja su prenosiva i koja se mogu unovčiti:

- svojina na nepokretnosti (hipoteka), na pokretnim stvarima (ručna zaloga),
- prava po osnovu intelektualne svojine, prava iz hartija od vrednosti, prava iz drugih finansijskih instrumenata u platnom prometu u vidu dodatne zaloge.

Zlogodavac je dužan da po zaključenju ugovora o zalozi čuva predmet založnog prava sa pažnjom dobrog domaćina, da održava predmet založnog prava u ispravnom stanju i vrši potrebne popravke.

Zakonska zaloga kod ugovora u privredi, zbog sigurnosti koju daje poveriocima, doprinosi bržem i efikasnijem odvijanju poslovnog prometa.. Predmet zaloge u privrednom pravu mogu biti pokretne stvari, hartije od vrednosti i potraživanja.

Poverilac se obavezuje da će založenu stvar da čuva i po prestanku svojega potraživanja istu vratiti neoštećenu zalagodavcu. Pravo zaloge predstavlja akcesorno pravo, jer zavisno od postojanja osnovnog ugovora čijem obezbeđenju ona služi. Prema osnovu nastanka, zaloga može biti ugovorna i zakonska.

Za konstituisanje založnog prava birno je da je založna stvar prenetu u državinu poverioca. Pored predaje samih stvari Zakon o obligacionim odnosima predviđa i mogućnost predaje isprave koja daje imaocu isključivo pravo raspolaganja stvari. U pogledu realizacije zaloge, koja se vrši predajom založene stvari i naplatom potraživanja iz prodajne cene, u našem pravu se za zalogu privrednog prava ne zahteva sudska odluka (kao što je to slučaj kod zaloge građanskog prava), već poverilac može prodati založenu stvar na javnoj prodaji po isteku roka od osam dana od upozorenja učinjenog da će stvar prodati.

Pored zaloge koja nastaje na bazi ugovora u našem pravu postoje slučajevi zakonske zaloge. Zakonska zaloga se priznaje: a) komisionaru na robi koja se komisiono kupuje i prodaje b) špediteru na robi koju oprema c) skladištu na uskladištenoj robi d) vozara na robi koja se prevozi Pri tome špediter, skladištar i vozar imaju pravo zaloge na robi za svoje koneksne zahteve tj zahteve po osnovu istog ugovora. Pored toga, naš zakon o obligacionim odnosima priznaje pravo zakonske zaloge i zastupniku obezbeđenja naplate dospelih potraživanja po ugovoru o zastupanju, a isto pravo ima i organizacija za kontrolu robe.

Prava i obaveze zalogoprimca:

- da čuva založenu stvar sa pažnjom dobrog privrednika, odnosno dobrog domaćina,
- da stvar vrati kada dužnik ispunji svoju obavezu,
- da od zalagodavca traži drugu odgovarajuću zalogu, ukoliko založena stvar ima pravni ili materijalni nedostatak,
- da svoje potraživanje namiri iz vrednosti založene stvari ukoliko dužnik ne ispunji svoju ugovornu obavezu,
- da naplati svoje potraživanje pre svih ostalih poverioca.

5.3.3. Pravo retencije

Pravo retencije (zadržavanja) se sastoji u pravu poverioca da drži dužnikovu stvar u svojoj državini, sve dok dužnik ne izvrši svoju ugovornu obavezu. Uslovi za primenu prava retencije su, po pravilu, da se radi o koneksnim zahtevima i da je potraživanje poverioca dospelo. Pravo zadržavanja poverilac ima samo izuzetno,

kad za njegovo vršenje postoje zakonom predviđeni uslovi i kao takvo na pravi način uklanja nesklad koji se stvara između ugovornih strana i doprinosi cilju kome obe strane teže. U uporedom trgovačkom pravu, poverilac se može naplatiti uz uslov da pribavi sudsku odluku u tom smislu. Po tome retencija privrednog prava je slična zalozi građanskog prava. Prema našem Zakonu o obligacionim odnosima poverilac dospelog potraživanja ima pravo da drži dužnikovu stvar sve dok dužnik ne izmiri svoju obavezu. Izuzetno, poverilac može da naplati potraživanje iz dužnikove stvari i pre dospelosti potraživanja, ukoliko je dužnik insolventan. U našem pravu poverilac se može naplatiti iz stvari na kojoj ima pravo retencije i bez sudske odluke tj. posle upozorenja dužniku da će realizovati pravo retencije.

5.4. Lična sredstva obezbeđenja

Ličnim sredstva obezbeđenja obuhvataju: ugovornu kaznu, bankarsku garanciju, jemstvo, odustanicu i solidarnost dužnika. U ovom tekstu autor analizira najčešće korišćena lična sredstva obezbeđenja.

5.4.1. Ugovorna kazna

Ugovorna (konvencionalna) kazna je ugovoreni novčani iznos ili druga imovinska vrednost koju je jedna strana dužna dati drugoj strani ako svoju obavezu iz ugovora ne izvrši ili je izvrši sa zakašnjenjem. Može javiti kao sredstvo obezbeđenja isključivo nenovčanih potraživanja, pošto se novčana potraživanja obezbeđuju zateznim kamatama. Ugovorna kazna predstavlja vrlo često sredstvo obezbeđenja potraživanja iz ugovora u privredi. Odredba o ugovornoj kazni je akcesornog karaktera što znači da deli pravnu sudbinu glavne obaveze, ukoliko je nepunovažna glavna obaveza, nepunovažna je i obaveza po ugovornoj kazni, ako je glavna obaveza zastarela, zastareva i pravo na ugovornu kaznu itd.

Zaključuje se kao klauzula ugovora iz kojeg je nastala obaveza ili u vidu posebnog ugovora (u formi propisanoj za glavni ugovor).

Uslov za realizovanje ugovorne kazne je da je dužnik kriv što nije ispunio obavezu. Postoje dva osnovna tipa ugovorne kazne: ugovorne kazna zbog neizvršenja ugovora i ugovorna kazna zbog zakašnjenja u izvršenju ugovora. Ako je predviđena ugovorna kazna, a nije precizirano o kojoj vrsti je reč, pretpostavka je da se radi o ugovornoj kazni zbog zakašnjenja. Ako je kazna ugovorena za slučaj neispunjenja ugovora, poverilac može zahtevati ili ispunjenje ugovora ili ugovornu kaznu. Pravo opcije ima poverilac.

Ukoliko je predviđena kazna za slučaj zakašnjenja, poverilac može zahtevati i ispunjenje ugovora i ugovornu kaznu. Ako želi da zadrži pravo na ugovornu kaznu, poverilac mora prilikom prijema zakasnelog izvršenja dužnikove obaveze, to izričito naglasiti. Po svojoj pravnoj prirodi ugovorna kazna ima elementne kazne i elemente pretpostavljene naknade štete. Pri zahtevanju ugovorne kazne šteta ne mora dokazivati, ona se, dakle, ne pretpostavlja, a ugovorna kazna može biti veća od pretrpljene štete. Ukoliko je, pretrpljena šteta veća od visine ugovorne kazne, poverilac pored ugovorne kazne može zahtevati i razliku između njene visine i pretrpljene štete. Visinu kazne određuju svojim sporazumom ugovorne strane ali na način da ugovoreni iznos ne bude nesrazmeran.

5.4.2. Bankarska garancija

Bankarskom garancijom se obavezuje banka prema primaocu garancije, odnosno korisniku garncije, da će mu za slučaj da mu treće lice ne ispuni obavezu o dospelosti izmiriti obavezu ukoliko budu ispunjeni uslovi navedeni u garanciji. Bankarska garancija podrazumeva izmirenje obaveze prema korisniku uvek u novcu (Rajnović et al 2016).

U garancijskom poslu učestvuju najmanje tri lica:

- Poverilac, korisnik bankarske garancije
- Dužnik iz osnovnog posla, nalogodavac i
- Banka koja je dala garanciju,
- Može se javiti i banka, supergarant.

Pri čemu se zasnivaju tri pravna (može se zasnovati i četvrti, ukoliko se javlja banka – supergarant) odnosa od kojih je svaki od njih po svom karakteru i pravnim dejstvima različit.

Banka je dužna da izvrši isplatu garantnog iznosa uoliko se ispune dva uslova:

- Ako dužnik iz osnovnog ugovora ne izvrši o dospelosti svoju obavezu i
- Ako se ispune svi ostali uslovi koji su navedeni u samoj garanciji (zakonodavac je ostavio da ve uslove odrede sami učesnici u garancijskom poslu).

Bankarska garancija je ugovor kojim se banka obavezuje prema primaocu garancije (korisniku), da će mu za slučaj da mu neko treće lice ne ispuni obavezu o dospelosti, tu obavezu izmiriti pod uslovima navedenim u garanciji (Vasiljević, M., 2012). Bankarska garancija se može dati za novčana i nenovčana potraživanja, ali banka svoju obavezu prema korisniku uvek izmiruje u novcu.

Bankarska garancija je imenovan ugovor, koja mora da bude izdata u pisanom obliku, to je, dakle, pisana forma ad solemnitatem. Bankarska garancija je po pravilu akcesorna, jer korisnik garancije može da je ustupi trećem licu samo zajedno sa ustupanjem osnovne obligacije koju garancija obezbeđuje. Banka može da ističe i peremptorne i dilatorne prigovore koje može da ističe i jemac prema poveriocu. U ovakvim slučajevima, bankarska garancija je jedan od oblika jemstva (Rajnović, Lj., 2016). Ako je ugovor o bankarskoj garanciji relativno nezavisan od osnovne obligacije koju obezbeđuje, u pitanju je samostalna bankarska garancija koja se po svojim specifičnostima razlikuje od ugovornog jemstva. Kod samostalne bankarske garancije banka ne može korisniku da ističe prigovore koje nalogodavac kao dužnik može da ističe prema korisniku u vezi sa obezbeđenom osnovnom obligacijom.

Supergarancija - Ukoliko je, pored banke koja je izdala bankarsku garanciju, i neka druga banka potvrdila obavezu iz garancije (izdala supergaranciju), korisnik može zahteve koji proizilaze iz sadržine bankarske garancije da podnese bilo kojoj banci, kako onoj koja je izdala garanciju, tako i onoj koja je izdala supergaranciju, tj. koja je potvrdila bankarsku garanciju.

5.4.3. Jemstvo

Jemstvo spada je lično (personalno) sredstvo obezbeđenja kod kojih treće lice (jemac) odgovara poveriocu celom svojom imovinom u slučaju da dužnik iz osnovnog posla ne ispuni svoju punovažnu i dospelu obavezu.

Davanjem izjave o jemstvu, jemac u stvari, pristupa (*intercedira*) već postojećem dugu glavnog dužnika koji i dalje ostaje u obavezi da ispuni ono na šta se obavezao ugovorom ili drugim pravnim poslom. Dakle, jemstvo se kumulira sa obavezom glavnog dužnika pa se tako povećava broj subjekata na dužničkoj strani što doprinosi boljem obezbeđenju poverilaca (Rajnović, Lj., 2016).

Za razliku od jemstva kod zaloge je poverilac ovlašćen da se za svoje potraživanje namiri iz založene stvari i to pre ostalih poverilaca, ako mu ono ne bude o roku isplaćeno, bez obzira u čijim se rukama nalazi založena stvar. Istina stvarnopravna obezbeđenja potraživanja pružaju poveriocu veću sigurnost u pogledu naplate neizmirene obaveze u odnosu na jemstvo kao lično obezbeđenje. Međutim, treba istaći da stvarna obavezeđenja (ručna zaloga i hipoteka) mogu biti nedovoljna da se njihovom prodajom namiri poverilac u celini za svoje potraživanje.

Uostalom, ne postoji ni jedno sredstvo obezbeđenja u pravnom prometu za koje se može reći da je apsolutno dobro ili apsolutno loše. Poverilac da u svakom pojedini-

načnom slučaju ceni koji mu instrument obezbeđenja najviše odgovara, ali često to ne zavisi samo od njegove volje već i raspoloživih mogućnosti dužnika. Jemstvo može biti ugovornog i zakonskog karaktera.

Ugovorno jemstvo

Ugovorom o jemstvu, jemac se obavezuje prema poveriocu da će da ispuni punovažnu i dospelu obavezu dužnika ukoliko ovaj to ne učini. Jemac je treće lice koje prihvata ispunjenje dužnikove obaveze, ali se često naziva i sporedni ili akcesorni dužnik, dok je glavni dužnik onaj za koga jemac stavlja lično obezbeđenje ispunjenja prestacije. Jemac prihvata obavezu da će ispuniti dužnikovu obavezu, pri čemu moraju biti ispunjena tri uslova:

- Obaveza dužnika mora biti dospela,
- Da dužnik nije ispunio takvu obavezu,
- Obligacija mora biti punovažna.

Ugovor o jemstvu je akcesoran ugovor, jer njegova kauza zavisi od kauze glavnog ugovora, tj. ugovora između poverioca i glavnog dužnika. To je imenovan i jednosrano obavezujući ugovor, jer se njime jemac obavezuje poveriocu da će ispuniti određenu obavezu glavnog dužnika, ukoliko ovaj to ne učini.

Ova akcesornost povlači i određene pravne posledice, npr. nedopuštenost kauze osnovne obligacije ruši i kauzu ugovora o jemstvu.

Ugovor o jemstvu mora biti sačinjen u pisanoj formi, a jemac mora da ima potpunu poslovnu sposobnost. Jemac po pravili jemči za poslovno sposobnog dužnika, ali se može desiti i da je glavni dužnik poslovno nesposoban. U tom slučaju, smatra se da jemac odgovara poveriocu isto kao i jemac poslovno sposobnog lica.

Predmet jemstva može biti svaka punovažna obligacija, tj. svaka obligacija koja je dopuštena i moguća sa stanovišta predmeta i sa stanovišta kauze. Jemstvo se može dati i kada je obavza pod dopuštenim modalitetima (uslov, rok, ili nalog), kao i za određenu buduću obavezu, ali i kao obezbeđenje prethodnog jemstva, tj jemac može da jemči i za obavezu nekog drugog jemca. U slučaju kada je jemstvo dato za buduću obavezu, postoji mogućnost opoziva, ali pre nego što obaveza nastane.

Pošto je jemac akcesorni dužnik, njegova odgovornost je ograničena po obimu na visinu obaveze glavnog dužnika. Po pravilu, jemac odgovara za ispunjenje cele obaveze glavnog dužnika, osim ako iz ugovora o jemstvu ne proizilazi da je ta oba-

veza manja. Cela obaveza glavnog dužnika podrazumeva i troškove koje je poverilac imao u cilju naplate duga od glavnog dužnika, zatim povećanje obaveze usled docnje glavnog dužnika ili usled njegove krivice, što znači da i ti troškovi padaju na teret jemca kao i ugovorena kamata, ali samo ona koja je dospela posle zaključenja ugovora o jemstvu.

Onog trenutka kada jemac namiri potraživanje poverioca, nastupa ipso iure *personalna subrogacija*, kada jemac zauzima položaj poverioca u odnosu na dužnika iz glavnog ugovora. U zavisnosti od vrste jemstva, tj. da li je u pitanju supsidijarno jemstvo ili solidarno jemstvo, može se utvrditi *odnos poverioca i jemstva*.

Ukoliko je reč o supsidijarnom jemstvu, poverilac može da zahteva od jemca ispunjena obaveze glavnog dužnika, tek pošto je u pisanom obliku pozvao dužnika da u određenom roku ispuni obavezu, pa ovaj to ne učini. Ako poverilac ne poštuje ovaj red, jemac može da istakne dilatorni prigovor, tzv. *beneficium ordinis*, i sud će odbiti poveriočev zahtev. Međutim, ukoliko je očigledno da se iz imovine dužnika ne može realizovati svoje potraživanje, poverilac može da zahteva ispunjenje obaveze neposredno od jemca.

Ukoliko je reč o solidarnom jemstvu, jemac, koji se naziva jemac platac, odgovara poveriocu kao glavni dužnik za celu obavezu i poverilac može da zahteva njeno ispunjenje kako od glavnog dužnika, tako i od jemca, ili od obojice istovremeno. Solidarnost se pretpostavlja u slučaju kada postoji više jemaca koji obezbeđuju istu obligaciju, oni odgovaraju solidarno, osim ako iz ugovora o jemstvu jednog ili nekih od njih ne proizilazi da je u pitanju supsidijarno jemstvo.

Ako je glavni dužnik bio pravno lice, pa dodje do njegovog stečaja, poverilac je dužan da prijavi svoje potraživanje u stečajnu masu i da o tome obavesti jemca, jer u suprotnom odgovara jemcu za štetu. Međutim, smanjenje obaveze glavnog dužnika u stečajnom postupku ili u postupku prinudnog poravnjanja, ne povlači i srazmerno smanjenje jemčeve obaveze, te jemac odgovara poveriocu za celokupan iznos ugovorene obaveze. Ako je glavni dužnik fizičko lice, pa umre pre namirenja svoje obaveze, ona prelazi na njegovog univerzalnog sukcesora – naslednika.

Jemac ima pravo isticanja prigovora poveriocu koje može da postavi i glavni dužnik, uključujući i kompenzacioni prigovor. Prigovore intuitu persone, jemac ne može da istakne, koje zbog ličnog karaktera može istaći samo glavni dužnik, ali jemac može prema poveriocu da istakne svoje lične prigovore koje ima protiv njega, npr. ništavost samog ugovora o jemstvu.

U određenim slučajevima, odugovlačenje u realizaciji prava ili napuštanje garancija od strane poverioca može dovesti do gašenja obaveze jemca, odnosno oslobođenja od njegove odgovornosti zasnovane ugovorom o jemstvu.

- Oslobođenje jemca zbog poveriočevog odugovlačenja desiće se u slučaju supsidijarnog jemstva kada poverilac na zahtev jemca, posle dospelosti potraživanja, ne zahteva ispunjenje obaveze od glavnog dužnika, a u roku od mesec dana od učinjenog poziva. Ukoliko rok za ispunjenje obaveze glavnog dužnika nije određen, jemac se oslobađa odgovornosti ako poverilac, na njegov poziv po isteku jedne godine od zaključenja ugovora o jemstvu, u roku od mesec dana ne da izjavu kojom određuje datum dospelosti, odnosno datum ispunjenja činidbe glavnog dužnika.
- Oslobođenje jemca zbog napuštanja garancije, dogodiće se ako poverilac napusti zalogu ili neko drugo pravo kojim je bilo obezbeđeno ispunjenje njegovog potraživanja, ili ga svojom nepažnjom izgubi, i tako onemogućiti prelaz tog prava na jemca. Jemac se u tim slučajevima oslobađa obaveze u meri u kojoj bi imao koristi od vršenja tih prava.

Jemac koji je zaključio ugovor o jemstvu sa poveriocem, ali sa znanjem ili odobrenjem glavnog dužnika, ima pravo, pre nego što pristupi namirenju poverioca, da zahteva obezbeđenje od glavnog dužnika, i to u sledećim slučajevima:

- Ako dužnik nije ispunio obavezu o dospelosti,
- Ako je poverilac podneo tužbu sudu kojom zahteva ispunjenje jemstvom obezbeđene obligacije,
- Ako je imovinsko stanje glavnog dužnika znatno pogoršano posle zaključenja ugovora o jemstvu.

U određenim slučajevima, jemac može da izgubi svoje pravo na naknadu od glavnog dužnika. To će biti u slučaju kada jemac bez znanja glavnog dužnika ispunio poveriočevo potraživanje, kada glavni dužnik može protiv jemca da upotrebi sva pravna sredstva kojima je u času ispunjenja mogao da odbije poveriočev zahtev.

Ako jemac ispunio poveriočevo potraživanje, a o tome ne obavesti glavnog dužnika, koji usled neznanja ispunio svoju obavezu prema poveriocu, onda jemac ne može da zahteva naknadu od glavnog dužnika. U tom slučaju, jemac može od poverioca da zahteva restituciju, jer je glavni dužnik svojim ispunjenjem ugasio obligaciju. U

slučaju kada ima više jemaca, pa jedan od njih ispuni poveriočevo potraživanje, takav jemac ima pravo da od ostalih sajemaca zahteva srazmernu nadoknadu.

Zakonsko jemstvo

Zakonsko jemstvo, za razliku od ugovornog, nastaje neposredno na osnovu odredaba posebnih zakona, npr. zakonima o bankama.

5.5. Solidarnost dužnika

Solidarnost dužnika (pasivna solidarna obligacija) je sredstvo ličnog obezbeđenja obligacija, i samim tim ima sličnosti sa drugim sredstvima obezbeđenja, naročito sa jemstvom i ugovornom kaznom. Kod pasivne solidarne obligacije poverilac je ovlašćen da svoj zahtev uperi protiv bilo koga od solidarnih dužnika, s tim da lice, odnosno lica, prema kojima je zahtev upravljen (tuženik), mora ispuniti dug u celini. Kada je reč o jemstvu, poverilac zahteva ispunjenje obaveze od jemca, tek pošto obavezu nije ispunio glavni dužnik (Rajnović, et al, 2016).

Dok je ugovorna kazna solidarna, unapred određena prestacija koju poverilac može zahtevati od dužnika ukoliko dužnik svoju obavezu ne izvrši ili je neuredno ispuni. Kod ugovorne kazne nikada nema solidarnosti i nikada se ne odgovara za dug u celini ili u nekom delu, već je odgovornost vrednosno ograničena upravo na unapred određenu prestaciju dužnika.

VI. REŠAVANJE SPOROVA KOJI NASTANU U POSLOVANJU

6.1. Rešavanje spora putem arbitraže

Poslovni odnos se ponekad ne izvršava na način kako su ugovorne strane zamislile, što može dovesti do spora, koji se može rešavati na više načina: putem arbitraže domaće ili međunarodne, ad hoc ili stalne arbitraže ili u sudskom postupku (Jovičić, K., Vukadinović, S. 2010). Pored toga postoje i drugi, alternativni načini rešavanja sporova putem medijacije i raznih drugih tela.

Ukoliko je u pitanju spor nastao iz ugovora sa elementom inostranosti, dakle ukoliko postoje uslovi predviđenim zakonom i ugovorom, autor smatra da je najcelishodnije ugovorom propisati rešavanje spora pred međunarodnom arbitražom. Arbitraža je nezavisna i nedržavna institucija garantuje strankama neutralnost u rešavanju postupka i vrši administriranje arbitražnih sporova na najefikasniji način (Pak, M., 2000).

Arbitraža je fleksibilan i pouzdan način rešavanja sporova, koji je u potpunosti prilagođen potrebama stranaka. Arbitražni postupci su kratki, manje formalni nego sudski, postoji veoma rasprostranjena i dostupna ujednačena arbitražna praksa, arbitari su stručni, troškovi postupka umereni i predvidljivi i, zavise od visine tužbenog zahteva i arbitražna odluka je izvršna u preko 150 zemalja sveta (Stanivuković, M., Živković, M., 2010). To su sve razlozi su zbog kojih se danas većina privrednih subjekata odlučuje da eventualni spor reše u arbitražom postupku.

U arbitražnom postupku stranke imaju mogućnost da same izaberu arbitre, u skladu sa iskustvom, poznavanjem određene materije i ostalim kvalifikacijama koje smatraju bitnim za spor. Arbitar može biti svako poslovno sposobno fizičko lice, domaći ili strani državljanin. Da bi se strankama pomoglo u izboru arbitara, arbitraže uglavnom čine dostupnim spisak lica sa odgovarajućim kvalifikacijama za obavljanje dužnosti arbitra (Stanković, G., 2008), ali taj spisak nema karakter preporuke i nije obavezan za stranke i arbitražu.

Za razliku od sudskih postupaka, arbitražni postupak je nejavan. Identitet stranaka ne može se otkriti bez njihovog pristanka, a rasprave se održavaju samo uz prisustvo stranaka i od njih ovlašćenih lica. Odluka se može objaviti u celosti samo uz pristanak stranaka.

Arbitražni postupak ne utiče na poslovnu reputaciju stranaka, a poverljivost arbitražnog postupka u znatnoj meri doprinosi i očuvanju poslovnih odnosa između stranaka (Vukadinović, S., Jovičić, K., 2010).

Arbitražni postupak je, za razliku od sudskog, fleksibilan i stranke ga mogu prilagoditi karakteristikama spora. Ovo je od posebne važnosti ukoliko se radi o međunarodnom sporu, gde su stranke slobodne da ugovore merodavno pravo, jezik postupka i mesto arbitraže.

Arbitražni postupak je jednostepen. Ne postoji mogućnost žalbe, čime je na minimum svedena mogućnost odugovlačnja postupka i odlaganja izvršenja arbitražne odluke. Međutim, to ne znači da arbitražni postupak nije podložan kontroli. Radi obezbeđivanja pravne sigurnosti, postupak je regulisan zakonom. U slučaju povrede pravila postupka, arbitražna odluka može biti poništena.

Arbitražna odluka je konačna od momenta donošenja, i ima snagu izvršne sudske odluke. Izvršenje arbitražnih odluka u inostranstvu je veoma olakšano zahvaljujući Njujorškoj konvenciji o priznanju i izvršenju inostranih arbitražnih odluka, čije potpisnicesu 157 zemalja sveta uključujući i Srbiju. Zbog toga je donetu arbitražnu odluku moguće je izvršiti u svim zemljama potpisnicama konvencije.

6.1.1. Njujorška konvencija o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka

Njujorška konvencija o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka (Njujorška konvencija) predviđa obavezu sudova država ugovornica da priznaju postojanje arbitražnog sporazuma, kao i priznanje i izvršenje stranih arbitražnih odluka donetih u nekoj od zemalja potpisnica. S obzirom da je Njujorškoj konvenciji do sada pristupilo preko 157 zemalja, ona je sigurno najvažniji dokument u oblasti međunarodne trgovinske arbitraže.

Osnovna prednost međunarodne arbitraže u odnosu na postupke pred sudom jeste izvršnost arbitražnih odluka u inostranstvu. U tom smislu, svrha ove Konvencije je da obezbedi jedinstvene standarde za priznanje i izvršenje stranih arbitražnih odluka. Takođe, cilj Konvencije je da osigura da sudovi država potpisnica priznaju postojanje arbitražnog sporazuma zahtevajući od sudova da uskrati pristup stranaka sudu, ako bi sudski postupak bio u suprotnosti sa njihovom arbitražnim sporazumom i da ih uputi na arbitražu.

Svaka stalna arbitraža ima pravilnik kojom reguliše tok postupka. Pravila su sveobuhvatana i obuhvataju sve aspekte arbitražnog postupka, obezbeđuju model arbi-

tražnu klauzulu, utvrđuju pravila postupka u vezi sa imenovanjem arbitara i vođenjem arbitražnog postupka, i predviđaju pravila koja se odnose na formu, dejstvo i tumačenje arbitražne odluke (Nyggh, P., 1999). Privredni subjekti u svetu imaju veliko poverenje u međunarodne arbitraže.

6.2. Rešavanje spora sudskim i drugim alternativnim načinom

U Republici Srbiji sudski postupci su često predugi, skupi, sa neizvesnim isodom i, ugovorne strane upuštanjem u spor prekidaju poslovnu saradnju. Postupci su višestepeni, javnost se retko isključuje. U mnogim razvijenim zemljama, sudski postupci traju znatno kraće nego u Srbiji - efikasniji. Npr. poznato je da su nemački arbitri i sudije poznati kao naj nepristrasniji. Arbitraža i posredovanje kao načini alternativnog rešavanja sporova su se u većini država razvili kao direktna posledica preopterećenosti sudova velikim brojem predmeta i dugog trajanja sudskih postupaka, čime se ugrožavaju osnovna prava - pravo na pristup pravdi i na pružanje pravne zaštite u razumnom roku.

U Srbiji, duže od 70 godina, postoji Stalna arbitraža pri Privrednoj komori Srbije, koja rešava sporove, i posreduje kada je njena nadležnost ugovorena u privrednim sporovima između domaćih i/ili stranih privrednih subjekata.

Pored navedenog za rešavanje sporova u Privrednoj komori je formirano telo koje se bavi posredovanjem, kao načinom vansudskog rešavanja sporova u kome neutralno i nepristrasno lice usmerava komunikaciju između strana u sukobu i pomaže u pregovorima koji za cilj imaju postizanje sporazuma kojim se spor rešava. Posredovanjem se u Privrednoj komori Srbije mogu rešavati svi privredni sporovi i vršiti sporazumno finansijsko restrukturiranje.

Takođe, pri komori je formiran Sud časti koji utvrđuje odgovornost i izriče mere u postupku protiv privrednih subjekata koji posluju na teritoriji Srbije, a protiv kojih je podnet zahtev zbog povreda dobrih poslovnih običaja i poslovnog morala.

Postoji mogućnost rešavanja spora medijacijom. To je proces alternativnog, vansudskog načina rešavanja sporova u kome treće neutralno i nepristrasno lice, medijator, usmerava komunikaciju između strana u sukobu i, korišćenjem posebnih tehnika i veština, pomaže u pregovorima koji za cilj imaju postizanje zajednički prihvatljivog sporazuma kojim se spor ili sukob rešava. Medijacija je postupak rešavanja sukoba u kome strane zadržavaju kontrolu nad troškovima, dužinom trajanja i ishodom spora.

Medijacija može da dovede do rešenja nakon jednog ili dva sastanka. Druga prednost je što strane dolaze do rešenja koje njima odgovara. Prednosti medijacije u odnosu na parnicu su ušteda troškova, vremena i drugih značajnih resursa, kao i to da je postupak potpuno prilagođen potrebama strana, dok fleksibilnost omogućava iznalaženje kreativnih rešenja koja su uvek u rukama strana.

6.3. Merodavno pravo za rešavanje spora

Kada govorimo o merodavnom pravu za međunarodnu trgovinsku arbitražu, treba imati u vidu da se da se postavlja pitanje merodavnog prava za arbitražni sporazum, za konstituisanje arbitražnog suda i postupak pred arbitražnim sudom i pravo merodavno za suštinu spora. O tome koje je pravo merodavno za navedena pitanja može odlučivati sud ili arbitražna (Perović, J., 1997; Knežević, G.D. 1989). Tačke vezivanja ne moraju uvek biti iste a iz toga proističe mogućnost primene različitih prava.

Za arbitražni sporazum je merodavno pravo koje su ugovorne strane predvidele, zbog čega je potrebno prilikom zaključivanja ugovora predvideti i merodavno pravo. Ukoliko stranke to ne učine, primenjivaće se pravo mesta arbitraže, tako da je važno ugovorom predvideti mesto arbitraže. Da bi se izbegle sve dileme o tumačenju, najprostije bi bilo da se izabrano pravo i mesto arbitraže poklope (Tibor, V., et al., 2010). Ukoliko ugovorne strane ne odrede merodavno pravo niti mesto arbitraže onda će punovažnost, tumačenje i dejstvo arbitražnog sporazuma zavisiti od suda pred kojim se pitanje postavi, odnosno kolizionih normi tog suda, ili od kolizionih normi koje usvoje arbitri (Redfern, A., Hunter, M., 1986; Flechtner, H., 2010). Takođe, kod opredeljenja za merodavno pravo po kome će se rešiti suština spora ugovorne strane imaju potpunu slobodu izbora, tako mogu predvideti, primenu međunarodnih prava, konvencija, nacionalnog prava određene države itd.

VII. ZAKLJUČAK

U ovom radu analizirani su pravni instituti najznačajniji za oblast poslovnog prometa iz oblasti ugovora, spoljnih uticaja na ugovoreni pravni odnos i to sa aspekta domaćeg i uporednog prava, kao i međunarodnih uniformnih pravila, sa posebnim osvrtom na njihovu praktičnu primenu u poslovnoj praksi.

S tim u vezi, monografija ima za cilj da pokaže kako blagovremena i precizno ugovaranje bitnih elemenata ugovora, obezbeđuje stabilnost poslovanja preduzeća što svakako podrazumeva i primenu pravila dobrog upravljanja preduzećem, uz stručan menadžment koji je u stanju da prepozna moguća kretanja u okruženju privrednog subjekta i, u najvećoj mogućoj meri prilagodi poslovanje okruženju.

Istraživanjem je dokazano da je menadžment glavna poluga ostvarivanja uspešnosti poslovanja i rasta kompanija, od koga se očekuje da prepozna prve znake unutrašnje slabosti kao i da predvidi dolazak spoljnih faktora koji mogu da ugroze poslovanje i, blagovremeno preduzme određene odbrambene mere. Prilikom primene računovodstvene osnove stalnosti u pripremi finansijskih izveštaja, ukazuje da je u finansijskom smislu, otklonjena materijalno značajna neizvesnost poslovanja po načelu stalnosti poslovanja.

Uspešno poslovanje kompanija se uglavnom ugrožava internim ili eksternim uticajima, čiji je rezultat krizno stanje u kompaniji i/ili okruženju. Kriza je posledica loših finansijskih rezultata i odluka menadžmenta, koji na osnovu podataka iz finansijskih izveštaja, urađene finansijske analize putem različitih modela mogu da donesu pravovremene odluke, pod uslovom da ne bude kasno. Kriza u poslovanju predstavlja vanredno, nepoželjno stanje, koje doprinosi kratkoročnom ili dugoročnom poremećaju u poslovanju privrednog subjekta, odnosno padom privredne aktivnosti.

Eksterni faktori su elementi spoljnog okruženja, nad kojima kompanija nema kontrolu, odnosno kako će biti formirani. Oni predstavljaju prilike ili pretnje kompaniji.

Autor je u radu analizirao krizu u poslovanju kompanija koje se bave javnim prevozom putnika u drumskom saobraćaju, nastalu sa pojavom virusa Covid 19.

Javni prevoz u Srbiji je usled mera preduzetih od strane država zbog pojave virusa COVID 19, postao finansijski neodrživ. Delatnost je najviše ugrožena jer je radno intenzivna (oslanja se na ljude kao izvršioce) i radi sa ljudima koji zajedno putuju u ograničenom prostoru, koji se smatra nedovoljnim za održavanje propisane distance među ljudima, u slučaju da je kapacitet prevoznog sredstva potpuno iskorišćen. Javni prevoz je morao da primenjuje mere distance, jer u njemu postoji povećan rizik od zaraze, što doprinosi degradiranju usluge.

Javni prevoz suočen je sa ogromnom finansijskom nestabilnošću kakva nije zabeležena u novijoj istoriji, negde čak i rizikom bankrota. Glavni uzroci ovih problema za prevoznike odnose se na: pad tražnje, mere kontrole koje se primenjuju pri kupovini karata, ukrcavanju putnika, nošenju zaštitnih maski i obaveznom držanju distance i rasporeda sedenja, sa mogućnošću popune kapaciteta do 50%, povećanje određenih rashoda (nabavka higijenske opreme i primena higijenskih mera, postavka barijera u autobusima), nedostatak javnih sredstava za subvencionisanje gradskog prevoza, nemogućnost da prevoznici smanje određene troškove prilagođavanjem linija i polazaka većina operativnih troškova je ostala ista jer se ne mogu menjati u kratkom roku. Ovi troškovi kod većine prevoznika neće biti pokriveni prihodima što veoma otežava situaciju prevoznicima koji se finansiraju isključivo iz sopstvenih prihoda i dovodi ih do bankrota.

Prošla godina, donela je potpuni zastoj u poslovanju, pa čak i zabranu obavljanja delatnosti koja je trajala 50 dana, a čiji uzrok su mere donete radi sprečavanja širenja pandemije virusa COVID 19. Zabrana rada je nastupila odmah nakon sezonski ostvarenih najnižih prihoda u poslovanju, što je još više pogoršalo rezultate poslovanja.

U takvoj situaciji se svakako postavlja pitanje pravne prirode ovog eksternog uticaja na ugovorene pravne poslove. Zbog toga je važno da ugovorne strane precizno definišu svoja prava i obaveze. Klausula više sile je česta u ugovorima iako nije obavezan element ugovora. Ugovorne strane mogu da preciziraju događaje koji će se smatrati višom silom, što olakšava prepoznavanje momenta kada je ona nastupila. Uobičajeno je, da ova klausula sadrži opštu definiciju pojma više sile, a zatim listu primera više sile, kao na primer: prirodni događaji i katastrofe, postupci pojedinaca, rat, epidemija, pandemija, bolesti i sl. Veoma je važno imati na umu da događaj ne mora nužno da bude nepredvidiv.

Važnije je da se ovakav događaj smatra neotklonjivim. Zbog toga se ove klauzule moraju pažljivo i stručno ugovoriti i tumačiti u kontekstu okolnosti svakog pojedinačnog ugovornog odnosa.

Zbog ogromnog značaja međunarodne prodaje robe i usluga, oduvek je u svetu postojala težnja unifikacije prava, radi pravne sigurnosti svih učesnika na svetskom tržištu. Nesporno je da je unifikacija prava u ovom domenu najbolji način prevazi-lazjenja prepreka u međunarodnoj trgovini. Pokazalo da nije lako postići konsenzus među državama zbog čega se pristupa harmonizaciji prava, sa ciljem smanjenja rizika između nacionalnih pravnih sistema, bez nametanja jedinstvene forme i sadržine harmonizovanih zakona, čime se vrši približavanje pravnih sistema.

Zbog toga je unifikacija ugovornog prava i posebno prava međunarodne prodaje robe postala konstantna težnja poslovnih ljudi, nacionalnih zakonodavaca i pravne doktrine.

Konferencija ujedinjenih nacija o ugovorima u međunarodnoj prodaji robe održana u Beču od 1080. godine, prihvatila je konvenciju UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe, poznatu kao Bečka konvencija. Konvencija je rezultat dogogodišnjeg rada predstavnika država sa različitim pravnim sistemima u okviru UNCITRAL-a (Komisija UN za međunarodno trgovinsko pravo) i predstavlja univerzalni akt međunarodnoj prodaji robe.

Konvencija o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe doneta 1980. godine, nastala je na inicijativu i kao rezultat rada UNCITRAL-a, radi unifikacije prava u oblasti međunarodne prodaje robe. Najveći broj zemalja sveta je ratifikovao konvenciju, tako da se može reći da je pomenuti cilj postignut.

Kada je u pitanju rešavanje eventualnih sporova iz ugovora, pokazalo se da je arbitražna fleksibilan i pouzdan način rešavanja sporova, u potpunosti prilagođen potrebama stranaka. Postupci pred arbitražama su jednostepeni, kratki, manje formalni nego sudski, i što je najvažnije, postoji veoma rasprostranjena, dostupna javnosti, ujednačena arbitražna praksa, arbitari su stručni, troškovi postupka su umereni i zavise od visine tužbenog zahteva. Arbitražna odluka se može izvršiti u preko 150 zemalja sveta. tako da su to sve razlozi su zbog kojih se danas većina privrednih subjekata odlučuje da eventualni spor reše u arbitražom postupku.

Arbitražni postupak ne utiče na poslovnu reputaciju stranaka, a poverljivost arbitražnog postupka u znatnoj meri doprinosi i očuvanju poslovnih odnosa između stranaka. U sporu sa elementom inostranosti koji se rešava u arbitražnom postupku, stranke su slobodne da ugovore merodavno pravo, jezik postupka i mesto arbitraže.

VIII. Literatura

1. Accolla, E., (1969): *Manuel de dract civil*, T.II, Paris, str. 719.
2. Aleksić, M., Unković, M., (1980): *Međunarodna trgovinska politika, spoljno-trgovinski sistem bivše Jugoslavije*, Poglavlje (P) I. Str. 4-7, Beograd.
3. Antić, O., (2011) *Obligaciono pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
4. Antić O., (2012) *Obligaciono pravo*, Sedmo izdanje, Centar za izdavaštvo i informisanje, Pravni fakultet, Beograd, str. 195 – 453.
5. Antić O., (2013) *Moral (Etika) u građanskom pravu*, Pravni fakultet Beograd, str.4-12.
6. Antonijević Z., (1968) *Ugovori u privredi*, Savremena administracija, Beograd, str. 3-10.
7. Babić Ilija, (2012), *O pojmu ugovora u privredi*, Privredno pravo, Univerzitet Singidunum, Beograd.
8. Beale, X., Hartkamp, A., Kötz, X., Tallon, Д., (2002) *Cases, Materials and Text on Contract Law*, Hart Publishing.
9. Begović, B., Bukvić, R., Živković, B., Mijatović, B., Hiber, D., (2006) *Unapređenje korporativnog upravljanja*, Centar za liberalne studije, Beograd.
10. Berkey, J, P., (2003). *The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East, 600-1800*. Cambridge University Press.
11. Besmer, V., (2006), *The Legal Character of Private Codes of Conduct: More than Just a Pseudo-Formal Gloss on Corporate Social Responsibility*, Hasting Business Law Journal 2/2006, 290-292.
12. Black's Law Dictionary – *Common law* (10th изд.). 2014. стр. 334. »1. The body of law derived from judicial decisions, rather than from statutes or constitutions; [synonym] CASE LAW [contrast to] Statutory Law.« Black's Law Dictionary is the most-used legal dictionary used among legal professionals in the U.S.,„U.S. Legal Dictionaries”. library.law.yale.edu
13. Blagojević B. (1934), *Ugovori po prihvatanju*, Beograd, Str. 38, 47.

14. Brödermann, Eckart J., (2018), UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts: An Article-by-Article Commentary. Nomos (Germany) and Wolters Kluwer (Netherlands), p 433 p.
15. Bryan A. Garner (2001). *A dictionary of modern legal usage*, Internet Archive. Oxford University Press. ISBN 978-0-19-507769-8.
16. Bukvić, R., **Rajnović, Lj.**, (2019): *Treba li kompanijama upravljati u interesu akcionara*, Poglavlje u monografiji „Korporativno upravljanje u Srbiji,“; Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, str.167.
17. Burton, S.J. (1995) *Principles of Contract Law*. St. Paul: West Publishing, London.
18. Cico, S., **Rajnović, Lj.**, 2019) *Načelo stalnosti poslovanja kao upozoravajući signal bankrota preduzeća*, Računovodstvo, Časopis za računovodstvo, reviziju i poslovne finansije, Izdavač; Računovodstvo doo Beograd, suizdavač; Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, str. 148.
19. Caur de Justice des Communalites Europennes, (1957), Luksemburg.
20. Cico. S., (2018) *Rast kompanije uzrok i/ili posledica korporativnog restrukturiranja*, Računovodstvo, Časopis za računovodstvo, reviziju i poslovne finansije, Godina LXI broj 1-2, Beograd str. 220
21. Cico, S., Munikravić, M., (2017) *Periodično finansijsko izveštavanje u funkciji poslovnog odlučivanja preduzeća u restrukturiranju*, Računovodstvo, Časopis za računovodstvo, reviziju i poslovne finansije, Godina LXI br. 1 Beograd.
22. Cigoj, S., (1962), *Obligaciono pravo*, Splašni del, Ljubljana, 1962.
23. Davies, M. (2011) *Documents that satisfy the requirements of CISG art.* Uniform sales law conference, supra note 19, str. 152-153.
24. Draškić, M. Stanivuković, M. (2005). *Ugovorno pravo međunarodne trgovine*, Beograd: JP Službeni list SCG.
25. Eiselen, S. (2010) *Incorporation of standard terms under the CISG conflicting terms*, u: Uniform sales law, supra note 19, str. 137-141.
26. Elkington, J. (1998). *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Capstone Publishing.

27. Eremić – Đodić, J., Laban, B., **Rajnović, Lj.**, 2019), *Uloga i značaj ekonomsko finansijske funkcije u procesu restrukturiranja na primeru javnog preduzeća u Republici Srbiji*, Zbornik radova Savremeni izazovi korporativnog upravljanja, finansije, računovodstvo, revizija, IT, sa Međunarodnog simpozijuma održanog 18. I 19.04.2019. godine, Tuzla, u organizaciji Finconsult.
28. Erić, D., Stošić, I. (2013) Korporativno restrukturiranje, *Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademija*, Beograd.
29. Evropska komisija, Bruxelles, 9.12.2020, COM 2020.
30. Fabinc, I., (1984) Strategija međunarodnih ekonomskih odnosa, Ljubljana, str.57-79.
31. Flechtner, H., (2010), Exemption for non-performance under CISG articles 79 and 80. u: Uniform sales law conference, supra note 19, str. 255-278
32. Foiulle, V., (1883), L'idee moderne du droit.
33. Gill, A., (2008), Corporate Governance as Social Responsibility: A Research Agenda, *Berkeley Journal of International Law* 26/2008, 461-465 i 473-474.
34. Gleeson, P., (2018). Unutarnji i vanjski faktori koji utječu na organizaciju. *Ma-la preduzeća - Chron.com*. Preuzeto sa: smallbusiness.chron.com.
35. Gounot, E.,: L 'autonomiaie dela volonte endroit prore contribution a la l'etude critique del'individualisme juridique, Dijon 1912. godine.
36. Goldštajn, A., (1969): Investicije, Pravni fakultet u Zagrebu, Postdiplomski studij iz privrednog prava, Informator, Zagreb, str. 14-33.
37. Gounot, Emanuel., L 'autonomiaie dela volonte endroit prore contribution a la l'etude critique del'individualisme juridique, Dijon 1912. godine.
38. Građanski italijanski zakonik, član 1371; Član 915, Austrijskog građanskog zakonika i čl. 1162 Građanskog zakonika Francuske.
39. Hachem, P. (2008) Agreed sums in CISG contracts. u: Uniform sales law, supra note 19, str. 251-252.
40. Hallaq, W. B., (2009). *An Introduction to Islamic Law*. Cambridge University Press.

41. Hamilton, J., (1991), *The Law of corporations*, p. 218 – 249.
42. Hamel, J., Lagarde, G., Jauffret, A., (1980) *Droit commercial*, Paris, Guyin, Y., (1984) *Droit des affaires*, Paris.
43. Hamers, J., Schwarz, K., Bisschop, B, S., (2005) *Corporate Social Responsibility Trends in the Netherlands and Europe*, Stellenbosch Law Review.
44. Handy. C., (1995) *Understanding Organizations* 4th edition London&New York, Penguin Books.
45. Herber, J., Singh, J.V. and Useem, M. (2000) *The Design of New Organization Forms*, in “Whorton on Managing Emerging Technologies” Whorton Press.
46. Hodgson M.G., (2014) *The Economics of Property Rights is about neither Property nor Rights*, Hertfordshire Business School, University of Hertfordshire, pp. 1-25.
47. Hörcher, D., Singh, R., & Graham, D. J. (2020). *Social Distancing in Public Transport: Mobilising New Technologies for Demand Management under the COVID-19 Crisis*.
48. Huber, P. (1998), *Typical German: Three contentious German contributions to the CISG. u: Uniform sales law conference*, supra note 19, str. 286
49. *International Finance Corporation* (2010) *Upravljanje u krizi-priručnik za odbore*.
50. Jakšić, A., (2010) *Građansko procesno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
51. Janićijević N. (2011). *Upravljanje organizacionim promenama*. Ekonomski fakultet, Beograd.
52. Jensen, C.M., Meckling, W.H., (1976), *Theory Of The Firm: Managerial Behavior, Agency Cost And Ownership Structure*, *Journal of Financial Economics* 3, North-Holland Publishing Company, str.310.
53. Jovičić, K., Vukadinović, S. (2010) *Pravila za regulisanje međunarodne poslovne operacije. Pravni život*, 541(11): 443-463.

54. Karklins R., (2005), Sistem me je naterao – korupcija u postkomunističkim društvima, *OEBS, Beograd*.
55. Kelzen, H., (1998) Opšta teorija prava i države, Beograd. Pravni fakultet Univerzitetu u Beogradu.
56. Knežević, G.D. (1989) Merodavno pravo za trgovački ugovor o međunarodnoj prodaji robe. Beograd
57. Konvencija Ujedinjenih nacija o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe iz 1980. godine, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori br. 10/1.
58. Košutić, B. (2007). *Uvod u pravo*. Beograd:Pravni fakultet Univerzita u Beogradu.
59. Košutić Budimir (2008). *Uvod u velike pravne sisteme današnjice*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu,
60. Langbein, John H.; Lerner, Renée Lettow; Smith, Bruce P. (2009). *History of the Common Law: The Development of Anglo-American Legal Institutions*. New York: Aspen Publishers. ISBN 978-0-7355-6290-5.
- ⁶¹. Lydorf, Claudia. (2011). *Romance Legal Family*. Mainz: Institute of European History.
62. Lindblad, M., (2018). Unutarnji i vanjski faktori koji utječu na organizaciju. Azcentral. Preuzeto sa: yourbusiness.azcentral.com.
63. Larenz, K., (1966) *Die Methode der Aulegung des Rechtsgechafts*, Frankfurt in Main – Berlin, str. 73.
64. Lowndes, V., Roberts M., (2013) *Why Institutions Matter – The New Institutions in Political Science*, Political Analysis, Palgrave Macmillan, pp. 53-63.
65. Malinić, S., (2002). *Osnovi upravljanja računovodstvom*. Kragujevac, Ekonomski fakultet.
66. Masten, Scott E., *Contractual Choice* (1998). University of Michigan Law School, Working Paper No. 99-003, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=142933> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.142933>

67. Malinić, S., (2002). *Osnovi upravljanja računovodstvom*. Kragujevac, Ekonomski fakultet.
68. Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja (2009) – Međunarodni računovodstveni standar MRS-1 *Prezentacija finansijskih izveštaja*, prevod Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd.
69. Milisavljević, M., & Todorović J., (1991), *Strategijsko upravljanje*, *Ekonomski fakultet Beograd*.
70. Milsom, S.F.C., (1981), *Historical Foundations of the Common Law* (2nd ed.). Lexis Law Publishing (Va), ISBN 0406625034.
71. Mitrović, D. (2007) Izvori prava i pravila koji regulišu međunarodnu trgovačku kupoprodaju. u: *Pravni opus - izbor iz radova 1957-2007*, Beograd, str. 97-103.
72. Mišković M., (2014) Ugovori o prodaji u anglosaksonskom pravu, *Centar za izdavaštvo i informisanje, Pravni fakultet*, Beograd.
73. Nehme M., Koon, C., Ghee W., (2008). *Tracing the Historical Development of Corporate Social Responsibility and Corporate Social Reporting*. *James Cook University Law Review* 15, 129-168.
74. Njujorška konvencija o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka ???godina
75. North D.C., (2003) *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspešnost*, Masmedia, Zagreb, str. 68.
76. Odeljenje za privredne sporove Privrednog apelacionog suda Beograd, sednice: 7. 11. 2016. i 8. 11. 2016., *Odgovori na pitanja privrednih sudova*.
77. Odeljenje za privredne prestupe Beograd, sednica: 10. 11. 2016. *Odgovori na pitanja privrednih sudova*.
78. Opšte uzanse za promet robom („Službeni list FNRJ 15/54, „Sl.list SFRJ 29/78)
79. Oxford University Press. ISBN 978-0-19-507769-8.

80. Pak, M., (2000) Međunarodno privatno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 67.
81. Perović S. (1995). Komentar Zakona o obligacionim odnosima, Savremena administracija d.d. Beograd.
82. Perović, J., (1997), Punovažnost ugovora o arbitraži, Međunarodna privredna arbitraža – stanje i perspektive, Zbornik radova, Beograd, str. 123-139.
83. Perović, J., (2012), Standardne klauzule u međunarodnim privrednim ugovorima, Izdavački centar Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
84. Perović, J., (2017), Međunarodno privredno pravo, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
85. Perović, J., (2004), Bitna povreda ugovora. Međunarodna prodaja robe, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004;
- 86. Rajnović Lj., Bukvić R. (2017), Korporativno upravljanje kao deo poslovne strategije kompanija, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd**
87. **Rajnović, Lj.,** Cico, S., Eremić Đodić, J., (2019) Sustainable operations as a strategy of a management of companies, with review in the field of agriculture, Ekonomika poljoprivrede, Izdavači: Naučno društvo agrarnih ekonomista Balkana Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Akademija ekonomskih nauka Bukurešt, Rumunija, str. 150.
88. **Rajnović, Lj. (2003). Restrukturiranje u postupku privatizacije. Ekonomski anali, God. XLVII, 221-227.**
89. **Rajnović, Lj., (2013). Društveno odgovorno poslovanje u funkciji poboljšanja privrednog ambijenta u Republici Srbiji, Društvo ekonomista Beograda, Beograd, str. 11.**
90. **Rajnović, Lj.,** Subić, J., Zakić, N., (2016), *Organizaciono i finansijsko restrukturiranje privrednih društava u funkciji poboljšanja privrednog ambijenta u Republici Srbiji*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
91. **Rajnović, Lj.,** Cico, S., (2019) *Unapred pripremljen plan reorganizacije kao način rešavanja likvidnosti preduzeća*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.

92. **Rajnović, Lj.**, Snežana, C., Zoran, B., (2020), Restitution of Agricultural Land in Serbia - Comparative Legal Aspects (2020) *Ekonomika poljoprivrede* br. 4, Izdavači: Naučno društvo agrarnih ekonomista Balkana Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Akademija ekonomskih nauka Bukurešt, Rumunija, p.p. 1355-1366.
93. **Rajnović, Lj.**, (2015): „*Unapređenje korporativnog upravljanja u funkciji poboljšanja ekonomske efikasnosti privrednih društava*„, Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije “Menadžment, preduzetništvo i investicije u funkciji privrednog rasta i zapošljavanja”, Beograd, Srbija, Institut za poslovna istraživanja – MBA Beograd, Udruženje menadžera Srbije, Beograd, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, ISBN 978-86-85287-06-0, str. 201- 214.
94. Šumpeter J., (2012) *Teorija privrednog razvoja*, Službeni glasnik, Beograd, str. 48.
95. Pavić, V., Đorđević, M., (2004), Application of the CISG before the foreign trade court of arbitration at the Serbian chamber of commerce: Looking back at the latest 100 cases. u: Uniform sales law conference, supra note 19, str. 387-389.
96. Pejović S., (2011) *Norma i ekonomska efikasnost*, CID Podgorica, str 13.
97. Petrović Milan, Miloš Prica (2013), *Uvod u velike pravne sisteme*, Sven, Niš.
98. Popović S. (1968) *Obligaciono pravo*, Beograd I, str. 50.
99. Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Rev. 725/19 od 7. 2. 2020.
100. Probst, T. (2003). *Exploring Employee Outcomes of Organizational Restructuring: A Solomon Four-Group Study*. *Group & Organizational Management*, 28 (3).
101. Radišić, J.D. (2000) *Obligaciono pravo - opšti deo*. Beograd: Nomos
102. Redfern, A., Hunter, M., (1986), *Law and practise of international Commercial Arbitration*, London, str 112.
103. A., Rume, (2018) *The Oxford Handbook of Islamic Law*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780199679010.

104. Savković, V., (2010), *Društvena odgovornost kompanija – od moralne do pravne obaveze*, Ekonomski fakultet Beograd.
105. Sherman, F., (2018). *Koji su unutrašnji i vanjski faktori okoline koji utječu na poslovanje?* Mala preduzeća - Chron.com.
106. Slatter,S., Lovett,D., (2004) *Corporaty Recovery Managing Companies in Distress*, Beard Books Washington DC str.13-53.
107. Smart, C.F., Thompson, W.A., & Vertinsky, I., (1978), *Diagnosing corporate effectiveness and susceptibility to crises Studies on crisis management*, Toronto, Butterworth.
108. Stanivuković, M., Živković, M., (2010) *Međunarodno privatno pravo: opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd.
109. Stanković, O. Vodinelić, V. (2007) *Uvod u građansko pravo*, Izdavačko preduzeće Nomos Beograd, str. 192.
110. Stanković, G., (2008) *Arbitražno pravo*, Sven, Niš, str. 76.
111. *Sustainable and Smart Mobility Strategy–putting European transport on track for the future {SWD(2020) 331 final}*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, European Commission, Brussels, 9.12.2020 COM (2020)789, <http://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/legislation/com20200789-annex.pdf>.
112. Taboroši, S., (2010) *Društvena odgovornost kompanija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
113. Tibor, V., Bordaš, B., Pavić, Knežević, G., Pavić, V. (2010), *Međunarodno privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 375.
114. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, (1994, 2004, 2010, 2016).
115. Uniform Commercial Code USD, (1951, 2001) (§ - 2-205/2).
116. United Nations, *World Economic Situation and Prospects* (2020).

117. United Nations World Commission on Environment and Development (WCED) (1987) *Our Common Future Report*.
118. Устав Републике Србије ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006).
119. Vilijamson E. O., Vinter G.V., (2000) *Priroda firme, CID Podgorica*, str. 280-282.
120. Vasiljević M., (2012) *Trgovinsko pravo, trinaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za izdavaštvo i informisanje, Pravni fakultet, Beograd*.
121. Васиљевић, М., (2017) *Трговинско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2017.
122. Đurović, R. (2000) *Međunarodno privredno pravo*, Beograd: Savremena administracija.
123. Zakon o obligacionim odnosima ("Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Sl. list SRJ", br. 31/93 i "Sl. list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja).
124. Vives, A. (2008) *Corporate social responsibility: The role of law and markets and the case of developing countries*, Chicago –Kent Law Review 83,1.
125. Vodinelić, V.V., (1991) *Građansko pravo - uvodne teme*, Beograd: Nomos.
126. Vogenauer, S., Kleinheisterkamp, J., (2009), *Commentary on the UNIDROIT principles of international commercial contracts (PICC)* (OUP 2009).
127. Vogenauer, S., (2015), *Commentary on the UNIDROIT principles of international commercial contracts (PICC)* (Oxford: OUP, 2nd edn 2015).
128. Vukadinović, D.R., (2012) *Međunarodno poslovno pravo, opšti i posebni dio*, Pravni fakultet, Kragujevac.
129. Vukadinović, S., Jovičić, K., (2010), *Kriterijumi kvalifikacije ugovora o međunarodnoj prodaji robe i pitanje merodavnog prava*, Strani pravni život, br. 2, str. 177-208.
130. Willes, J.H., Willes, J.A., (2005) *International Business Law: Environments and Transactions*, Mc Graw Hill International Edition.
131. World Economic Outlook: The Great Lockdown, IMF 2020.

132. Zakona o nevažnosti zakonskih odredaba usvojenih prije 06.04.1941. godine (Sl. list FNRJ 86/46).
133. Zakon o parničnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US i 55/2014).
134. Zakon nasleđivanju („Sl. Glasnik RS,, br. 46/95, 101/2003 Odluka USRS i 6/2015).
135. Zakon o prometu nepokretnosti („Sl. Glasnik RS,, br. 93/2014, 121/2014 i 6/2015).
136. Zakon o privrednim društvima („Sl. Glasnik RS,, br. ("Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon, 5/2015, 44/2018, 95/2018 i 91/2019).
137. Zbirka sudskih odluka, knj. 1,sv. 3 br. 885.
138. https://sr.wikipedia.org/w/index.php?title=Континентално_право&oldid=23965230
139. <https://sirius.rs/cyr/praksa/psORJA>
140. <https://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml>
141. <http://www.orbus.one/aktua/2017/aktua4380.htm>
142. <https://www.upcounsel.com/commercial-contracts#elements-needed-for-a-valid-and-enforceable-contract>
143. <https://legal.thomsonreuters.com/en/insights/articles/commercial-contract-issues-and-concerns>
144. <https://www.bvdv.nl/en/rechtsgebieden/civil-law/commercial-contract-law/>
145. <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z08/07z08.pdf>.

BIOGRAFIJA AUTORA

Dr Ljiljana Rajnović, viši naučni saradnik, rođena je u Rumi 05.05.1961. godine. Završila je Drugu beogradsku gimnaziju u Beogradu, zatim je nastavila obrazovanje na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je stekla zvanje diplomirani pravnik a zatim magistra pravnih nauka. Doktorsku disertaciju je odbranila na Univerzitetu Union – Nikola Tesla Beograd na temu: „Korporativno upravljanje u Srbiji – uporedno pravni aspekti,, gde je stekla zvanje doktora ekonomskih nauka.

Počev od aprila 2003. zaposlena u Institutu za ekonomiku poljoprivrede Beograd, gde je stekla zvanje Naučni saradnik, a počev od 2020. Viši naučni saradnik.

Objavila je preko 60 bibliografskih jedinica. Bila je angažovana u izradi brojnih projekata koji su sprovedeni u praksi i Strateškog dokumenta nacionalnog nivoa naručenog od odgovarajućeg organa javne vlasti koji je prihvaćen na odgovarajućem naučnom/nastavno-naučnom veću. Učestvovala je u stručnim grupama na izradi više zakona.

Istraživanja dr Ljiljane Rajnović su prevashodno usmerena na teme pravne i ekonomske nauke i struke, sa posebnim akcentom na proučavanja iz oblasti korporativnog upravljanja i restrukturiranja kroz spregu između nauke i prakse u privredi, sagledavajući situaciju u privredi i potrebe privrednih subjekata, dajući značajan doprinos praksi i unapređenju privrednog života i poslovnog ambijenta. Posebno se ističu rezultati u kojima ispituje pravne, ekonomske i društvene aspekte restrukturiranja, dugoročnog poslovanja privrednih subjekata, održavanja likvidnosti i ekonomskog rasta. Značajan deo istraživanja dr Ljiljane Rajnović vezan je za problematiku ekonomske održivosti poslovanja pod uticajem primene poznatih pravila korporativnog upravljanja, širokog spektra mera restrukturiranja i različitih modela restrukturiranja privrednih subjekata, od Unapred pripremljenog plana reorganizacije, preko Sporazumnog finansijskog restrukturiranja, Plana reorganizacije u stečaja i drugih, ukazujući na značaj načela stalnosti poslovanja, kao i primene poznatih računovodstvenih i revizorskih standarda, usaglašenost pravnih propisa, i značaj privatizacije poljoprivrednih preduzeća. U svojim radovima, bavi se strategijama i pitanjem rasta kao uzrokom ili posledicom restrukturiranja.

Važan deo istražavanja dr Ljiljane Rajnović odnosi se na pravne i ekonomske nauke u oblastima upravljanja, finansiranja modela, mera restrukturiranja i na taj način omogućavanja oporavka, opstanka i razvoja privrednih subjekata i određenih grana i oblasti u privredi, podstičući ekonomski i društveni razvoj u zemlji.

Autor je je član međunarodnog udruženja RebResNet sa sedištem u Rumuniji i član Društva agrarnih ekonomista Srbije.

IZVODI IZ RECENZIJ

Recezent: Dr Duško Dimitrijević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25.

Recenzija za monografiju:

„Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos,,

Autor dr Ljiljana Rajnović je pripremila monografiju pod nazivom „Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos,,

Monografija je pre svega namenjena, istraživačima koji se bave istraživanjem i unapređenjem poslovanja privrednih subjekata, ali i svim drugim licima koji su zainteresovani da primene rezultate nauke u praksi. Monografija je nastala zahvaljujući dobrim poznanjem ove oblasti autora i dugogodišnjoj primeni naučnih dostignuća u praksi.

Rad sadrži bitne elemente i pravnog i ekonomskog istraživanja sa ciljem primene rezultata istraživanja u praksi, detaljno prikazuje efekte dobro ugovorenih komercijalnih odnosa ugovornih strana, primene dobre poslovnih običaja, savesnosti i poštenja u ugovornim odnosima, na ekonomsku poziciju kako privrednog društva ugovarača, poverilaca ali i privrede u celini. U poglavljima, su istaknute i analizirane najvažnije karakteristike bitnih činilaca koji se istražuju i predstavljeni su efikasni ishodi primene načela ugovornog prava.

Monografija je strukturirana u šest poglavlja i više priloga. strana. Monografija prikazuje glavne aspekte ugovornih odnosa, međunarodne trendove u ugovornom pravu, značaj prepoznavanja spoljnih uticaja na ugovorni odnos i izbor adekvatnih mera radi izbegavanja ili otklanjanja štetnih spoljnih uticaja na ugovarače, uključujući uticaj i posledice pandemije izazavane virusom COVID 19.

Monografija se bazira na brojnoj stručnoj literaturi iz zemlje i inostranstva, na stručnim studijama i člancima, javno dostupnim podacima u zemlji i inostranstvu, na normativnim aktima, ličnom iskustvu autora u domenu ugovornih odnosa i dobrim praktičnim primerima.

Poglavlje I, detaljano prikazuje značaj autonomije volje u ugovornom pravu, učesnike u pravnom poslu, suštinu i ulogu institucija u ugovornom odnosu, prirodu pravnih sistema koji se primenjuju u međunarodnom pravnom prometu u svetu: Anglo – Saksonski i Romansko – Germansko – Slovenski (sistem kontinentalnog

prava, sa osvrtom na Muslimanski sistem). Ukazuje na cilj i značaj unifikacije pravila ponašanja u komercijalnim poslovima na međunarodnom tržištu.

Poglavlje II, analizira bitne elemente ugovora u privredi, ukazuje o čemu je važno voditi računa prilikom zaključivanja, a potom realizacije ugovora. Prilikom objašnjenja tumačenja ugovora koje se svodi na istraživanje smisla i domašaja njegovih odredbi, analizira zašto je objektivni pristup u ovoj materiji građen je uporedo sa kritikama upućenim teoriji autonomije volje, i zašto Zakon o obligacionim odnosima Republike Srbije, predstavlja dvostruku objektivnost, s jedne strane onu koja se ogleda u zajedničkoj nameri ugovarača, a s druge strane, u primeni zakonskih načela.

Poglavlje III, detaljno prikazuje uobičajene eksterne uzroke nastanka rizika poslovanja privrednih subjekata. Opisuje opšte poznate standarde koji se odnose na stabilnog poslovanja, sve sa ciljem utvrđivanja da li postoji značajna neizvesnost u poslovanju preduzeća. Ukazuje na značaj finansijske stabilnosti za preduzeće i okruženje, analizirajući značaj upozoravajuće signale koji mogu da ugroze stabilnost poslovanja, uz jasan i detaljan opis unutrašnjih i spoljnih znakova potencijalne krize preduzeća, a naročito uticaj pandemije izazvane virusom COVID 19 na ugovorene posloevе, kao i sposobnost privrednih subjekata da krizu predvide. Izlaže moguće modifikacije ugovora i primenu procesa restrukturiranja koje mogu da preduzmu ugovorne strane radi prilagođavanja promenama izazvanim pandemijom.

Poglavlje IV, prikazuje vrlo detaljno mesto ratifikovanog međunarodnog ugovora, koji kada se ozakoni predstavlja individualni zakon, pošto određuje naše odnose samo sa jednom državom, u pravnom sistemu Srbije, odnosno svake zemlje koja ga je ozakonila i, objašnjava dejstvo na zakone opšteg karaktera, kao i suštinu njegovog delovanja kojom u stvari samo izuzima naše odnose sa jednom određenom državom ispod opštih zakonskih propisa i stavlja pod naročite propise.

Poglavlje V, prikazuje pojam i elemente sredstva obezbeđenja u ugovorima u privredi sa domaćim i inostranim partnerima, suštinu sredstava obezbeđenja kao i eventualne rizike uspešnoj realizaciji istih i, značaj opšte prihvaćenih načela poslovanja.

Treba istaći napor autora u jasnom predstavljanju mogućnosti primene raznih sredstava obezbeđenja ugovora u zavisnosti od prirode predmeta ugovora, tehnološkog razvitka i volje ugovornih strana .

Poglavlje VI, daje prikaz mogućnosti rešavanja sporova koji eventualno nastanu iz ugovornog odnosa, analizu nadležnog prava i tela za rešavanje spora, prednosti rešavanja sporova mirnim putem, rešavanje sporova arbitražom, sudskim putem i posredovanjem, kroz empirijsko istraživanje, ukazujući na konkretne probleme i nedoumice u postojećoj zakonskoj regulativi i praksi koja se primenjuje u Srbiji, kao i potrebe za unapređenjem postojećih zakonskih rešenja.

Poslednji deo monografije odnosi se na priloge, koji dokazuju uloženi napor autora da što jasnije i jednostavnije da sumarni prikaz indikatora za ocenu ekonomske efektivnosti primene dobrih pravila ugovornog prava na ugovorne odnose privrednih subjekata kao i na privredu zemlje u celini.

Imajući u vidu sve navedene aspekte, smatram da monografija „Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos,, ispunjava naučne zahteve, po sadržaju i po obliku, te je ocenjujem pozitivno. Shodno iznetom, smatram da monografija treba da bude štampana u celini.

Recezent: Prof. dr Jonel Subić, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.

Recenzija za monografiju:

„Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos“

Autor dr Ljiljana Rajnović je pripremila monografiju pod nazivom „Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos,,

Monografija je namenjena, zainteresovanim licima iz sveta nauke, istraživačima koji se bave poslovanjem privrednih subjekata, pravicima i ekonomistima i praktičarima i drugim licima koja primenjuju rezultate nauke iz ove oblasti u praksi. Monografija je rezultat dugogodišnjeg istraživanja autora, kako naučnog i praktičnog rada autora.

U monografiji su analizirani i prikazani značajni pojmovi pravnog i ekonomskog istraživanja sa ciljem primene rezultata istraživanja u praksi.

Autor je važne institute izložio istorijski, prateći njihov nastanak od najranijih pravnih sistema do danas.

Konceptualni pristup ove monografije je razvijen u šest tematskih celina. Svaka od pomenutih celina sadrži detaljna naučna istraživanja i saznanja autora o značaju preciznog ugovaranja poslovnih odnosa, eksternim uticajima koji mogu promeniti tok ugovorenih odnosa i uticati na poslovnu stabilnost privrednih subjekata ne samo ugovarača, već i na privredu cele zemlje, regiona i šire.

U stručnoj literaturi koja je korišćena za izradu monografije zastupljena je bogata literatura iz zemlje i inostranstva, javno dostupni podaci u zemlji i inostranstvu, zbornici radova sa stručnih skupova, godišnjaci značajnih institucija, empirijski podaci dostupni za obradu i analizu primenom statističkog i drugih različitih metoda, internet kao i dugogodišnje lično istraživanje i stečeno praktično iskustvo autora.

Poglavlje I, prvi deo rukopisa je uvodni u kome autor prikazuje i analizira značaj zaključivanja ugovora na osnovu autonomije volje gde je naveći deo uslova ugovaranja prepušten ugovornim stranama, sa jedne strane, zbog toga što najbonje znaju koji je njihov interes ali i zbog toga što imaju veća znanja o poslovnim odnosima od regulatora. Zbog toga je uloga institucija svedena na regulisanje najosnovnijih postulata ugovornog prava. Značaki prikazuje pravne sisteme koji se primenjuju u međunarodnom pravnom prometu u delu sveta u kome i Srbija pretežno posluje i to Anglo – Saksonski i Romansko – Germansko – Slovenski. Ukazuje na vekovnu ideju unifikacije pravila ponašanja u komercijalnim poslovima na svetskom tržištu.

Poglavlje II, drugi deo rukopisa analizira bitne elemente ugovora u privredi koje je zakon propisao kao i one koje ugovorne strane ugovaraju, objašnjava o čemu je važno voditi računa prilikom zaključivanja, a zatim izvršavanja ugovora. Objasnjava da se tumačenje ugovora svodi na istraživanje smisla i domašaja njegovih odredbi, analizira zašto je objektivni pristup u ovoj materiji građen je uporedo sa kritikama upućenim teoriji autonomije volje, i zašto zakon Republike Srbije, insistira na dvostrukoj objektivnosti i to na onu koja se ogleda u zajedničkoj nameri ugovarača, a s druge strane, u primeni zakonskih načela. Pri tom, većina međunarodnih ugovora uzima u obzir znanje ugovorne strane.

Poglavlje III, detaljno razrađuju značaj finansijske stabilnosti poslovanja svih privrednih subjekata u jednoj zemlji i za okruženje, uključujući sve faktore održanja likvidnosti preduzeća; analizira i prikazuje spoljne uticaje koji mogu da ukažu na narušavanje stabilnosti poslovanja, uz jasan i detaljan opis unutrašnjih i spoljnih znakova potencijalnih uzroka nestabilnosti poslovanja privrednih subjekata, uključujući i pandemiju izazvanu virusom COVID 19, pravnu prirodu ovog uzroka, kao eksternog iznenadnog uzrok. Prikazuje detaljan opis uzroka nestabilnosti poslovanja sa akcentom na eksterne uslove. Izlaže mogućnosti izmena ugovora i primenu restrukturiranja koje mogu da preduzmu ugovorne strane radi prilagođavanja promenama izazvanim pandemijom.

Poglavlje IV, opisuje položaj ozakonjenog međunarodnog ugovora, u zakonskom sistemu Srbije, pošto ti ugovori određuju odnose Srbije samo sa jednom ili više država potpisnica, odnosno sa svakom zemljom koja ga je ozakonila i, objašnjava dejstvo međunarodnog ugovora na zakone opšteg karaktera, kao i smisao njegovog delovanja kojom u stvari samo izuzima naše odnose sa državom potpisnicom iz opštih zakonskih propisa i stavlja pod naročite propise, tj. ozakonjeni međunarodni ugovor.

Poglavlje V, iz pregleda rukopisa proizilazi da je autor raspravljao sva važna pitanja i pravne situacije koja se mogu postaviti odnosno nastati u materiji sredstava obezbeđenja. Autor je institute analizirao sa gledišta relevantne pravne teorije i aktuelne sudske prakse predlažući donošenje primeornijih rešenja. prikazuje vrlo detaljno mesto i značaj sredstava obezbeđenja kao subsidijernih ugovora ali i u kontekstu glavnog poslovnog odnosa za poslovanje privrednih društava pojedinačno, i za privredu u celini. Opisana je suština i elementi sredstva obezbeđenja u ugovorima u privredi sa domaćim i inostranim partnerima, eventualni rizici uspešnoj realizaciji sredstava obezbeđenja i, značaj opšte prihvaćenih načela poslovanja.

Poglavlje VI, analizira načine postizanja dogovora ugovornih strana u slučaju nastanka spora, sa preporukom da se spor pre svega rešava mirnim putem i očuvaju dobri odnosi partnera. Pri tom, daje preporuku primene različitih pravnih sistema i tela koje može da reši spor, uz preporuku unapređenja postojećih zakonskih rešenja.

Zaključak i ocena: Iz pregleda rukopisa proizilazi da je autor raspravljao sva važna pitanja koja se mogu postaviti odnosno nastati u materiji ugovaranja poslovnog odnosa. Autor je institute analizirao sa gledišta teorije i aktuelne prakse predlažući donošenje primerenijih rešenja. Prikazuje vrlo detaljno mesto i značaj ugovora u poslovanju privrednih subjekata. Opisana je suština i elementi ugovora u privredi sa domaćim i inostranim partnerima. Autor je važne institute izložio istorijski, prateći njihov nastanak od najranijih pravnih sistema do danas. Navedeni pristupi objedinjeni su sintetičkom analizom autora i odgovarajućom dobrom sistematikom izlaganja. Istaknuti metodološki pristup (koji se temelji na proučavanju brojne najvažnije literature i prakse) omogućio je autoru da proučavane institute osvetli u svim dimenzijama i na osnovu toga izvede odgovarajuće zaključke. Iako je često navodio vladajuća stanovišta poznatih stručnjaka iz prava i ekonomije, u mnoštvu situacija autor je argumentovano isticao svoje stavove, što je nužna odlika monografije. Ove stavove, autor brani ubedljivo pa su zbog toga za većinu čitalaca prihvatljivi. U pisanju ovog dela autor je ispoljio naučnu odgovornost i preciznost. Izlaganje autora je aktuelno i jezgrovito a rečenice razumljive.

Zbog toga, rukopis monografije dr Ljiljane Rajnović „Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos,, predstavlja znatan naučni doprinos u oblasti ugovornih odnosa i eksternih uticaja na izvršavanje ugovora.

Recezent: Prof. dr Rajko Bukvić, Geografski institut „Jovan Cvijić,, SANU, Beograd.

Recenzija za monografiju:

„Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos“

U ovoj monografiji autor dr Ljiljana Rajnović je proučavala uvek aktuelnu temu značajnu za kontinuirano poslovanje i razvoj domaće privrede, budući da posmatra poznavanje aktuelnih trendova iz ugovornih odnosa kao nezaobilazan proces u održivog poslovanja privrednih subjekata, uključujući i državu, u svim zemljama. Modernizacija proizvodnih delatnosti, podrazumeva pojavu novih trendova u ugovaranju poslovnih odnosa i usavršavanje menadžmentskih metoda, u okviru kojih rast efektivnosti investicija zauzima prvo mesto. Zbog toga, smatram da izabranom temom, autor može doprineti poboljšanju aktivnosti u svim privrednim granama.

Monografija se bazira na brojnoj stručnoj domaćoj i inostranoj literaturi, izveštajima domaćih i međunarodnih tela, na domaćim i inostranim propisima, istraživanjem autora na domaćem i stranom tržištu, ličnom iskustvu u domenu primene ugovora sa domaćim i inopartnerima i rešavanju sporova, na značajnoj dokumentaciji i informisanju u društveno - ekonomskim ustanovama i statističkim zavodima iz zemlje i inostranstva.

Generalno posmatrano, monografija sadrži bitne elemente pravnog i ekonomskog istraživanja sa mogućnošću primene u velikom broju grana privređivanja. Prelazeći na analizu po poglavljima, konstatuje se profesionalno isticanje glavnih karakteristika aspekata koji se istražuju i formulisanje nekih razboritih predloga.

Poglavlje I, prikazuje i analizira dvostruku ulogu države, kao institucije koja postavlja pravila igre na tržištu ali i kao subjekta u privrednom prometu, ukazuje na značaj prepuštanja ugovornim stranama, uspostavljanja izvršavanja i prekidanja poslovnih odnosa, analizira suštinu dva, za Srbiju, najznačajnija sistema prava koji se odnose na poslovanje privrednih subjekata, kao i razloge i prednosti primene unificiranih pravila ponašanja u trgovinsom svetu u intencionalnim odnosima.

Poglavlje II, putem anlizize moguće sadržine ugovora u privredi, daje zaključke i preporuke kakve je odredbe ugovora moguće predvideti, vodeći računa o bitnim elementima koje propisuje zakon ali i većini drugih koje poslovni partneri ugovaraju

na osnovu svoje volje, onako kako im najviše odgovara. U ovom poglavlju, autor detaljno ukazuje na značaj tačnog preciziranja elemenata ugovora ali analizira načine tumačenja ugovora u slučaju nejasnoća.

Poglavlje III, ukazuje na značaj održivog poslovanja privrednih subjekata cele privrede na dugi rok, koji, između ostalog zavisi i od internih i eksternih uticaja na privredu u celini i pojedinačno. Detaljno prikazuje eksterne uzroke koji mogu da izazovu krizu u poslovanju. U monografiji se detaljno prikazuje mogućnost blagovremenog predviđanja krize u poslovanju preduzeća, ukazujući na pouzdana sredstva za identifikovanje kompanija koje se mogu u poslovanju suočiti sa ozbiljnom krizom i kod kojih je neophodno blagovremeno započeti proces restrukturiranja. Autor posebno analizira uticaj pandemije izazvane virusom COVID 19 na ugovorene poslovice, kao i mogućnost privrednih subjekata da smanje rizike izazvane pandemijom. U ovom delu, autor daje izvodljiva rešenja koja je moguće primeniti na postojeće ugovorene odnose, radi očuvanja partnera, smanjenja negativnih uticaja i prilagođavanja nastalim promenama.

Poglavlje V, analizira suštinu sredstava obezbeđenja, primenljivost kolaterala u praksi, rizike u realizaciji naplate potraživanja iz ugovornog odnosa putem kolaterala, ekonomsku efikasnost sredstava obezbeđenja. Autor posebno ukazuje na značaju opšte poznatih načela poslovanja, poznatih običaja koji se primenjuju u poslovnom svetu, običaja koje su ugovorne same stvorile u toku poslovanja i naročito značaj društveno odgovornog poslovanja.

Poglavlje VI, prikazuje mogućnosti za rešavanje spornih odnosa nastalih u izvršavanju, odnosno neizvršavanju ugovora, preporuku primene merodavnog prava i tela za rešavanje spornih odnosa, sa akcentom na intenciju očuvanja poslovnog partnera. Zahvaljujući dobrom poznanju ove oblasti autora i dugogodišnjoj primeni ove oblasti u praksi daje preporuku izbora merodavnih prava i tela za rešavanje spornih odnosa.

Poslednji deo monografije odnosi se na priloge, koji prikazuju uloženi napor autora da što pristupačnije predstavi sumarni prikaz indikatora za ocenu ekonomske efikasnosti primene opšte poznatih načela ugovornog prava, poslovnih običaja i društveno odgovornog poslovanja na privredu cele zemlje i šire.

Zaključak i ocena: Monografija „Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos,“ autora dr Ljiljane Rajnović, u svemu ispunjava zahteve naučne i stručne literature iz oblasti konstituisanja ugovornih odnosa u privrednom pravu

i rešavanja spornih pitanja koja mogu nastati iz uspostavljenog odnosa kao i spoljnih uticaja na poslovni odnos privrednih subjekata, uključujući analizu i ocenu pravne prirode pandemije izazvane virusom COVID 19 .

Autor se prihvatila složenog zadatka da na pristupačan način informiše zainteresovana lica o istraživanjima koje je sprovela u ovoj oblasti. Uspela je da suptilne procese ugovornog odnosa, približi čitaocu tečnim i razumljivim jezikom.

Imajući u vidu sve navedene aspekte, smatram da ovaj rad ispunjava naučne zahteve, kako po sadržaju tako i po formi, pozitivno ocenjujem rad u celini, te na osnovu toga predlažem da isti bude štampan u formi monografije.

CIP- Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије

347.44

РАЈНОВИЋ, Љиљана, 1961-

Ugovori u privredi sa osvrtom na eksterne uticaje na ugovorni odnos :
monografija / Ljiljana Rajnović. - Beograd : Institut za ekonomiku poljoprivrede,
2021 (Novi Sad : NS Mala knjiga plus). - 171 str. : graf. prikazi, tabele ; 25 cm

Tiraž 200. - Biografija autora: str. 161-162. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija: str. 150-160.

ISBN 978-86-6269-106-4

a) Уговорно право

COBISS.SR-ID 50771721